چیرۆكی نویّ،
ئینسانی ریّبازی نویّ

PDF4Kurd

چیرۆکی نوێ،
ئینسانی ڕێبازی نوێ

(تیۆری ڕۆمان)

ئالان ڕۆب گرێی

وەرگێڕانی

حوسێن شێربەگی

پێداچوونەوە

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

هەولێر - ٢٠١١

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی

● **تیۆری ڕۆمان**

● **نووسینی:** ئالا ڕۆب گرێی

● **وەرگێڕانی:** حوسێن شێربەگی

● **نەخشەسازی ناوەوە:** ڕێدار جەعفەر

● **بەرگ:** وریا بوداغی

● **ژمارەی سپاردن:** (٤٥٢) لە ساڵی ٢٠١١

● **نرخ:** (١٥٠٠) دینار

● **چاپی یەکەم:** ٢٠١١

● **تیراژ:** ٥٠٠ دانە

● **چاپخانە: چاپخانەی ڕۆژهەڵات** (هەولێر)

زنجیرەی کتێب (٥٥٨)

هەموو مافێکی بۆ دەزگای موکریانی پارێزراوە

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com
ئیمەیل: info@mukiryani.com

فیپا:
نویسندە: ئالن ڕوب گريیە،ـ ، ١٩٢٢ برست فرانسە
قصەی نو، انسان طراز نو. مترجم: شیربیگی، حسین، ـ ، ١٣٣٠ـ بوکان
١٣٨٤ نشر...
١١٦صفحە...ISBN
فهرستنویسی براساس اطلاعات فیپا (فهرست نویسی پیش از انتشار)
تئوری ڕمان ـ قرن ١٤ : الف: عنوان
کتابخانەی ملی ایران...

ناوەڕۆك

سەرەتایەك بۆ چیرۆکەکانی ئالان ڕۆب گرێی ٧
چەند یاسایەکی هەڵوەشاوە ٢٥
چیرۆکی نوێ و ئینسانی ڕێبازی نوێ.. ٥٣
زمان و وەسف لە چیرۆکی ئەمڕۆدا ٦٥
لە راستەقینە خوازییەوە تا راستەقینە ٨١
داهاتوویەك بۆ ڕۆمان ٩٩

سەرەتایەک

بۆ چیرۆکەکانی ئالان . رۆب . گریێ

١- ژیاننامەی رۆب گریێ، دانەری چیرۆکی نوێ،

ساڵی ١٩٢٢ز لە شاری «برێست»ی فەرەنسا چاوی بۆ ژیان کردۆتەوە. لە پاش خوێندنی دەورەی ناوەندی ساڵی ١٩٤٢ز دەچێتە زانکۆی کشتوکاڵ و لە ساڵی ١٩٤٥زدا بۆتە ئەندازیار. هەتا ساڵی ١٩٤٨ز وەک کاربەدەست، لە پێکهاتەی نەتەوەیی ئاماریی فەرەنسا کاری کردووە. ساڵی دواتر، رووی کردۆتە لێکۆڵینەوەی ژیانناسی. لە نێوان ساڵانی١٩٥٠-٥١ دا لە پێکاتەی «میوەکانی گەرمیان»دا خەریکی کارکردن بوو و سەفەری مەراکێش و گینە و گوئادلووپ و مارتێنیکی کردووە. هەوەڵ چیرۆکی خۆی بە نێوی «پێنووس سڕەوەکان» لە ساڵی ١٩٥٣دا بڵاو کردۆتەوە.

خۆی دەڵێ لە سەردەمی لاویدا هاموشۆی کۆڕ و کۆبوونەوەی ئەدەبیی نەکردووە، دۆستانی ئەو ئەندازیار بوون و حەوجێ بەوەی نووسەر بێ لە ناکاودا لە ناخیا قوت بۆتەوە نەیدەزانی دەبێ چی بکا! لە پاش بڵاو کردنەوەی هەوەڵ چیرۆک، وەک راوێژکاری ئەدەبی لە بڵاوکەرەوەی مینوییی «نیوەشەو»دا سەرقاڵی ئیش کردن دەبێ، ئالان رۆب گریێ لە پاشان روویکردە سینەما و هەربەدووساڵان چیرۆکێکی نووسیوە و فیلمێکی سازکردووە. لەگەڵ بڵاوکردنەوەی «پێنووس سڕەوەکان»دا دەبێتە سەردەستەی نووسەرانی نوێ.

هاوکات لەتەک ئەودا نووسەرانێکی دیکەی وەکوو میشێل بووتۆڕ، ناتالی سارۆت و کلۆد سیمۆن کەم و زۆر چیرۆک لە هەمان شێوازی ئەودا بڵاودەکەنەوە.

وەلحاسڵ خاڵی هاوبەشی ئەم نووسەرانە لە بەستێنی رەدکردنەوەی شێوازە تەقلیدییەکاندایە «سوننەتی» فڕێدانی چوار چێوە، کەسایەتی، چیرۆک هەڵبەستن و زمان. هەروەکی لە بەرچاوە خاڵی هاوبەشی ئەوانە، بێهاوبەشییە. هەر بەم هۆیەوە وتوویانە: ئەمانە قوتابخانەیەک پێکناهێنن، بەڵکوو بە هاوبەشی قوتابخانەیەک تێکدەڕووخێنن.

١.«پێنووس سڕەوەکان»

٢ـ توێژینەوەیێک لەسەر چیرۆکەکانی رۆب ـ گرییێ

ئەم چیرۆکە (شێوە) بیچمێکی وەکی چیرۆکە پۆلیسییەکانی هەیە: والاس، ئەو کارئاگایەی بەرپرسی پرسینەوە لە سەر زەنجیرەیێ پیاوکوژیی سیاسییە، دەڕواتە شارێک کە لەوێدا کابراییێک بە نێوی دوپۆن وەبەر گوللە دراوە، بەڵام هێشتا نەمردووە. لە پاش رۆژێکی دژواری پرسین و هەڵسووران، والاس بە جێگەی دۆزینەوەی قاتڵ، دوپۆن دەکوژێ. دوپۆن کە لە راستیدا بابی والاسە، بە دەست کوڕە کەرەگاکەی خۆی دەکوژرێ. بەم جۆرە، خوێنەر دەبێ بە یارمەتی زەنجیرەیێ نیشانە و سەمبۆل ئاواتی بگا کە چیرۆکی «پێنووس سڕەوەکان» گێڕانەوەییێکی تازە لە چیرۆکی کۆنارانی ئۆدیپە. یەکێ لەم نیشانانە ئەمەیە کە والاس، لە گەڕەکە جۆراوجۆرەکانی شاردا، دەچێتە دوکانی پێنووس فرۆشێک و قەڵەم سڕەوەیەکی دەوێ کە دوو پیتی نێوەڕاستی «دی»یە و لە پاش و لە پێش «دی»دا دوو وشە و دوو وشەی پێوەیە. تا ئەو کاتەی موریس نووریست راڤەییێکی لە سەر ئەم چیرۆکە نەنووسیبوو خوێنەری فەڕەنسی لە نەهێنیەکانی بێئاگا بوون. هەر بەم هۆیەوە لە ماوەی هەشت ساڵاندا، تەنیا چوار هەزار بەرگ لەم کتێبە فرۆشرا. بڵاوکەرەوەی ئەم کتێبە لە وتووێژێکدا ئاشکرای کرد تاقە خەرجی بەرگگرتنەکەی وەچنگ کەوتۆتەوە. لە هەمان کاتدا، رۆژنامەی لۆمۆند، لە ئەستوونی «ڕەخنەی ئەدەبی»دا نووسی: ئەو چیرۆکە فەڕەنساییەی بیانییەکان لە

پێش ئێمەدا تێی بگەن و بۆئێمەی راڤە بکەن، حەتمەن فەڕەنسایی نیە و ئێمە ئاوەها بەرهەمێکیان پەسەند نیە. پێشوازی لاوەکان لە ساڵانی دوواییدا لەم کتێبە، پێچەوانەی ئەم داواکاریەی سەلماند.

لەم چیرۆکەدا، شێوە- بیچمی چیرۆک بەبێ ڕەسەنایەتی و بە ئەنقەست لاسایی کردنەوەیێ لە خەرابترین چەشنی چیرۆکە. لە بەرئەوەی لە «چیرۆکی نوێ»دا بیچم و ململانێ پەڵپێ زیاتر نییە. کاری بنەڕەتی چیرۆکنووسی نوێ لێکۆڵینەوەییێکە لە بەستێنە جۆراوجۆرەکاندا. لە «پێنووس سڕەکان»دا هەموو مەرجەکانی چیرۆکی «پۆلیسی» لە بەرچاوگیراوە و تەنانەت پاڵەوانی چیرۆک لە باتی کەڕەتێ، دوو کەڕەت دەکوژرێ! چونکە دووپۆن بەر لە کوژران بە دەست کارئاگاوە، بە رووانینی کارئاگایی کوژرابوو. کە لە بەرچاو بگیرێ. هەرچیرۆکێ، تەنانەت چیرۆکی رئالیستی «واقعگەرا» خەیاڵاتێ زیاتر نیە، لە «پێنووس سڕەوەکان»دا پاڵەوان جارێک لە سەرخەیاڵاتی درۆیین و جارێکی دیکە لە سەر خەیاڵێکی راستینە بە کوشت دەچێ. بەم کردەوە عاجباتیە، رۆب گرییێ نیشانی داوە بایەخێکی زۆر بۆ بیچم و ململانێی سەلەفی (سوننەتی) دانانێ، بەڵان لەبەر ئەوەی غەنیم بەبێ هێز و بێدەسەڵاتی دانەنێن، پاڵەوانی خۆی لەبری کەڕەتێ دوو کەڕەت دەکوژێ. لە «پێنووس سڕوەکان»دا والاس لە دەرەوە نیشان خوێنەر دەدرێو گشت کردەوە و جووڵانەوەکانی بۆ خوێنەر باس دەکرێ ـ تەنانەت ئەو بەشەی بیر کردنەوەکانی والەگەڵ کوشتنەکەدا پێوەندی هەیە. بەڵام قەت رێ نابەینە عەقڵ و فامی ئەو. چیرۆکەکە بە ئاوەڵناوی سێهەم کەسی تاک دەگێڕدرێتەوە، بەڵان رپۆرتەرێک نیە کە گۆمانەکان لە سەر پاڵەوان بنێتە بەردەست خوێنەرەوە. وەکی رۆڵان بارت دەڵێ باسکردنی چوارچێوەی چیرۆک بەپێی شوێنە، یانی شوێنی چیرۆک، هەر کە پێویست بێ، چۆنیەتی پێ و شوێنی پاڵەوان تا ئەو جێگەی یارمەتی ناسینی رۆحیاتی ئەو بدات، بۆ خوێنەر روون دەکاتەوە. وەکو ئەوەی خوێنەر بەرەبەرە تێدەگا کە والاس لەمەوبەر هاتۆتە ئەم شارە و چەندان بیرەوەری لەم شارە هەیە. ئەو لاپەڕانەی کە لە کاتی خوێندنەوەدا دەڵێی پێوەندی لە تەک چیرۆکدا نیە، لە

کۆتایی چیرۆکدا وەک چەشنە یادەوەرییێک دێتە بەرچاو خوێنەری تامەزرۆ، بە ویستێکی زۆرەوە دیسانەکە دەست دەکاتەوە بە خوێندنەوەی چیرۆکەکە تاکو لە هەر کوتێکی لە شوێنی تایبەتدا چێژببات. لە رۆبگرییەیان پرسیار کرد بوو ئایا چیرۆکەکەی ئەدەبی‌یە؟ لە وڵامدا وتبووی: سەدی سەد، لە بەر ئەوەی تەواوەن ساختەچیانەیە!

٢. چیرۆکی «بینەر»

ئەم چیرۆکە ساڵی ١٩٥٢ بڵاو بوەوە. پاڵەوان فرۆشندەییێکی گەڕیدەیە بە نێوی ماتیاکە لە بۆ فرۆشتنی سەعاتی دەستی دووچەرخەییێکی بەکرێ گرتووە، دەچێتە ماڵە لاپەڕەکانی دورگەیێک، لە یەکێ لەم ماڵانەدا، وێنەی کیژێکی لاو دەبینێ بە دیوارەوە هەڵواسراوە. بەو دەڵێن ئەم کچە، شوانە و لە قەراخ زەریا مەڕ دەلەوەڕێنێ.

لێرەدا، کتوپڕ گێرانەوە دەپسێ. لە دوایە دیسانەکە ماتیا دەبینینەوە ئەو بە ئەستەم بۆ مشتەری‌یەکی ژن باس دەکات کە ساعاتێ لەمەوبەر لە کوێ بووە و چی کردووە. لە کاتی گەڕانەوەدا ناگاتە پاپۆڕ، بە ناچار شەوێ لە دورگەدا دەمێنێتەوە. سبەی ئەو رۆژە، تووشی بە تووشی کوڕێکەوە دەبێ کە بەو دەڵێ ئەوی لە کاتی کوشتنی کیژەکەدا دیوە، بەڵام نەهێنی ئەو ئاشکرا ناکات. لە ئاکامدا ماتیا دەتوانێ دورگە بەجێ بێڵێ. چیرۆکی «بینەر» لە پێچەوانەی «پێنووس سرەوەکان»ەوە دەست پێدەکا. ماتیا بە پێچەوانەی والاس، لە حەولی پەیدا کردنی راستەقینەیەکدا نیە، ئەو بە پێچەوانە، حەول ئەدا راستەقینەیێک بشارێتەوە.

چیرۆکی «بینەر» لە سێ بەش پێکهاتووە: ١ـ باسکردنی ریپۆرتەرانەو لە دەرەوەی هەموو حەول و تەقەلاکانی فرۆشندەییێکی گەڕۆک. خوێنەر بەرەبەرە پێدەزانێ ئەم دوورگەیە زێدی ماتیایە و ئەو بۆ سەعات فرۆشتن گەڕاوەتەوە بۆ ئێرە. سەفەری سەر زەریای ئەو، دابەزینی ئەو لە پاپۆڕ، ئیجارە کردنی دووچەرخە لە خاوەن گەراجی دورگە، وێرای گەڕانی ئەو بە وردی باس دەکرێ.

لە تەواوی ئەم باسکردنەدا تەنانەت شتێکی سەیر و سەمەرە نابینرێ، بەڵام گێڕانەوەی چەند جارەکی و نەخۆشانەی چەند وێنەییێک، پەردە لە سەر نەهێنی ناخی ماتیا لادەبات. یەکێ لەم وێنانە، کیژۆڵەیێ نیشان ئەدات کە پاڵی بە ئەستوونێکەوە داوە و سەری بەرەو پشتەوە خوارکردۆتەوە.

٢ـ لەم بەشەدا، چیرۆک رەنگی کارئاگایانە بە خۆوەدەگرێ. هیوا و کردەوەکانی ماتیا تێکەڵ دەبن و جیا کردنەوەی خەیاڵات لە راستینە دژوار دەبێ. لێرەدا کیژێک دەبینین بە ئەستوونێکەوە بەستراوەتەوە، بە زیندویی دەسووتێ و ماتیاش تەماشای دەکات. چونکە چیرۆک لە روانگەی پاڵەوانەوە دەگێردرێتەوە، خوێنەر سەری لێدەشێوێ و هەتا کۆتایی کتێبەکە سەرەندەری نەهێنی کوشتنەکە ناکات.

٣ـ کۆی کردەوەی ماتیا وەکوو کردەوەی جینایەتکارێ وایە کە دەیهەوێ سەر و شوێنی جینایەتێ بسڕێتەوە. ئەو نایهەوێ ئێمە لە نەهێنی ئەو بە ئاگا بین. دەسا سروشتی‌یە کە بە پێچەوانەی چیرۆکە سەلەفیەکان، بەو جۆرەی کە پێویستە رێ نابەینە هزر و ئاوەزی ئەوەوە. کەڕەتی وایە کردەوە دەرەکی‌یەکانی ئەو باس دەکرێ و ئەم وێنانەی ئەو دەتوانێ رووناک کەرەوەی ناخی ئەو بێ. وەک ئەوەی بڵێی گەڕانەوەی چەند جارەی وێنەکان هۆی دڵەراوکێ زەینی‌یەکانی ئەو نەبێ؟

بڵێی سەر ئێشەی پاڵەوان باسکردنی نیگەرانی ئەو نەبێ؟ بەڵام لەم چیرۆکەدا هیچ خاڵێکی رەها هەبوونی نیە. وشەی «دڵەڕاوکێ»یان «نیگەران» هەر کەڵکی لێوەرناگیرێ. هەتا ئەو جێگەی پاڵەوان دژ بە حاڵیبوونی خوێنەرە و نووسەر ئێزنی خۆی نادات لە نەهێنێ پاڵەوان بەئاگا بیت. تەنانەت ئەوکاتەی ماتیا دورگەکە بەجێ‌دەهێڵێ ئێمە متمانەمان نیە کە ئایا ئەم سەفەرە لە جیهانی خەیاڵاتدا بوو یان بەراستی ماتیا چوو بۆ ئەوە دۆرگەیە و کارێکی جێ‌بەجێ کرد.

٣. دڵپیسی

چیرۆکی دڵپیسی ساڵی ١٩٥٧ بڵاوبۆوە. رووداوەی چیرۆکەکە لە ماڵێکدا، لە یەکێک لە وڵاتە بەر حوکمەکانی فەرەنسادا دەقەومێ. پاڵەوانی سەرەکی کابرایێکی بێ نێوونیشانە و گێرەرەوەی باروودۆخی خۆیەتی. لە نێوان بار و دۆخ و سەربوردەدا جیاوازییەک هەیە: بە پێچەوانەی چیرۆکی سەلەفی، خوێنەر حەوجێیەکی نیە هەتا لە رابوردوی ئەم کابرایە ئاگەداری هەبێ. چیرۆکی ئەمڕۆ گێڕانەوەی دەرونی یانە «هەڵڕشتنی ناخە» هەر بەم هۆیەوە، ئێمە زووبەزوو لە باروودۆخی ئێستاکەی ئەو، هەتا ئەو جێگەی خۆی دەری دەبڕێ، ئاگەدار دەبین، ئەو مێردێکی «دڵپیسە» بەخیلە. لەکەین و بەینی ژنەکەی خۆی و کابرایێ بەنێوی فەرانک بە ئازارە. لەم وڵاتە دووروگەرمیانەدا، سەرقاڵی کشتوکاڵی مۆزە، جیرانەکەی ئەویش هەر خەریکی ئەم کارەیە. شەوانەی ناوچەی گەرمیانە و لە ناو ئەو بێدەنگییەدا کە تەنیا سەگوەڕ دەیشکێنی، لە هەواییکی گەرمدا کە دەبێ پەنابەری «ساردی»یە جوراوجۆرەکان بێ. لە نێو و پێنیشان و شوێن و زەمان، ئاگاداریێکی ورد نادرێتە خوێنەر. چ شتێ سروشتیتر لەمەیە: کابرایەک، لە کاتێکدا، لە ماڵەخۆی دانیشتووە و بیردەکاتەوە: بڵێی راست بێ کە بۆ خۆی بڵێ: من ئێستاکە لە کوێم و لە چ سەعاتێکدام وبیر لە چ کەسانێ دەکەمەوە؟ ژنەکەی بە «ئا» بانگ دەکات، هەموو پیاوێ ژنەکەی بە نێوە چکۆڵەکەی بانگ دەکات. فەرانکی جیرانی ئەغڵەب دێتە سەردانی دڵپیس و خێزانەکەی، لە تەک ژنەکەیدا سەبارەت بەو چیرۆکەی هەردووک خوێندوویانەتەوە، قسان دەکەن.

وەها گەرم وگوڕ و پڕهەستن کە دەڵێی لە راستینەیەکی بەرچاو قسان دەکەن. مێردەکە کە ئەم چیرۆکەی نەخوێندۆتەوە و ناتوانێ لە باسەکەدا بەشداری بکات، بەخیلی هەڵدەستێ و سەبارەت بەوان گۆمانی وای هەیە کە خۆی لە راست بوونەکەی بەخەبەر نیە. دەسا، خوێنەریش لەم وێنە کاڵانە و بێچ لە رەنجی دڵ پیس چی دی نازانێ.

چەند نۆکەر و قەرەواش و کرێکاریش لەم ماڵەدا دێنودەچن، بە قسەی ئەمانەدا وادەردەکەوێ کە خاتوو «ئا» دۆێشەو نەهاتۆتەوە بۆماڵێ، ژنی جیرانەکەشیان لە نەگەڕانەوەی مێردەکەی بۆ ماڵێ بە پەرۆشە.

چوارچێوەی چیرۆکەکە لە سەر «شوێن»ە: ماڵەکە دارینەیە، ژووری بگێڕەوەی چیرۆک بچکۆڵەیە و تاقە چرپاخەوێکی تاکەکەسی تێدایە. ژوری ژنەگەورەیە، سەبارەت بە ژوری بگێڕەوە، بەجۆرێک سازکراوە کە بگێڕەوە دەتوانێ کارەکانی ئەو بگرێتە ژێر چاوەدێری: دایمە خۆی دەرازێنێتەوە، قژی شانە دەکا، نامە دەنووسێ، نامە بۆکێ دەنووسێ؟ چیرۆکەکە چۆن کۆتایی دێت؟ نابێ وەکوو چیرۆکە سەلەفییەکان چاوەنواڕی کۆتاییێک بێن. چما رەنجی دڵپیسی کۆتاییێکی وەکی داستانە سادەکانی رۆژانەیە؟ ئێمە هەر ئەوەندە دەزانین کە بگێڕەوە ئێستا کە لە ماڵی خۆیدا بە تەنیایە، ژنەکەی لەگەڵ کابرای جیران فرانک، چۆتە دەرێ، لە تورومبیلە کەسکەکەی ئەو دادەبەزێ و...

لە راستیدا ئەم چیرۆکە دروستکردنەوەی بەرچاوی خەیاڵاتێکە: حاڵەتێکی وا کە دەڵێی لە دەرەوە دەبینرێ، دەگێڕدرێتەوە، کابرای دڵپیس لە تەواوەتی چیرۆکدا نادیارە. بەڵام سۆژەی چیرۆک دایمە ئیشارەتی هەبوونی ئەوە. ئەوەکە دەبینێ و خەیاڵ دەکا، ئاگەداریی خوێنەریش هەر بە قەیرایی ئەوەندەیە کە ئەو دیتوویە و فیکری لێکردۆتەوە.

٤. لە پەسێوە پێچەڵاوپووچەکاندا:

ئەم چیرۆکە لە ساڵی ١٩٥٩دا بڵاوبۆوە. شارێکە بە کۆڵانە هاوشێوەکانەوە، کە دائیمە بەفری تیدا دەبارێ. لە پاش تێکشکان، سەربازێک بە شوێن کابرایەکدا دەگەڕێ کە باوکی یەکێ لە هاوەڵە شەهیدەکانی ئەوە. سەرباز لەم کۆڵانە ساردانەدا دەگەڕێ هەتا ئەمانەتێک بداتەوە بەو. ئەم سەربازە کە لە هێرشی دوشمندا بریندار بووە، لە ژووری دوکتورێکدا دەمرێ.

بگێرەوەی چیرۆک بە رواڵەت دوکتورەکەیە و بیانووی گێڕانەوەکەشی کەرەسەی ژووری دوکتۆرە. بە تایبەت ئەو تابلۆیەی کە مەیخانەیێ لە پاش تێکشکان نیشان ئەدات. بگێرەوە چیرۆکەکە لە خەیاڵاتدا ساز دەکا. هەڵەکانی خۆی راست دەکاتەوە. رێگە ناڕاستەکان بە جێ دەهێڵێ و ئەو چیرۆکەی کە دەبێ سازکرێ دەهلیزێکی زۆر پێچەڵاوپووچە. رێگەی دەرباز بوون لەم دەهلیزە، لە دوایین لاپەڕەی کتێبەکەدا وەبەرچاو دەکەوێ. هەڵبژاردن و راستکردنەوەی راڤە، جیهانێگی پڕ لە نیگەرانی و کابووس ئاسا وەدەردەخا. لکاندنی دەلالەتی ئوستوورەیی یا تەنانەت نمادین «هێمایی» بۆ ئەم چیرۆکە، سانانیە. بڵێی ئەم چیرۆکە روونکەرەوەی روخساری چیرۆکێ بێت لە رووی پەردەیێ لە ناخی نووسەرێکدا؟ ئەم شتە ئاشکرانیە. هەوەڵ رستەی چیرۆک ئەم ئاگاداری‌یە بە خۆێنەردەدا تاکوو دەسبەرداری زەمان و شوێنی چیرۆکەکە بێ: «ئیستا، من لێرە بە تەنیام.» دەسا ریپۆرتەر هەر «من»ە، کات ئێستایە، شوێن ئێرەیە. بەڵان چیرۆک بەرەبەرە، لەسەر رووداوەکان وەکی ژین و ژیان ساخ دەبێتەوە. لە لاپەڕەکانی ئاخری ئەم کتێبەدا دەزانین کە ریپۆرتەر دوکتورێکە کە ئامپۆلی لە سەربازەکە داوە. خوێنەر وردەوردە لە سەر لێ‌شێواوی و دڵنیگەرانی سەربازەکەدا بەشداری دەدرێ. لە گۆمانی ئەو بە ئاگا دەبێ و ورێنەکەی دەبیستێ.

باس لە سەر ناساندنی سەربازەکە، وەک هەمیشە، لە دەرەوەیە. بەستەیێ لە ژێر باخەڵی دایە لەژێر چرایەکدا خەوتووە و لەگەڵ کەسێکدا قسان دەکا. ئەو کەسەی دیکە، بۆ خوێنەر، دەبێتە ریپۆرتەری دووهەم و ئەوەی سەربازەکە دیتوویەتی راست دەکاتەوە. بەڵام برێجار دوو سەربازەکە تێکەڵ دەبن و لێک کردنەوەیان دژوار دەبێ. بڵێی ئەو سەربازەی بەرپرسی گەیاندنی ئەمانەتی هاوەڵەکەی خۆیەتی هەمان سەربازە شەهیدەکە نەبێ؟وەک ئەوەی زوو زوو وێنەی کوڕە منداڵێ دێتە بەرچاو و ون دەبێتەوە. هۆی بەرچاوکەوتن و ونبوونەکەی روون

نیە. بەشکەم سەربازێک کاتێ شەهیدبوون لە بەرەی شەڕدا لە ئاواتی گەڕانەوە بۆ شارەکەی خۆیدا بووبێ و، ئەم کوڕە منالێ ئەوە کە لە شانۆی زەیندا دەردەکەوێ و ون دەبێتەوە. خاڵی روون ئەمەیە کە ئەم چیرۆکە تەمومژاوی‌یە لە زۆربەی چیرۆکە سەلەفی‌یەکان هەست بزوێنتر. نەهێنی خوێندنەوە لە کوێدایە؟ لە تێکۆشانی خودی ئێمە بۆ پەیدا کردنەوەی سەرەپەتی هەڵس و کەوتەکان.

بەشداری خوێنەر لە سازاندنەوەی چیرۆک یانی ئەمە. روونتر لە چیرۆکە سەلەفیەکان ئەو چیرۆکانەن کەمناڵان پێیان خۆشە.

ئەو تەمومژەیان ئەو پەردەرازەی بە دەوری شیعرەکانی حافزەوە هەیە، هەرمانی حافز بە ئەستۆ دەگرێ. بەشکەم لەم رێبازە وە چیرۆکەکانی رۆبگریێ سالانی سال بخوێندرێتەوە.

٥. ماڵی جێژووان

ماڵی جێژووان ساڵی ١٩٦٥ بڵاو بۆوە. چیرۆکێکی عامخواز و عام پەسەند و لێوان لێوی رووداوە. عامخوازی، وەکوو هەمیشە، سۆنگەیەکە بۆ قسەیەکی دیکە. ئەم چیرۆکە بە پێچەوانەی چیرۆکی دڵپیسی، کە بە تاک حاڵەتێ بەرتەسک و سنووردار دەکرا و هەر لە ماڵێکدا لە سەر سوژە و شوێنەوە بەربڵاو و زیاد دەبێ. لە هۆنگ کۆنگدا پیاوێک بە نێوی «جانسۆن» تاوانبار کراوە کە کەسێکی بە نێوی «مانڕێ»ی کوشتووە. پێش ئەوەی رابکات بۆ ماکائۆ، دەکەوێتە حەولی ئەوەوە کە خۆفرۆشێکی جوان بە نێوی «لۆرین» لە خاتوو «ئاوا» کە خاوەنی ماڵێکی کەیف و نەهەنگە بکڕێ. حەول ئەدات بۆ ئەم کارە پوول وەدەست خات . لە هەڵسووڕانەکەیدا تووشی «مانڕێ» دەبێ و ئەمجارە بە راستی دەیکوژێ. ئەم چیرۆکە بە رووالەت لاسایی کردنەوەیێکی گاڵتەجارانە لە چیرۆکە گشت خوازەکانە. لێرەشدا روبگریێ لە بەستێنی سەلەفی کەڵک وەردەگرێ تاکوو تەکنیکە تایبەتەکانی خۆی دابین کات.

٦. چیرۆکی «پیلانێک بۆ شۆڕش لە نیۆیۆرکدا»:

لە ساڵی ١٩٧٠دا بڵاو بووە چوارچێوەی ڕووداوەکە شاری نیۆیۆرکە. چیرۆکێکە پڕاوپڕ لە کێژانی زیندانی، دوکتورە ڕۆمییە شێتەکان، لاتوبەڕەڵا مەترسی هێنەرەکان».

لەم چیرۆکەدا، مێترۆی نیۆیۆرک ئەو شوێنەیە کە هەموو کارێکی تێدا دەقەومێ. نووسەر بە ئاشکرا لە نموونە تازەکانی بێڕەحمی و ڕقو تووڕەیی و نموودە هەوەساوییەکان و جینایەتکردن کەڵکی وەرگرتووە و وەکی لاپەڕەی ڕۆژنامەکان بە ئەنقەست لە باسکردنی ئەمانەدا زیادەڕۆیی کردووە. ئەم دوو چیرۆکەی دوایی بایەخێ کەمتریان هەیە.

ج ـ تیۆرە ئەدەبییەکانی ڕۆب ـگرێی

١ـ بەرهەڵست بوونی خوێنەران: هەوەڵ بەرهەمەکانی ڕۆب ـ گرێی پێشوازیی گەرمی زۆربەی خوێنەران و ڕەخنەگرانی ئەدەبی بە خۆوە نەدی. هەستی نامۆیی کە لە خوێندنەوەی ئەم بەرهەمانە بەسەر خوێنەردا دەهات، ئەو جیهانەی کە لە ئینسانە خاڵییە، شۆڕشێکی کە لە خووخدەی ئەهلی موتاڵادا پێکدەهات، دژوارییەکی تازە بوو. چیرۆکەکانی ئەو نەپاڵەوانێکی بەرچاویان بوو و نە چوارچێوەیەکی ڕوون و کاتێکی دابینکراو. تەنانەت واتایەکی گرینگیش لەم چیرۆکانە هەڵنەدەکرا. خوێنەری ماندوو لە ڕووداوە ڕاستینەکانی ئەم چاخە، لە چیرۆکدا خۆدزینەوەیەک یان فێربوونێکی دەوێ و کاتێ ویستەکەی خۆی نادۆزێتەوە، لە بەرەوپێشەوە چوون ڕادەوێستێ و کتێبەکە دادەخات. ڕۆبگرێی، بە نێوی ڕوونکەرەوەی چیرۆکەکانی خۆی، نەک وەکی ئەهلیڕا، وتارگەلێکی نووسی کە دەتوانن یارمەتی دەری خوێنەر بۆ حاڵیبوون لە بەرهەمەکانی بن.

٢ـ وڵامی ڕۆب ـ گرێی: فۆڕمە تازەکان خوێنەر دەیپرسی: ئەو چیرۆکەی نە پاڵەوانی مەعلوومی هەیە و نە داستانی بەردەوام و تەنانەت نە واتای ڕوون و

دابینکراویش، بۆ خۆی چیە؟ ڕۆب ـ گرێی دەڵێ: فۆڕمێکی تازە. ئەم ڕۆخسارە حەوجێیەکی بەکەرەسە کۆنەکان نیە. لە بەر ئەوی مەبەستی پێوەندیەکی دیکەی تازە لە نێوان ئینسان و جیهاندایە. ئەو جیهانەی گۆڕاوە و ئەو ئینسانەی ئیتر ئەوەی بوو نەماوە. هەڵوەشاندنەوەی چیرۆکی سەلەفی دەلالەتە بۆ داڕمانی جیهانێکی دیکە. دەسا چیرۆکی نۆی دووبارە نواندنەوەی جیهانی نوێیە. ئاوەها چیرۆکێ، سازاوە لەگەڵ جیهانی تازەدا و بنەمای فەلسەفە تێدەپەڕێ.

بازرگانی ساماندارى ئەمڕۆ، پاساوی هۆکاری و هۆی خۆی لە دەست داوە و ئیدی چیرۆک ناتوانێ هەروەها لە هۆی هەبوونی ئەودا حەول بدات. زانست وەبەرهێرشی شۆڕشێکی گشتی کەوتووە، فەلسەفەی لە بنەما کۆنارەکەی بێبەش کردووە. دەلالەتی جیهانی دەوروبەری ئێمە پیچکە و عەجالەتی و دژواز دەنوێنێ و لە هەر کاتێکدا ڕەسەنایەتیەکی لە هەمبەر ڕەدکردنەوەی مە. بڵێی ئاقڵانە بێ چیرۆک هەروەها پاڵ بەم بنەما لەرزۆکەوە بدات؟ کاری هونەری ئەمڕۆ پاساوی ڕاسیتنەکانی «واقعیت» ڕۆژ نیە، ئەو شتە، هەروەکوو هەیە بڵاو دەکاتەوە، بە بێڕەنگ و بێدادوەری. ئەم بڵاوکردنەوەیە بگێڕەوەی واقیع خوازییەکی تازەیە کە خوێنەر لە ئیشکی دووپات بوونەوە و بەردەوامبوون ڕزگار دەکات و دڵ بە هیوای پڕ و پووچ خۆش ناکات.

هەمیشە بەرهەمی فەلسەفی سامانی کەلتووریان زیاد کردووە و، ئەم زێدەکردنە هەموو ڕۆژێ بڕێک زیاتر لە ڕۆژی پێشوو ڕوخساری جیهانی دادەپۆشی، بە قەیرایەکی کە نەیدەهێشت جیهان بناسرێتەوە. چیرۆکی نوێ پەردەی گۆمانەکان ئەدڕینێ، جیهان بە ڕووت و قووتی و لە یەخسیریی «شتەکان»دا نیشان ئێمە ئەدات. چیرۆکنووسی ئەمڕۆیی لایەلایە ناخوێنێ. نە داواخوازی پێغەمبەرییە و نە چاوەنواڕی ئاوەها چاوەڕوانیەکی هەیە. لە چیرۆکی نوێدا جیهان نە پووچ و بەتاڵە و نە واتایەکی تایبەتی هەیە. هەر ئەوەیەکە هەیە. بەبێ هیچ زێوەرێک، بڕێجار ناحەزو جار و بار جوان. مەبەستی واقیعخوازی نوێ ئەوەیە کە

بڵێ تاکوو ئەمڕۆکە هیچ سەردەم و چاخێ نێوەرۆکەکەی واقعییەت نەبووە. ئەدەبیات بڵێی ئەو زەرفە بێ کە مەزروفەکەی واقعییەت بێت؟ واقعییەت لە ئەدەبدا لە وەهمێک زیاتر نیە. راستینەترین بەرهەم ئەوپەڕەکەی هێمایەک بەرەو جیهانە، کە دوورە و جیا لە گومانی ئەدەبی هەبوونی هەیە. وتەیەکی ئاوەها هەڵبەت رەموودەکانی واقیعخوازیی درۆیین ناهومێدو دلسارد دەکاتەوە. بەشەر لە جیهان ورد دەبێتەوە، گوێی ئەداتێ، هەستی دەکات. جارو باریش دەتوانێ باسی بکات ـ نەک راڤە ـ دەسا پێوەندی ئینسان و جیهان یەک لایەنەیە: ئێوە تەماشای گوڵ دەکەن، بەڵام گوڵ لە ئێوە بێئاگایە. جیهان چیە؟ روخسار و رەهەند و رەنگ، یانی سارد و ئیشک. دەسا جیهان ئەو دوبارە نواندنانەی نیە کە نووسەرانی سەلەفی لە بەشەریان دەسەند و دەیاندا بە «شتەکان». جیهان وەکوو گومان دەبرا رووناک نیە و کەمترین مانایەکی لێوە دەرناکەوێ. «شتەکان» دەلاقەییێکی داخراون و نیگای ئینسان ئەوپەڕی «شتەکان» نابینێ. چیرۆکی نۆی ئینسانی فڕێنەداوە، ئینسان هەیە، لە جیهاندا لە نێوان شتەکاندا بینەرە و نیگەران. جیهان خۆی بێژەری راستینەی خۆی نیە. حاڵیبوون لە راستینە بە ئینسانە. دەیجا واقیعخوازی نوێ ناتوانێ وەکی چیرۆکی سەلەفی خوازیاری بابەت «عەینی یەت» بکات. واقیعخوازی نوێ زەینی‌یە. راستینەی دەرەوە هەمیشە بە نێوان بەرژەوەند و نیگای ئینساندا تێدەپەڕێ و رەنگی ئەو دەگرێ. چما هەر باسکردنێک دەلالەتی هەبوونی ئیدراک و شعورێ نیە؟ ئەو هەبوونەی کە دەیبینی، ئەوەی دیویەتی هەمیسان وەیادی دەکەوێتەوە، جیهان گومانێک ساز دەکات کە رۆژێ لە رۆژان هەبوونی پەیدا دەکات، هەر وەکوو زۆربەی گۆمانەکانی باوکانمان بەرگی راستینەیان کردۆتە بەر. کاتی چیرۆکی نوێ، کاتێکی ئینسانی‌یە. ئاوەها کاتێ لەگەڵ کاتی دابینکراوی سەعاتی دیوارکۆدا یانی وەکی رووداوە نووسینی چیرۆکی سەلەفی پێوەندی نیە. جیهان لە ئاڵو گۆڕی هەتاهەتایی «هەرمان»ی خۆیدا چیرۆکی نوێی پێشکەشی نەوەی نوێ کردووە. رۆژێکیش ئەم چیرۆکە کۆن دەبێت و چیرۆکێکی دیکە جێگەی

ئەو دەگرێتەوە. لەگەڵ زەمانی خۆماندا بەرەو پێشەوە بڕۆین و راستینەی تازە لە چیرۆکی تازەدا بدۆزینەوە.

٣ـ کۆتایی سەردەمی چیرۆکی سەلەفی «سنتی» بەبەرهەمەکانی بەلزاکەوە، چیرۆکنووسین لە فەرەنسادا گەیشتە تەشقی خۆی. لەم جۆرە چیرۆکانەدا، داستانێکی دلڕفێن، راستەقینە نوێن، لە ماوەی کاتێکی تایبەتدا و لە شوێنێکدا دەگێڕدرێتەوە. کردەوەکان، خووخدەو هەستی پاڵەوانان بە وردی و قووڵ راڤە دەکرێ، ئاوەها چیرۆکێ بێج لە حیکایەت، خاوەنی دەلالەتێکی رۆحی، کۆمەڵایەتی، فەلسەفی یان ئایینیشە. ئەم چیرۆکە لە سەربنەمای یەکیەتی خوێنەر و نووسەر دامەزراوە: نووسەر وادەنوێنێ کە سەربوردێکی راستی دەگێڕێتەوە و خوێنەریش خۆی، مل بۆ راستی چیرۆک دادەنوێنێ. سەرکەوتنی نووسەر لە راستینە لە نواندنی درۆیەکدایە. لە پاش ئەم تەشقە، خانووی چیرۆک بەرەبەرە کۆن دەبێ و ئەمڕۆکە لە زەینی زۆربەی خوێنەرانی خاوەن بیردا تێکرووخاوە. تۆژینەکانی فام و شعور رۆژ لەگەڵ رۆژ تازە دەبێتەوە و دیرۆکی سەدەی نۆزدەیی ئیتر پەسند نیە. هەر بەم هۆیەوە خانووی وەها چیرۆکێ تێکچووە، زۆربەی چەمکەکانی چیرۆک، داڕزیوو بە تاڵ و حەتاڵ بووە. کەسایەتی کە بناغەی چیرۆکی سەلەفی بوو، لە زۆربەی بەرهەمە گەورەکانی ئەم چاخەدا ئاڵ و گۆڕی بە سەردا هاتووە. چیرۆکێکی وەکوو نامۆی ئالبێرکامۆ تەنیا لێکدانەوەی خووخدەیی ناکات، بە «غەسیان-رشانەوە» کەڵەکاری سارتر ناکرێ بوترێ چیرۆک. «ڕووکانتین» پاڵەوانی ئەم بەرهەمە، هیچ لە پاڵەوانەکانی بەلزاک ناچێ ئەوان کەسانێکی سەرکەوتوو بوون کە جیهان لە ژێر دەسەڵاتیاندا بوو. پاڵەوانی نوێ دوبارە نیشاندانێکی سەردەمی خۆمانە. ئەو چیرۆکەی خوازیاری راستی و راستەقینە بوو، ئەمڕۆکە کەس باوەڕی پێ ناکات. تەکنیکگەلی وەکوو بەکارهێنانی سێهەم کەسی تاک، رابردووی رەها، زەمانی راستەوخۆ و خەتی، درێژەی بیچم و پیلان نانەوە لەتوپەت بوون. چیرۆک یا بڵێین قایەت ئیتر سروشتی نانوێنێ، چوونکە نووسین

پاکنوێن نەماوە. لە چیرۆکی ئەمڕۆدا حیکایەت هەیە، بەڵام حیکایەتێک خۆی، خۆی و هەر حیکایەتێکی دیکە دەسڕێتەوە. فورم و نێوەڕۆکیان جیا لە یەکدی نێو دەبرد، لە حاڵێکدا جیابوونەوەی چیرۆک لە نووسین منالانەیە و دەستکرد دەنوێنێ.

هونەر کۆیەکی یەکپارچەیە. دەلالەتی قووڵی چیرۆک لە چۆنیەتی نووسین جیاواز نیە و نابێ لە چیرۆکدا بە دوای کەرەسەی گێڕانەوەدا بگەڕێین. لاسایی کردنەوەی پێشینیان، مەکربازی شەڕلاتانی‌یە. بەرهەمی زیندوو خاوەنی رەسەنایەتی خۆیەتی. بەم هۆیەوە، رێبازی چیرۆکی نوێ رێبارێکی تازەیە.

٤ـ تێم یان دەروونمای بەرهەمی نوێ: بە بڕوای رۆب‌گریێ، چیرۆکنووسین کارێکی دوورە پەرێزانەیە. بەڵام بە بڕوای کارناسانی ئەدەب، هیچ چیرۆکنووسێک ناتوانێ خۆی لە جیهان داببڕێ. هەر چیرۆکێ ئاوێنەییێکە کە ناخی نووسەر دەنوێنی و ناخی نووسەر ئاوێنەییکە بەرەو رووی جیهان. چیرۆک روخسارێکە و هەر روخسارێک بینایەکی هەیە. میعماریی هەر خانوویەک نیشاندەری سەلیقە، حەوجیێ و نیگای سازەندەکەیەتی. جیاوازی سەلەفی روخسار و نێوەڕۆک، بەم چەشنە، رەفز ئەبێتەوە. لە پاش دارمانی خانووی سەلەفی. چارەنووسی تاکەکەسیش کەوتە مالّی ئیجازەوە سالانی بەر لە چیرۆکی نوێ، لە دەروون روانین، تۆژینەوەی کردەوەی شعور و خوێندنەوەی بیرگە دەستی پێکردبوو. دیسان دۆزینەوەی جیهانی «شتەکان»، لە بابەت مەوداو نامۆیی یەوە، لە بەرهەمی وەکوو «غەسیان»دا سەرنجی بەرەو خۆی راکێشاوە سەبارەت بەم هۆیە، چیرۆکی نوێ بە سەرنجدان لە جیهانی دەروون و پێوەندی نێوان ئینسان و شتەکان داواکاری درێژەدانە، نەک داهێنان. بەرهەمەکانی مارسێل پڕۆست، بیکێت، کامۆ و سارتر لە فەڕەنسادا شایەتی داواکاری ئێمەیە. هەنگاو هەڵێنانەوەی رۆب ـ گریێ لە دووبارە نوواندنی شتەکانی دەوروبەردا، هاوکات لەگەڵ بارودۆخی ئینسانی سەردەمی ئێمەیە. لۆسیان گۆڵدمەن لە کتێبێکدا بە نێوی «لایەنگری لە کۆمەڵناسی چیرۆک» لەبەشی «چیرۆکی نوێ و راستەقینە»دا نیگایەکی زۆر وردی هاویشتۆتە

سەربەستێنی کۆمەڵناسیی ئەم چیرۆکانە، پێیوایە زۆربوونی شتەکان لە چیرۆکی نوێدا لە سۆنگەی رووناکڕوانینی نووسەرانی نوێ و لەگەڵ پێش‌وێژی فەلسەفەی زانستی سازاوە.

بە پێی ئەم فەلسەفەیە، جیهانی کاپیستالّست «کالاپەرست» وردە دەبێتە یەخسیر و دیلیی «شتەکان»: پێدان و وەرگرتن و پێوەندیە کۆمەلایەتیەکان دابین دەکات و بایەخی بازرگانانەی شتەکان دەبنە جێگری داهێنانی تاکەکەسی. خەڵکی زەمانی ئێمە بوونەتە شێت و عەودالّی شتەکان. بێ‌ئاگان لەوەی ئەم شتانە جێگەیان بە ئینسان تەنگ کردۆتەوە. ئینسانی ئەم سەردەمە کە لە ژێر کارتێکردنی جادووی کۆمەڵگەی مەسرەفی دایە، لە بری وەشوێن کەوتنی هۆی ئەم عەودالّبوونە، هەموو رۆژێ بڕێک زیاتر دەبێتە یەخسیری ئەم داوە. دەورەی زالّبوونی کالایە، لە ئاوەها سەردەمێکدا مردنی هیچ کەسێ لە ژیانی ئابووری کۆمەڵدا کارتێکردنی نیە. نەریتی خودکاری کۆمەڵی ئەم سەردەمە، لە کارتێکردنی کردەوەی تاکەکەسی کەم کردۆتەوە. لەگەڵ تێداچوونی بایەخی تاکەکەسی لە کۆمەڵدا، پاڵەوانی چیرۆکیش مانای خۆی دۆڕاندووە. لایەنی بێ‌کردەوەی «انفعالی» خەڵکی دوڕگە، لە چیرۆکی «بینەر»دا نموودەی ئەم کارە کۆمەلایەتییە. خەڵکی ئەم دوڕگەیە لە راستیدا، تاکوو ئاستی «بینەر»رێککەوتوون بە رای ئەم بینەرانە جینایەت کارێکی حەتمی و سروشتی‌یە. لە بەر ئەوەی قوربانیی ئەم جینایەتە بە کەسێکی دژی کۆمەلایەتی و بەرکاری شێواندن ناسراوە. لە قەڵەم سڕەوەکانیشدا، والاس، لەبری ئەوەی پێشگری لە قەتڵ بکات، خۆی، بە پێچەوانەی ئەو دەورەی هەیەتی مرۆڤ دەکوژێ. لەم چیرۆکەشدا چارەنووسی ئینسان لەلایەن کۆمەڵەوە شوێنی گاڵتەجاڕییە. لە چیرۆکی دڵ پیسی‌دا، هەست لە رێزەی‌شتەکان دادەندرێ و ناتوانین لە کالا جیای کەینەوە. دەسەلاتی کالا دەبێتە هۆی دارمان و داکشانی هەستو سۆز و خوزوری ئینسان تاکوو ئاستی نیگاکردنی سنووردار دەکاتەوە. پاڵەوانی چیرۆکی نوێ، جۆرێ دژەپاڵەوانە؛ روخسارێکی تایبەتی نیە، زیاتر بێ نێوە، خاوەنی پێناسەی

تاکەکەسی چیرۆکی سەلەفی نیە، نە رابردوویەکی هەیە و نە بیرگەیەک، خەڵک تیایدا شوێنێکی بەرچاوی نیە، دائیمە لە هەڵسووڕاندایە. هەڵسووڕانی تەمومژاوی پاڵەوان بەرەبەرە دەبێتە تەقالا و هەڵبژاردنی رێ. سەرلێشێواوی کەمکەم لادەچێ و تیشکێ لە تاریکیدا دەدرەوشێتەوەو لە دەهلیزی پێچەڵاوپووچی خۆیدا، نیشانە بە جێدێڵێ. تاکوو ڕێگەی گەڕانەوە بناسێتەوە. بەڵام دەهلیز نیشانەی سەر لێشێواویەو سەربازی بەپرسوجۆ هەرکات زیاتر ون دەبێ. لە «پێنووس سڕوەکان»دا والاس ڕێبوارێکی تەنیایە کە بە شوێن مەبەستی خۆیەوەیەتی بەڵام هەمیشە، لە شاری منالی خۆیدا، نامۆیە. سەرباری دەهلیز بە شوێن ماڵێکەوەیە کە کەسێ نایزانێ. چونکە شارەکە تەماویە و تاسەبارە و خاوەنی کۆڵانگەلی راستەو خۆ و وەکییەکە.

ماتیا پاڵەوانی «بینەر» خۆی دەهلیزی خۆی ساز دەکات و نەهێنی خۆی تێدا حەشار دەدات. هەلسووڕان و کۆڵینەوە، هەمیشە نیشاندەری مەیلی بە ئامانج گەییشتنە. لە چیرۆکی پێنووس سڕەوەکاندا، والاس دائیمە و دەرهەم بە شوێن پێنووس سڕەوەیەکی تایبەتدایەو نەرمبوونی ئەم قەڵەم سڕەوەیە حەتمەن نمادێکە. بێج لەمە نیگای والاس دائیمە پڕ لە جەزبەیێکە، بە تایبەت ئەو کاتەی تەماشای فرۆشندەییێک بە ناوی ئێڤلین دەکات. بڵێی ئێڤلین دایک یان خوشکی ئەو نەبێ؟ بگرە لە بینەردا لێکۆڵینەوە و دڵەڕاوکێ تێکەڵ بن. بایسکل لێخوڕینی ماتیا جووڵانەوەییێکە بەرەو مەیل و پڕ لە مەیل. لە دڵ پیسیدا هام وشۆ و دەنگی هەنگاوەکان پاڵپشتی فیکرەکانی کابرای دڵپیسە. لە «پیلانێک بۆشۆڕش لە نیۆیۆرک»دا قەیرانی هەوەس ۆ شەهوەت دەگاتە تەشقی خۆی و هەر بەم هۆیەوە، دەروونمایەی هەنگاوەکان داڵ بە داڵ دووپات دەبێتەوە و لە بێدەنگیدا دەنگ ئەداتەوە و لە نێزیک بوونەوەی تووڕەیی هەواڵ ئەدات. ئاوەها سوژەگەلێک سروشتییە لەگەڵ پرسو جۆی کارئاگایانەدا وێک کەوێ. کەش و هەوای تەمومژاوی چیرۆکەکان یارمەتی ئەفراندنی ئاوەها شوێنێک ئەدات. ئەو شتەی کە

زیاتر لە هەمووو شتێ نیگا رادەکێشێ، کورتەییێکە وا رۆب گریێ لە «پێنووسسڕەوەکان»ی بە دەستەوەداوە: «باس لە سەر ڕووداوێکی تایبەت و بەرچاوو گەورەیە: مردنی پیاوێک. ئەم ڕووداوە کارئاگایانەیە، یانی قاتڵێک و کارئاگایەک و بە کوشتچوویەکی تێدایە. تەنانەت دەوری هەر کامیان دابین کراوە: قاتڵ گوللەیێ بەرەو کوژراو دەتەقێنێ، کارئاگا خەریکی ڕاستکردنەوەی ڕووداوەکە دەبێت و کوژراو بە کوشت دەچێ».

ئەم چیرۆکە، لاسایی کردنەوەییکی بەزمەساتانەی چیرۆکە کارئاگاییەکانە. با وەکوو کردەوەی چیرۆکی نوێ لە بیست و چوار سەعات زیاتر دەخایەنێ. چوونکوو لێرەدا، بە پێچەوانەی چیرۆکە ئاساییەکان، کوژراوەکە بیستوچوار سەعات لە پاش گوللە هاویشتن، نەک بە دەستی قاتڵ، بەڵکوو بە دەست کارئاگاوە بە کوشت دەچێ. ئابەم جۆرە، ئەم چیرۆکە پێچەوانەی چیرۆکێکی ئاساییە و ڕەخنەییێکە لەوان. لە تایبەتمەندیەکانی چیرۆکی نوێدا یەکیشیان ئەمەیە: گرێچن و شێوازی، چیرۆکی نۆێ شوێنی چیرۆکی سەلەفی دەگرێ و دیسانەکە خودی ڕووداوەکە شتێکی دیکەی لێدەردەچێ و لێی ساز دەبێ.

ئازار گەیاندن بەمرۆ، دیاردەی سەردەمی ئێمەیە و بە دەروونمایەی چیرۆکی نوێ دەژمێردرێ. لە «دڵپیسی»دا بەرژەوەندە دڵتەزێنەکان بە توندی و وردیەکی نەخۆشانەوە لە ڕوانگەی دڵ پیسێگی بێحوزورەوە بەربڵاو دەبێتەوە. لە «پیلانێک بۆ شۆڕش لە نیۆیۆرکدا» چەند پرس و جۆی کارئاگایانە هەیە کە زۆربەیان کۆتاییەکەیان ئیعدامە. لەم پرسو جۆیانەدا، پێداگرتن لە سەر ئەشکەنجە زیاتر لە وڵامدانەوەیە و توندترین تام و چێژەکان بە دوای ئازارەکاندا جێبەجێ دەبن. چیرۆکی نوێ لە بنەڕەتدا لێکۆڵینەوەیەک دەژمێردرێ. خوێنەر ناتوانی بێڕاڤەکردن لەم ڕووداوانە تێپەڕ بێ. چیرۆک وەکوو ئاوێنە دەنوێنێ، بینەر ڕاڤە و دادوەری دەکات.

سەرچاوە: کتێبی؛ قصه نو، انسان طراز نو مقالەی درآمد بر داستانهای روبگریی (سەرەتا بۆ چیرۆکەکانی روب گریێ) نوشتەی محمد تقی غیاثی.

پەراوێز:

هەموو ئەو نووسەرانە و ئەو وشە زانستی و ئەدەبیانەی لە نێوەرۆکی وتارکەدا هاتوونەوە، ناسراوتر لەوەن لە سەریان بدوێین.

«وەرگێڕ»

چەند یاسایەکی هەڵوەشاوە

رەخنەی سەلەفی خاوەنی وشەگەلی تایبەت بە خۆیەتی. یاوەکوو جەخت دەکات سەبارەت بە ئەدەب بە پێی یاساکان دادوەری ناکات، بە پێچەوانەوە: داواکاری ئەوەیە فڵان یافیسار بەرهەم دوور لە نەریتی قوتابخانەکان بخاتە بەر رەخنە و لە سەرداب و باوە سروشتی‌یەکان وەکوو ئاوەزی «ساخ» و «سۆزی دڵ» خۆشی دەوێن. بەڵام هەر ئەوەندەی دەوێ شیکارییەکانی رەخنەگران بە بڕێک سەرنجەوە بخوێنینەوە هەتاکوو زۆر زوو وەک رایەڵەیەک لە وشەگەلی تایبەت ئاشکرابن. ئەم وشە تایبەتانە مشتی ئاغەیان دەکەنەوە، نەریتی قوتابخانەییش لە نێوان رەخنەی شیکاری ئەواندا دەردەکەون. بەڵام ئێمە وەها بۆ بیستنی وشەگەلێکی وەکوو «پاڵەوانی چیرۆک ـشوێن‌ـفۆڕم ـ ناوەڕۆکـ مەبەست ـ هونەری چیرۆکنووس و چیرۆکنووسە راستینەکان» رەمووودە «معتاد» و دیوناس بووین کە لە بۆ رزگار بوون لە تان‌وپۆی ئەم وشانە پێویستمان بە تێکۆشانەو دەبێ تێکۆشین هەتا بۆمان دەرکەوێ ئەم جەختە نیشاندەری بیروبڕوایەک سەبارەت بە چیرۆکە. ئەم بیروبڕوایە لە پێشڕا کۆ بۆتەوە و جەماوەریش بە بێ سێ و دوو دەیسەلمێنن؛ بە وردی هەربەم هۆیەوە بڕوایەکی داڕزیوو باتڵە. دەسا وەکوو داوا دەکرێ، باسی «سرووشتی بەرهەم» لە گۆڕێدا نیە.

لەمە مەترسی هێنەرتر، رەنگە ئەم زاراوە بێ وا بۆ نێولێنانی ئەو بەرهەمانەی کە لەم نەریتە لە قەوارە دراوە بەولاوەتر دەچن، زۆر زۆر دەکار دەکرێن. بۆ وێنە

وشەی «پێشەنگ» بە هەموو رووالەتی بەبێ مەبەستی خۆیەوە، زۆرجاران کاتێ دەکار دەکرێ کە رەخنەگر دەیانەوێ، لەو پەڕی سانایی و سانا ژماردن، ئێخەی خۆیان لە دەست ئەو بەرهەمانەی کە بۆی دەچێ زەبرێک لە شەرەفی ئەدەبی عامخواز بدەن رزگارە بکەن. لە گەڵکوو نووسەرێک دەست لە بابەتی کۆنە و گەندەڵ هەڵدەگرێ و تێدەکۆشێ شێوازی تایبەت بە خۆی بخولقێنێ، لە کات و ساتدا مۆرکی «پێشەنگ» بە روخساریەوە دەچەسپێنن.

بە پێی یاسا، واتای کاری ئەو ئەمەیە کە ئەو نووسەرە هەندێ لە سەردەمی خۆی لە پێشترە، ئەم شێوازەش لە سبەیڕا رێبەرانی جەماوەر لاسایی دەکەنەوە. بەلام بەکردەوە، خوێنەر کە راستەوخۆ سەر لە چۆنیەتی کارەکە دەردێنێ، فیکری بەرەو لای چەند لاوێکی ریشن دەچێ کەوا بەپێکەنینەوە دەچن هەتا کوو لە ژێر کورسییەکانی فەرهەنگستاندا نارنجۆک و تەقەمەنی بتەقێننەوە؛ ئەویش هەر بەو مەبەستەوە تاکوو هەراوزەنایەک سازکەن، یان ببنە هۆی سەرسوڕمان و ترساندنی ساماندارانی بەڕێز.

هەر لەبەر ئەمەیە کە بەڕێز هێنری کولوئار- کە پیاوێکی زۆر سەنگین و لە سەرەخۆیە بەبێ کەمترین بەدخوازییەوە دەنووسێ:«ئەم لاوانە دەیانەوێ لکی ئەم درەختەی وا ئێمەی لەسەر دانیشتووین بە مشار بیبڕنەوە.»

لە راستیدا زۆر لە مێژە ئەو لکە درەختەی ئەوان باسی لێوەدەکەن هەر بە هۆی تێپەڕ بوونی زەمانەوە، ئیشک بووە. چما ئەم لکە درەختە پووک بووە و رزیوە، تاوانی ئێمە چیە؟ ـ هەمووانی ئەو کەسانەش کە بێ هیوا خۆیان بەم لکە درەختەوە هەڵواسیوە هەر ئەوەندی دەویست تاقەجارێک تەماشای لکی هەرە بڵندی ئەم دارە بکەن تاکوو بزانن زۆر لکوپۆپی تازە شین بووی سەوزو بە هێز و سەرخۆش و بەگەشەو نەشە لە مێژە لەوێدا قوت بوونەتەوە. یولییس[1]

[1] – یولییس: کەڵە کاری جەیمز جۆیس نووسەری ئیرلەندی لە رۆمانەکانیدا وشاکاری بە نێوبانگی رۆمانی مودێرنی سەدەی بیست

بەرهەمی جۆیس و کۆشک[2] نووسراوەی کافکا ئێستا لە سی‌سالانیان تێپەڕاندووە. کتێبی «تووڕەیی و زەنازەنای»[3] فاکنەر بیست ساڵ لەمەوبەر وەرگێڕدراوەتەوە سەرزبانی فەرەنسی «شەست و چەندساڵ لە ئێستا دا= وەرگێڕ» بەرهەمگەلێکی زۆری دیکەش بە دوای ئەم کتێبانەدا بلاو بوونەتەوە. رەخنەگرانی پاک تینەتی ئێمە، بۆ ئەوەی ئەم دەقانە نەبینن، هەرجارەی چەند وشەیەک لە وشە جادووییەکانی خۆیان هێناوەتە سەر زبان: «پێشرۆ» «ئەزموونگای چیرۆک»، «چیرۆکی دژە چیرۆک» یانی: چاوەکان بقووچێنین و بەرەو بایەخە ساخەکانی نەریتی ئەدەبی فەرەنسی وەگەڕێین.

١. پاڵەوانی چیرۆک:

سەبارەت بە پاڵەوانی چیرۆک زۆر قسەو باسان کراوە؛ بەلام هەی مەخابن، لەوە دەچێ ئەم هەودایە تالێکی دوورودرێژ بێ و ئەم وتەیە بەبێ کۆتایی بێت. نەخۆشینی پەنجاسالانەی پاڵەوان و لە پاشان سەرەندەر کردنی مردنەکەی ـ کە چەندان کەڕەت بە دەست رەخنەگرانی هەرە زەبەر بەدەستی ئێمەوە لە پەرتووکی مردوواندا تۆمارکراوە، هێشتا نەیتوانیوە ئەم مردووە لەو پلە و پایەی وا سەدەی نۆزدە پێشکەش بەوی کردووە، بێنێتە خوارەوە. ئەم مردووە باوەکوو لەمرۆدا مۆمیایی کراوە، بەلام هێشتا بە هەمان وەزن و قورسی قەوارەیی و بەدەڵەوە، لە نێو ئەو بایەخانەی رەخنەی سەلەفی بە سەریاندا هەڵدەڵێ، بەلەنجەو لار دێ و دەچێ و ئیفادە دەفرۆشێو رەخنەگرانی سەلەفی تەنانەت لە چیرۆکنووسی «بەراستی»ش هەر لەوێدا دەگەڕێن: «... چوونکە چیرۆکنووسی بەراستی سەرقاڵی ئافراندنی پاڵەوانەکان دەبن...».

[2] – کۆشک: رۆمانی بە نێوبانگی فەرانتس کافکا نووسەری سەدەی بیستی چێک

[3] – تووڕەیی و زەنازەنا: رۆمانی زۆر نێوداری ولیەم فاکنەری ئامریکایی و لەرۆمانە نێودارەکانی مودێرنی سەدەی بیست

بۆ سەلماندنی درووستی و بایەخی ئەم ڕووانگەیە، دەلیل هێنانەوەی ئاسایی دەهێننە گۆڕێوە: «بەلزاک بابەگۆریۆی[٤] بۆ بەجێ هێشتووین، دەستایۆفێسکی داهێنەری برایانی کارامازۆفە[٥]، دەیجا چیرۆکنووسینی لەمەو دووا یانی: زیادکردنی چەند ڕوخسارێکی ئیمرۆیی لەکۆشکی ڕوخسارە مێژووییەکانی ئەدەبی ئێمە.

هەمووان واتای قارەمان دەزانن. قارەمان «ئەو»ێکی ئاسایی بێناونیشان و ئاشکرایە و بکەری سانای ئەو کردەوەیەنییە، کە بە هۆی فرمان «فێعل»ە وە دەردەبڕدرێ. قارەمان دەبێ خاوەنی ناوی تایبەتی خۆی و چما بگونجێ، دەبێ خاوەنی دووناو، یانی ناو و ناوی بنەماڵەیی بێت. دەبێ دایک و بابی هەبێ، دەبێ ببێتە میرات بەری میراتی ئەوان. دەبێ خاوەنی پێشە و کارێک بێ. خاوەنی ماڵ و منال و سامانێکی زۆریش بێ باشترە. لە گشتی ئەمانە گرینگتر، دەبێ خاوەنی سروشتێکی تایبەت بێ، دەبێ ڕوخسارێکی هەبێ کە بەدەرخەرەوەی رۆحی ئەو بێ، دەبێ، خاوەنی رابردوویەک و پێشینەیەک بێ، هەتا فلان و فیسار کردەوەی ئەو بسەلمێنێ. لە بەر ئەوەی رابردووی ئەو پێکهێنەری کردەوەکانی ئێستاکەی ئەوە. خوو وخدەی ئەو ڕەگ وریشەی کردەوەکانی ئەوە. خووخدەی ئەو دەبێتە هۆی ئەوەی دژەکردەوەی ئەو لە هەر ڕووداوێکدا بە چەشنێکی مەعلووم بێ. خوووخدەی پاڵەوان مەیدان بۆ خوێنەر دەرخسێنێ تاکوو سەبارەت بەوی دادوەری بکات؛ یانی خۆشی بوێت، یان نەفرەتی لێبکات. پاڵەوان دەتوانێ لە سای خوووخدەی خۆیدا ناوەکەی بداتە کەسانێکی وەکوو خۆی. وەکوو تارتۆف[٦] پاڵەوانی مۆلییر کە سەمبۆلی جامەلووسکێ و ریایی کردنە. دەڵێی جەماوەر چاوەڕوانی بەڕەسمی بوونی ئەم «غوسڵی تەعمید»ەن. پاڵەوان دەبێ هەم تاک بێ و، هەم هەتا شوێنی

(٤) – بابە گۆڕیۆ: ڕۆمانی بەلزاک، ڕۆماننوسی نێوداری شێوازی ڕیئالیزمی فەڕەنسی سەدەی نۆزدە

(٥) – برایانی کارامازۆف: ڕۆمانی دەستایۆڤیسکی ڕۆماننووسی سەدەی نۆزدەی ڕووس

(٦) – تارتۆف= قارەمانی مەنفی و دووڕوو و چل چاپی شانۆی مۆلییڕ، شانۆنامەنووسی سەدەی ١٨و١٩ی فەڕەنسی

بەرزی چەمکێکی فەلسەفی هەڵکیشێ. خاوەنی تایبەتمەندییەکی کارا بێ، هەتا بێغەنیم بێ؛ لە گشتی بوونێکی تەواویش بەهرەمەندبێ تاکوو لایەنی کۆمەڵایەتی بەخۆوەبگرێ. بۆ پێکهێنانی برێک دەرەتان، بۆ ئەوەی هەست بەرزگارییەکی زیاتر بکردرێ، دەتوانین پاڵەوانێک هەڵبژێرین کە بەڕوواڵەت لە یەکێ لەم یاسایانە مڵهوڕی بکات: منالێکی لە سەرەڕێ دۆزراوە، بیکارەیەک، شێتێک؛ یان دەکرێ کابرایەک هەڵبژدێرێ کە سروشتی وازوازیبوونی ئەو جاروبار شتی سەیر و سەمەرە پێک بێنێ. ئەڵبەت ناکرێ لەم کارەدا زیادەڕۆیی بکردرێ؛ چوونکە ئەم ڕێگە، ڕێگەی تێدا چوونەو هەمان ڕێگایەکە کەوا یەکڕاست دەگاتە چیرۆکی ئەمڕۆ.

لە ڕاستیدا هیچکام لە دەقە بایەخدارەکانی سەردەم لەم بارەوە دەگەڵ پێوانەکانی ڕەخنە، یەک ناگرنەوە. چەند کەس لە خوێنەران ناوی بگێڕەوەی «ڕشانەوە»[٧]ی ژان پۆل سارتەر یان ئاخێوەری* «نامۆ»[٨]ی ئالبێرکامۆ یان لە یادە؟ بڵێی لەم دەقانەدا نموونەیەکی ئینسانی هەبێ؟ بڵێی بەپێچەوانەوە، هەڵەیەکی گەورە نەبێ، کە ئەم دەقانە لە بۆ هەڵسەنگاندنی خووخدەی پاڵەوانان لە بەر چاو بگرین؟ بۆ وێنە بڵێی چیرۆکی بلندی «سەفەر بۆ ئەوپەڕی شەو»[٩]بەرهەمی سێلین لە ڕاستیدا تەرخانی وەسفی پاڵەوانێک بێت؟ چما بەڕێکەوت بێ کە هەر سێکی ئەم چیرۆکانە لە زبانی یەکەم کەسی تاکەوە دەگێڕدرێنەوە. بیکێت لە مەودای چیرۆکێکدا ناوو ڕوواڵەتی پاڵەوانەکەی دەگۆڕێ. فاکنەر بە ئانقەست ناوێک لە دوو کەسی جیاواز دەنێ.

(٧) – ڕشانەوە= ڕۆمانی نێوداری قوتابخانەی «ڕەسانەیەتی هەبوون =وجود»ی ژان پۆل سارتەری فەڕەنسی

* ئاخێوەر= بەمانای ڕاوی و بێژەر و بگێڕەوە و «گوینده»، بۆ یەکەم جار لە بەڕێزان ڕەهبەر مەحموودزادە و خالق یەعقووبیەم بیستووە.«وەرگێڕ»

(٨) – نامۆ=ڕۆمانی ئالبێرکامۆ، نووسەری خاوەن نوبێلی فەڕەنسی و خاوەن بەرهەمگەلی تاعوون - یاغی و...

(٩) – سەفەر بۆ ئەوپەڕی شەو= ڕۆمانی ڕەش بینانەو قووڵی فیکری سێلین نووسەری فەرەنسی

بۆ وێنە «کاف» پاڵەوانی چیرۆکی «کۆشک»ی کافکا هەر بەر یەکەم پیتی ناوەکەی قنیات دەکا؛ ئەو هیچ شتێکی نیە؛ بنەماڵەی نیە؛ روخساری نیە؛ گومان بۆی دەچێ هەر «مەساح= ئەندارەگری زەوی»یش نەبێ.

نموونە زۆرن. لە راستیدا «پاڵەوان سازان» بە واتای سەلەفی ئەم وشەیە، ئیتر بێج لە خۆلقاندنی پاڵەوانگەلی خەیاڵی و پووک، ناتوانن کارێک بکەن. وای لێهاتووە کە ئیدی لە مرۆدا خۆیشیان بڕوایان بەم پاڵەوانە پەمۆیانە نیە. چیرۆکی خاوەن پاڵەوان، لەراستیدا ئیی سەردەمی رابردوو بوو. ئەم چیرۆکانە لە تایبەتمەندییەکانی دەورەیەکی داڕووخاوە: ئەو دەورەیە، دەورەی تەشقی «هێزداریی تاک» بوو. بەڵکەم ئەم کارە بە پێشکەوتێکدا نەندرێ، ئاشکرایە کە ئەم سەردەمە، حەتمەن سەردەمی «تۆماری ژمارە»یە. لە بۆ ئێمە، چارەنووسی جیهان چیدی پێوەندی بە خۆرهەڵات و خۆرئاوای چارەنووسی چەند کەس یا چەند بنەماڵەوە نیە. لە راستیدا ئیدی جیهان خودی خۆیشی ئەو «خاوەنیەتی تاکە کەس»یە نیە کە میراتی پشتاوپشت و شیاوی سکە لێدان بوو؛ راست چەشنی داوێک: باسی ناسین لە گۆڕیدا نەبوو، بەڵکوو باس لە سەر خاوەن بوون و داگیرکردنی ئەو بوو. لە سەردەمی دەست رۆیشتنی ساماندارانی دەورەی بەلزاکدا بە بێ گۆمان خاوەن ناو بوون زۆر گرینگ بوو. خوووخدە زۆر بایخدار بوو. بە تایبەت کە ئەم خوووخدەیە زیاتر وەکی چەکێک لە شەڕێکی تەنبەتەندا دەکار دەکرا، هیوای سەرکەوتن دەهاتە گۆڕێ. هێزو زاڵبوونێک بوو لە جیهانێکی ئاوادا کەوا کەسێتی تاکە کەس هەم مەبەستی هەرچەشنە توێژینەوەیەک بوو، خاوەن روخسارو کەسێتی بوون بایەخی هەبوو.

لەمڕودا، جیهانی ئێمە متمانە بە خۆ بوونێکی کەمتری هەیە، بەڵکەم بێئیفادە بوونێکی زیاتریش دەر دەبڕێ؛ لە بەر ئەوەی رەفزی دەستەڵاتی تاکەکەسی کردۆتەوە. بەڵام پلەخوازییەکی زیاتریشی هەیە، چوونکە دەڕوانێتە ئەوپەڕی جیهانی خۆی. وەسفی تاک و تەراتایبەتی ئینسان جێی خۆی داوەتە ئاگەدار

بوونێکی بەربڵاوتر کە لە لایەنی «بەشەر ناوەندی جیهانە»ی کەم کردۆتەوە. لە بەر ئەوە چیرۆک باشترین ئێشکچی رابردووی خۆی، یانی پاڵەوانی نەماوە و، دوو دڵ و وەسواس دێتە بەرچاو.

چما چیرۆک نەتوانێ لە سەر لاقەکانی خۆی راوەستێ، هۆیەکەی ئەمەیە کە ژین و ژیانی چیرۆک، پێوەندی دەگەڵ ژیانی کۆمەڵگایەکی دارماوەوە هەیە. بەپێچەوانەوە: چما سەرکەوێ، ڕێگایەکی تازە لە بەرپایدا دەکرێتەوە، دەگەڵ مزگێنی دۆزینەوە و داهێنانە نوێیەکان.

٢. داستانی چیرۆک:

بۆزۆربەی خوێنەران و تەنانەت بۆ رەخنەگرانیش، چیرۆکی بەرز لە پێش هەر شتێکدا «داستانێک»ە.چیرۆکنووسی «بەڕاستی» ئەو کەسەیەوا دەگەڵ «داستان وتن»دا دیوناس بێ. تام و چێژی حیکایەت گێڕانەوە، کە چیرۆکنووسی لە سەرەتاوە بۆکۆتایی چیرۆک دەبرد، دەگەڵ کاری نووسەریی ئەودا تێکەڵ دەبێ. داهێنانی رووداوی بەهەست و سەرسووڕ هێنەر و شانۆ ئاسا، هەم جوانی کاریەتی و هەم ئەرکی ئەوە.

بەم هۆیەوە، رەخنەی چیرۆک زۆر کات بەگێڕانەوەی کورتەی داستانی چیرۆکەوە کۆتایی پێدێ. رەخنەگر، بەو پێیە کە دەئەستوون یان دوو ئەستوونی لە بەر دەسەڵاتدا بێ، داستانی چیرۆک شیکاری دەکات و کەم و زۆر سەبارەت بە بەشە گرینگەکانی ئەو؛ یانی سەبارەت بە گرێ پووچکەی چیرۆک و ئاکامی کۆتایی بیچم و پیلانەکەی بیروڕای خۆی دەردەبڕێ. ئەو دادوەریەی سەبارەت بەکتێب دەکردرێ، بە تایبەت هەڵسەنگاندنی یەکیەتی و پێوەندی بیچم و شەپۆلانی پیلانەکەی و سەنگ و سووکی ئەم دووانە، ئەو چاوەنواڕی و سەرسوڕمانەیە کە بیچم و پیلان بۆ خوێنەری تامەزرۆی پێکهێناوە. بۆشاییەک لە گێڕانەوەدا، رووداوێکی بەبێ پێوەندی سەلبی، پچڕپچڕ بوون و دابڕانێک لە داستاندا و دووپات

بوونەوەیەک، دەبنە لاوازییە گشتی و گەورەکانی کتێب. هەڵقوڵین و ڕاست و پاکی چەشنی گێڕانەوەش بە بایەخدارترین هێزی چیرۆک دەژمێردرێن. بەڵام هەرگیز باس لە سەر چۆنیەتی نووسین ناکردرێ. چیرۆکنووس هەر سەبارەت بە دەکارکردنی پسپۆڕانەی زمان، چەشنی دڵخوازی دەربڕین و زبانی نەخشین و هێزی بەرچاو هێنەریی ئەو وەسف دەکردرێ.

بەم چەشنە، چۆنیەتی نووسین ئامێرو گوێرە دەربڕینێک زیاتر نیە. ناوەرۆکی چیرۆک، هۆی هەبوونی ئەوە و ئەو مەبەستەی لە چیرۆکدا حەشاردراوە، هەر ئەو داستانەیە کە چیرۆکنووس دەڵێ. دەیجا هەر لە خوێنەری هەژڵەوە«هەژڵ = جیددی»، یانی ئەو کەسانەی دەیسەلمێنن کە چیرۆک نابێ هەر سەرقاڵبوون بێ، هەتا خوێنەرانی گەندەڵترین چیرۆکە گەمژە ئەویندارانەکان و پۆلیسییەکان، یان چیرۆکی وڵاتانی دوور، هەمووان خوویان بەوە گرتووە کە لە چیرۆک، چاوەنواڕی تایبەتمەندی یەکێ تاکبن. ئەمە بەس نیە کە داستان پێکەنینی، عالییان سەرنجڕاکیش بێ. لە بۆ ئەوەی چیرۆک لە پاڵپیشتی هەقیقەتی ئینسانیش کەڵک وەربگرێ، دەبێ بتوانێ خوێنەری خۆی پێمل کات کە بەراستی لەم پاڵەوانە ڕاستەقینانە قەوماوە. خوێنەران چاوەنواڕن کە چیرۆکنووس هەر بە گێڕانەوەی ئەو ڕووداوانەی کە خۆی دیتوویە قەوماون، قنیات بکات. مەرجنامەیەگی سەرپێیی لە نێوان خۆێنەر و نووسەردا دادەندرێ: نووسەر وا دەنوێنێ کە بڕوای بەم داستانە هەیە وا خەریکە دەیگێڕیتەوە، خوێنەریش لە یادی خۆی دەباتەوە کە ئەم بابەتانە سەرپاک ساختە و پاختەیەو، وا دەنوێنێ ئەوا سەروکاری دەگەڵ بەڵگە، ژیاننامە یان داستانێکی ڕاستەقینەیە. دەسا، گێڕانەوەی باش، یانی چوواندنی نووسراوە لە سەر بیچمێکی لەبەرەوە داڕژاو کە جەماوەر خوویان پێگرتووە و ئەم بیچمە لە پێشترا داڕژاوە، پێشداوەری خوێنەرە سەبارەت بە ڕاستی و ڕاستەقینە.

بەم پێیە، تازە بوونی بارو دۆخەکان، ڕووداوەکان و دابڕانە کتوپڕەکان هەرچی بن، دەبێ گێڕانەوە وەکوو ئاوی ڕەوان، بەبێ لەمپەر بخۆشێ و بڕوا.

دەبێ بازدانی وەهای هەبێ کەنەتوانن بەری بگرن و بە جارێک هاودەنگی پێک بێنێ. کەمترین گومان یا بچکۆلەترین نامۆییەک کە لە گێڕانەوەدا دەرکەوێ «بۆ وێنە دوو بابەتی دژادژ و کەم پێوەندین» ئیدی داستان خوێنەر دەگەڵ خۆیدا نابات کتوپڕ خوێنەر بە خۆی دەڵێ: ناکا کڵاوم بکەنە سەر؟ هەڕەشەش دەکات هەمیسان بەرەو «بەڵگە ڕاستەکان» دەگەڕێتەوە. لەبەر ئەوەی کاتی خوێندنەوەی ئەو چیرۆکانەی شایەتمان ڕاستینەی چیرۆکنووسە، خوێنەر مەجبوور نیە، سەبارەت بە «ڕاستی ئاسا» بوونی بابەت بکەوێتە گۆمانەوە، لێرەدا لەبری سەرقاڵ کردنی خوێنەر، دەبێ متمانەی بدەینێ.

چما چیرۆکنووس بیهەوێ گۆمان و تەمومژ ساز کات، دەبێ هەمیشە وا بنوێنێ کە سەبارەت بە چیرۆک زیاتر لەوەی دەیلێ زانستی هەیە. وشەی «دابڕینێک لە ژیان» نیشاندەری بەربڵاو بوونی ئەو ئاگەدارییەیە کە بەڕای جەماوەر، ئەو لە پێش ئافراندنی چیرۆک و لە پاش ئەودا هەیەتی. ئەو دەبێ لە ناو هەمان ماوەدا کە وەسفی دەکات، وا بنوێنێ کە بێج لە ڕۆحی بابەت شتێکی دیکە پێشکەشی خوێنەر ناکات، هەروەها وابنوێنێ کە چما خوێنەر بیهەوێ، ئەو زیاتر لەمەش لە سەربوردی پاڵەواندا، بەشداری بکات؛ لە بەر ئەوەی کەرەسەی چیرۆک دەبێ، لە گوێرەی ڕاستی، کانییەکی هەڵقوڵاوبێ. داستانی چیرۆک دەبێ ڕاستەقینە ئاسا، ڕەوان، هەڵبژاردە، شیاوی دیتن و بێ سنووریانی سروشتی بێ. تەنانەت چما بیسەلمێنین کە هێشتا لە پێوەندەی نێوان ئینسان و جیهاندا بارودۆخێکی سروشتی هەیە، بە داخەوە ئەمە ئیدی روون‌و ئاشکرایە کە نووسین، وەکی هەر قەوارەیەکی دیکەی هونەری، لە داهێنانەکانی ئینسانە. هێزی چیرۆکنووس هەر لە مەدایە کە دەخولقێنێ، ئازادانە و بەبێ وێنەش دەخولقێنێ. چیرۆکی نوێ خاوەن ئەم ڕەسەنایەتییە بەرزەیە کەوا خووخدەیە «ئانقەستە»و ئاشکراو بە مەبەستەوە سازدەکات، بەوچەشنەی کە ئاکامی ئافراندن و خەیاڵات کردنی دەبنە بابەتی کتێب. بەبێ گۆمان، ئەم ئاڵوگۆڕە تەنیا لایەنێک لە ئاڵوگۆری گشتی ئەو پێوندییەن کە

ئینسان دەگەڵ شوێنی ژیانی خۆیدا هەیەتی. گێڕانەوە، هەر وەکوو رەخنەگرانی فەرهەنگی و بە هاودەنگی دەگەڵ ئەوان زۆربەی خوێنەرانی ئێمە لە بەر چاوی دەگرن، نیشاندەری نەریتێکە. ئەم نەریتە، کە دەتوانین ناوی «سروشتی» بدەینێ، پێوەندی بە گشت نەریتێکی تایبەتەوە هەیە. ئەم نەریتە، ئاوەزخواز و قەوارە سازە و پشکووتن و گەشە کردنەکەی هاوکات دەگەڵ زاڵبوونی چینی تێرو تەسەلدایە. یەکەم نیوەی سەدەی نوزدە، دەگەڵ سەرهەڵدانی کەڵە کارەکانی بەڵزاکدا، بووە شایەتمانی روخسارێکی تایبەتی گێڕانەوە، کە بۆ زۆربەی جەماوەر بەهەشتی ونبووی چیرۆکنووسین بوو. لەو دەورەدا چەند متمانەیەکی بەرچاو باو بوون: متمانە؛ بە تایبەت بۆ بەراوردی ورد و گشتی شتەکان. مەبەستی هەموو توخمە گشتییەکانی گێڕانەوە، وەکوو: دەکارکردنی بەوردی رابردووی رەها، سێهەم کەسی تاک؛ کەڵک وەرگرتنی بێ مەرج و رەها لە پرۆسەی درێژەی زەمان؛ بیچم و پیلانی هێڵێکی ئاسۆیی؛ بازنەی بەداب و نەریتی کێشەکان و ئەوینەکان؛ مەیلی هەر رووداوێکی سەلبی بەرەو ئاکامێکی روون و... ئەمە بوو کە وێنەی جیهانێکی بەردەوام، یەک گرتوو و دەگەڵ یەکدا، بەردەوام، یەک لایەنە و تەواوەن شیاوی ناسین باوێتە زەینەکانەوە.

چوونکە حاڵیبوون لە ئەوپەڕی جیهان گومانی تێدا نەبوو، گێڕانەوەش دژوارییەکی پێک نەدێنا. بەم هۆیەوە، نووسین دەیتوانی پاکئاسا بێ.

بەڵام لە هەمان سەرەتای کاری فلووبێر[١٠]ەوە، تەواوەتی ئەم بناغە و بینا پتەوانە، بەرەبەرە لەرزۆک بوون. ئەوەتانێ لە پاش سەدساڵ، تەواوی ئەو نیزامە لە بیرەوەرییەک زیاتر نیە. ئێستا دەیانهەوێ بەزۆری، چیرۆک لە زیندانی ئەم بیرەوەرییە و ئەو نیزامە گەندەڵەدا راگرن. بەم هەمۆوە، هەر ئەوەندی دەوێ لەم باسەدا، چیرۆکە بایەخدارەکانی سەرەتای ئەم سەدەیە بخوێننەوە هەتاکوو بۆیان

(١٠) -فلووبێر= گۆستافلووبێر، نووسەری سەدەی نۆزدەی فەڕەنسی، ئالاهەڵگری چیرۆکی نوێ و خاوەنی بەرهەمگەلی: خاتوو بوواری ـ خاتوو ئارنۆ، سالامبۆ و...

دەردەکەوێ چما بیچم و پیلانی چیرۆک هەر لەم ساڵانەی دوواییدا لێک بڵاو بۆتەوە، ئەوە ئیدی زۆر لە مێژە بناغەی گێڕانەوە پێکناهێنێ. گومانی تێدانیە کە ئیجاباتی داستان بۆ پرووست[١١] بایەخێکی کەمتری بوو هەتا بۆ فلووبێر؛ بۆ فاکنەر کەمتر ئەوتۆیی هەبوو هەتا بۆ پرووست؛ بۆ بیکێت[١٢]کەمتر گرینگ بوو هەتا بۆ فاکنەر. لەمەو بەدووا، قسە و باس لە شتێکی دیکەیە ڤایەتخوانی. لە بنەرەتڕا ئیدی ناگونجێ و نەماوە.

دیسانەکەش، هەڵەیە بێتوو داوابکرێ کە ئیتر لە چیرۆکی نوێدا رووداوێک ناقەومێ. بە بۆنەی ئەوەوە پاڵەوانانی سەلەفی لە چیرۆکدا نەماون، نابێ بووترێ دەوری ئینسان لەم چیرۆکانەدا سڕدراوەتەوە.

بە شوێن بینای تازەی گێڕانەوە گەڕاندا نابێ بە هەنگاو هەڵێنانەوەیەک لێکدەینەوە بۆ سڕینەوەی هەرچەشنە رووداوە و هەرچەشنە کێشە و هەر چەشنە قەومانێک. لەبەر ئەوەی بەرهەمەکانی مارسێل پرووست و فاکنەر لیپاولیپی داستانن. ئەڵبەت لە بەرهەمەکانی فاکنەردا، بڵاو کردنەوەی ناوەڕۆکەکان و ئاوێتە کردنی ئەمانە پێکەوە پێوەندی زەمانی تێکدەدات و لە بەرهەمەکانی پرووستدا، داستان لە مێعماری زەینیی زەماندا، دەتوێتەوە. بەچەشنێک کە زۆر کات وادەنوێنێ کە بەربڵاوبوونی نێوەرۆکەکان، داستانی ناوگێڕانەوەکان، کە بەرەبەرە دەردەکەون، هەمدیسان دەیانخنکێنێ یان دەیان سڕێتەوە. لە بەرهەمەکانی «بیکێت»یشدا رووداوەکان کەم نین. بەڵام دەڵێی ئەم رووداوانە بەردەوام سەرقاڵی رەفزی یەکدین. بە چەشنێک کە کۆپلەیەک بۆی دەچێ هەم هەواڵێکی تێدابێ و هەم رەفزی ئەم هەواڵە بکاتەوە.

(١١) - پرووست: نووسەری سەدەی بیستی فەڕەنسی، خاوەنی رۆمانی «بە شوێن زەمەنی لەکیس چوودا»و...

(١٢) - بیکێت: ساموئێل بیکێت نووسەرو شانۆنامەنووسی ئیرلەندی، خاوەنی خەڵاتی نۆبێل وبەرهەمگەلی ـ چاوەڕوانی گۆدۆ ـ مالۆن دەمرێ و...

وەلحاسڵ، چیرۆکی سەردەم بەبێ داستان نیە، بەڵکوو داستانی چیرۆکی سەردەم بەبێ متمانە و بەبێ حەسانەوە و بەبێ پاکی‌یە.

لە پاش ناوهێنانی ئەم پێشینیانە نێودار و بەرێزانە، چما ئیزنم هەبێ باس لە بەرهەمەکانی خۆم بکەم، سەرنجی خوێنەر بەرەو ئەوە رادەکێشم کە چیرۆکی «قەڵەم سڕەوەکان» و چیرۆکی «بینەر» هەر دووک خاوەنی کێشە و رووداوی روون و ئاشکران. بێج لەمانە ئەم دوو چیرۆکە خاوەنی توخمگەلێکن کە بە گوێرەی ئاسایی «هەست بزوێن» یان پێدەڵێن. چما ئەم چیرۆکانە لە هەوڵڕا بەڕای بڕێ لە خوێنەران «بێ تام و چێژ» بەرچاو کەوتبێتن، بڵێی هەر بە سۆنگەی ئەمەوە نەبێ، بزاڤی نووسین لەم چیرۆکانەدا گرینگتر لە بزاڤی کێشە و جینایەتە؟ بەڵام روون روون لە بەر چاومە کە چەند دەساڵی‌تر ـبەڵکەم زوورتریش ـ ئەو کاتەی شێوازی نووسینی ئێمە سەلمێندراو لێی خاڵی بوون، بووە خاوەن پێشینەی فەرهەنگی، کاڵ دەبێتەوە و لە دیتن دەکەوێ. ئەوکاتە، چما نووسەرانی لاو ویستیان کارێکی تازەتر بێننە ئاراوە هەمدیسان ئەوان تاوانبار دەکەن کە خەیاڵ و خولیایان نیە و چیرۆکەکانی ئێمەیان وەک نموونە نیشان ئەدەن و پێیان ئەڵێن: «تەماشا بکەن لە ساڵانی هەزار و نۆسەد و پەنجادا چۆنیان ئەفراندنی داستان دەزانی!»

ـ لەبەر ئەوەی رەخنەگرانی ئەوزەمانە هەست دەکەن لە چیرۆکی نووسەرانی لاودا رووداوێک ناقەومێ ـ

٣. بەرپرساریەتی:

ئەوا کە قایەتخوانی لە بۆ سەرقاڵ کردن بۆتە کارێکی لە خۆڕایی و داستان‌سازکردن بۆ بڕوا پێ هێنان بەرگۆمان کەوتووە، چیرۆکنووس بیر لە رێگەیەکی دیکە دەکاتەوە: داستان وتن بۆ فێر کردن.

ئەوەندەکەسانی لە سەرەخۆو هەژڵ «جیددی» بە چیرۆکنووسیان وتووە: «من ئیدی چیرۆک ناخوێنمەوە، چیرۆک بۆ ژنان باشە چون کارێکی دیکەیان نیە، من

راستەقینەم پێ‌باشترە...» چیرۆکنووس ئەوەندی قۆڕیاتی ئاوابیستووە، ئەوەتانێ رووی کردۆتە ئەدەبی فێرکردن. لانی کەم ئەو لەم بوارەدا بە تەمای وەچنگ هێنانەوەی قانەکانە«امتیاز». راستەقینە ئەوەندە لاڕێ بەرەو تەماوی و دژوازە کە هەمووان ناتوانن ئامۆژگاری لێوەفێربن.

کاتێ قسەی سەلماندنی شتێک لە گۆڕێدایە، وەکوو داماومانی ئینسانی خوانەناس یا راڤەی سۆزەکانی ژنان، یان پێکهێنانی هەستی پێوەندی چینایەتی، هەمدیسان داستانی ساختە و پاختە قەدرو قیمەت و بایەخ پەیدا دەکاتەوە، چوونکە داستان رازی کەرەوەترە. لە بەر چارەڕەشی، داستانیش چی دی کەسێک رازی ناکات؛ لە بەر ئەوەی لایەنی داستانیی چیرۆک بەرگومان کەوتووە بەڵکوو بەپێچەوانەوە: بۆی هەیە ببێتە هۆی بێ بایەخی دەروونناسی و ئاکاری سۆشیالیستی و ئایین.

ئەوکەسەی پابەندی ئەم بڕوایانە بێ، پەرتووکی بڕوانامەی پێ باشترە و ئەوان بە متمانەیەکی زیاترەوە دەخوێنێتەوە.

هەمیسان ئەدەب بەشتێکی پەڕت نێوبردکرا. تەنانەت چیرۆکی بڕوانامەییش بەخێرایی بە چەشنی ئەدەبی نەفرەت لێکراو ناساندرا. بەم دۆخەشەوە، چەند ساڵێ لەمەوبەر دیرۆکی بڕوانامەیی لە لایەن «چەپ»ەوە لیباسی «بەرپرسایەتی» لە بەر کراو گیانێکی تازەی هاتەوەبەر. لە وڵاتە سۆشیالیستی‌یەکانیش بەرەنگ و روویەکی ساویلکانەترەوە «ڕاستەقینە خوازی سۆشیالیستی» خۆیەکی نیشان‌دا. ئەڵبەت، بیرۆکەی پێوەندی نێوان گۆڕانکاری هونەری و شۆڕشی رامیاری و ئابووری لەو بیرۆکەیانەیە کە بە چەشنێکی ئاسایی زوو بە فیکردا دێ. ئەم بیرۆکەیە کە لە هەوەڵڕا لە باری سۆزەوە زۆر خەڵەتێنەر و لەبەر دڵانە، لەباری هەڵسەنگاندنیشەوە دەڵێی بێ‌بناغە نەبێ. وێڕای ئەمەش، ئەو کێشەیەی کە ئاوەها نەزم و نەریتێ سازدەکات، گرینگ و دژوارە. ئەم چەشنە کێشەیە حەیاتین و بەڵام جێ‌بەجێ نابن. لەسەرەتای کاردا،

پێوەندییەکە ئاشکرا دەنوێنێ. لە لایەکی دیکەوە قەوارە هونەرییەکان کەلە زەمانە جۆراجۆرەکانی مێژووی گەلاندا پێکهاتوون، بەڕووالەت پێوەندییان بە فلان و فیسار چەشنی کۆمەڵایەتی، یان بەزاڵبوونی چینێکی کۆمەڵایەتی تایبەتەوە، یان بەکردەوەی زۆڵم و زۆر یا گەشە کردنی ئازادی و رزگاریی‌یەوە هەیە. بۆ وێنە بێ کەڵک نیە کە لە وڵاتی فەڕەنسا دا سەرنج بدرێتە پێوەندی نێزیکی تیراژێدییەکانی راسین «نووسەری سەدەی حەڤدە» دەگەڵ پیاو ماقووڵایەتی دەرباریدا، یان پێوەندی چیرۆکەکانی بەلزاک بە سەرکەوتن وزاڵبوونی بۆرژواوە.

لەبەر ئەوەی لە لایەکی دیکەوە، تەنانەت تاقمێ میانەڕۆکان وای بۆ دەچن کە هونەرمەندانی گەورەی سەردەم، لە نووسەرانەوە بگرە هەتا شێوەکاران، زۆربەیان سەر بەپارتە پێشکەوتخوازەکانن (یا لەسەردەمی خولقاندنی کەڵەکارەکەیاندا سەر بەوان بوون) بەم هۆیەوە پەنا دەبەنە بەر بیچمی پڕ لە هەستی خوارەوە. هونەر و شۆڕش شان بەشانی یەکدی دەڕۆنە پێشەوە؛ دەگەڵ مەترسی گەلی وەکی یەکدا بەرەو روو دەبن؛ سەرکەوتنی وەکی یەکیان دەبێ؛ لە ئاکامدا دەگەنە لوتکەو تەشقێک «تەشق= اوج».

بەداخەوە لە مەیدانی کردەوەدا ئاوا نیە. لانی کەم، ئەو شتەی لەمڕۆدا دەتوانرێ بووترێ، ئەمەیە کە راستییەکانی ئەم کێشەیە بەم ساناییەش نیە. هەمووان دەگەڵ شانۆ گاڵتەجاڕیەکان یا خەم و خورپەسازەکاندا کە لە پەنجا ساڵ لەمەوبەرەوە لە کاری هەرچەشنە پێوەندییەکی دڵخوازی ئەویندارانە و ماقووڵدا خەرابکاری و کارشێواندنیان کردووە دیوناسن. پێمل بوونەکان و دانیشتن و لاچوونە داڵ بە داڵەکان، جیابوونەوە پڕ زەناو هەراکان، بەکافردانان و زیندانەکان و خۆ کوشتنەکان چۆن لە یاد دەچنەوە؟

چۆن دەکرێ بۆ نموونە ئەو بەڵایەی بە سەر شێوەکاریدا هاتۆوە لەو وڵاتانەی لەواندا شۆڕش سەرکەوتووە لە بەر چاو نەگیرێ؟ چۆن دەکرێ پێبکەنین لە ئاستی ئەو بوختانانەی وەکوو «لاڕێ یی»، «بێمەبەستی»، روخسارخوازی کە لە لایەن

تێکۆشەرترین شۆڕشگێرانەوە لە گرینگترین بەرهەمە هونەرییەکانی سەردەمی ئێمە ئەدرێ؟ چۆن نەترسین لەو رۆژەی بە داوێکی ئاواوە بین.

ئەڵبەت بە ئانی بلێین تاوانبار کردنی سەرۆکە نالایقەکان، کاغەزبازی ئیداری، بێ سەودای ستالین یان گەمژەیی پارتی کومۆنیستی فەڕەنسا کارێکی زۆر سانایە. بە ئەزموون دەزانین کە لایەنگری لە هونەر، لە هەمبەری هەر سیاسەت پیشەدایان لە نێو هەر دەستە و کۆمەڵەیەکی پێشکەوتنخوازدا، کارێکی ئاسان نیەو دەبا راست و بە بێ توێکڵ پێی پێدا بنێن کە: شۆڕشی سۆشیالیستی لە هونەری شۆڕش گێڕانە بە گومانەو لە هەموو شتێ خەرابتر، نەسەلماوە کە لەم کارەدا لە هەلەدایە. لە بەر ئەوەی لە رووانگەی شۆڕشەوە، دەبێ هەموو شتەکان دەست بدەنە دەستی یەک و راستەو خۆ بەرەو مەبەستی ئارمانجی و ئاکامی بڕۆنە پێشەوە: ئەم مەبەستە، رزگار کردنی زەحمەتکێشانە. وتمان هەموو شتێ؛ یانی ئەدەب و شێوەکاری و هونەرو... لە حاڵێکدا بە بڕوای هونەرمەند، یان بە پێچەوانەوە: وێڕای هەبوونی پتەوترین باوەڕی رامیاری و وێڕای مەیلی خەبات، هونەر ناتوانێ وەکوو کەرەسەیەک بڕواتە خزمەتی مەڕامێکەوە کە وڵاتێکی بێ‌سنوورتر و بەربڵاوتری هەیە، باوەکوو ئەم مەرامە عەداڵەتخوازترین و سۆزبەخشترین مەڕامیش بێ. هونەرمەند هیچ شتێ لە کارەکەی خۆی بە بەرزتر نازانێ و زوو تێدەگا: هونەرمەند ناتوانێ بخولقێنێ، مەگەر بۆ «هیچ». کەمترین فەرمان و حوکم لە دەرەوە هونەرمەند لە عەرز ئەدا. کەمترین ئاوڕدانەوە لە فێرکردنی جەماوەریان تەنانەت سەرنجدان بۆ هەواڵ ناردن و مەبەست لە رووانگەی ئەودا زەحمەت پێدانێکی لە رادەی وزە هێنان بەدەرە. خۆشەویستی ئەو سەبارەت بە پارت و تێفکرینە گەورەکان هەرچی بێ، کاتی ئافراندن و داهێنان هەر دەتوانێ بەرە و کێشەی هونەرەکەی بگەڕێتەوە. لە حاڵێکدا، تەنانەت ئەو کاتەی هونەر و کۆمەڵگا، لە پاش پشکووتنە لە چەشنی یەکدییەکان هەمبەر

قەیرانە هاوتەرییبەکان دەبن، دیسانەکەش ئاشکرایە کە ئەو کێشەیەی بۆ هەرکامیان دێتە گۆڕێوە، ناکرێ بە چەشنێک چارەسەرکرێن. بەبێگومان لە داهاتوودا کۆمەڵناسان لە چارەسەرکردنەکانی هونەری و کۆمەڵایەتیدا وێکچوونگەلی تازە ئەدۆزنەوە، بەڵام لەهەر دۆخێکدا، ئێمە دەبێ بە تەواوەتی پاکی و راستییەوە پێی لێبنێین کە خەباتی کۆمەڵایەتی و خەباتی هونەری پێکەوە جیاوازن.

ئەمرۆکەش وەکوو هەمیشە، لە نێوان رووانگەی هونەری و رووانگەی کۆمەڵایەتیدا دوژمنایەتییەکی راستەوخۆ هەیە. یا دەبی بیسەلمێنین کە هونەر خۆی بە تەنیا بایەخێکی نیە، لەو دۆخەدا، شێوەکاری و ئەدەب و پەیکەرسازی و موسیقا دەتوانن بچنە خزمەت مەبەستی شۆڕشگێڕانەوە. لە دۆخێکی ئاوادا، هونەر کەرەسەیەکە. یانی شتێکی وەکوو هەنگی ماتۆڕی، کەرەسەی کار یان ماشینی کشت و کاڵ. کە لەم حاڵەدا تەنیا هەر بەکارهاتنی راستەوخۆیی و کایتی ئەو مەبەستەو بەس.

یاوەکوو نا: هونەر بە نێوی هونەر، درێژە بە هەبوونی خۆی ئەدا، لەم حاڵەدا لانی کەم لە رووانگەی هونەرمەندەوە، هونەر وەکی گرینگترین مەبەستی سەر زەوی دەمێنێتەوە. لەم گۆشە نیگایەوە، هونەر لە هەمبەری خەباتی رامیاریدا، بەبێڕا و بێکەڵکە و تەنانەت روک و راست دوواکەتوو دێتە بەرچاو. سەرەڕای هەمووی ئەمانە، دەزانین کە لە مێژووی گەلاندا بەتەنیا هەر ئەم هونەرە بەرووالەت بێڕایە جێگەی خۆی لە شانی یەکیەتیەکانی کرێکاران و مەتەرێزەکاندا ئەدۆزێتەوە.

ئێستا هەر ئەم شێوازە ئینسانی؛ بەڵام خەیاڵپەروەرانەی قسەکردن لە سەر چیرۆک، پەردەی شێوەکاری یا پەیکەرسازی لە ئاکامدا بە زەرەدی هەم شۆڕشە، و هەم هونەر لەبەر ئەوەی لە ژیانی رۆژانەدا، ئەو چیرۆکە و ئەو پەردەیەو ئەو پەیکەرە ناتوانن بەقەدەرایی مان گرتنێک، شۆڕشێکیان هاواری

تووڕەیی زوڵم لێکراوێ دژ بە زاڵمێک کاریگەر بن. لەم ساڵانەدا، هەڵە گەلی ئاوا، ئەویش بە نێوی راستەقینەخوازی سۆشیالیستی‌یەوە، زۆرقەوماوە. هەژاری کامڵی هونەری ئەو بەرهەمانەی کە زیاتر لە بەرهەمەکانی دیکە خۆیان سەربەم قوتابخانەیە دەزانن، لە هەر کاتێکدا بەرهەمی هەڵکەوت و رێکەوت نین: چەمکی بەرهەمێک کەتەنیا هەر بۆ دەربڕینی تاقە بابەتێکی کۆمەڵایەتی، رامیاری، ئابووری یا ئاکاری خولقاوە، لە درۆیەک زیاتر نیە. «بێ کەڵک بوونی بەرهەمی دژ بە کۆمەڵایەتی» و سەردێڕی «هونەر بۆ هونەر» وەکی ناحەزترین جوێن دەکار دەکرێ. لە کەڵکوو قسەو باسێکی بێج لە خەباتی چینایەتی یان شەڕی دژ بە کولۆنیالیزم دەگەین، دام و دەزگای ترساندن و مەترسی هێنەری خۆیانمان بەرچاودا ئەدەن. ئێمە دەبێ جارێک و بۆ هەمیشە ئەم بۆختانانە بە هەژڵ «جیددی» نەگرین و لە هەراوزەناکەی نەترسین. وێڕای ئەمەش، تەواوی تیۆری ئەدیبانی شۆڕەوی کە «ڕاستەقینەخوازی سۆشیالیستی» پێدەڵێن، بە تەواوی حەوا دراوو مەحکوم نەبوو. لەبەر ئەوەی بۆ وێنە لە ئەدەبیشدا دژ بە ئەو فەلسەفە ناڕاستەی کە بەرەبەرە پەیکەرەی هەموو شتێ، تەنانەت شیعر و چیرۆکشی پیس کردبوو، دەبایە کارێک کردرابایە.

دژایەتی ئەم شێوازە دەگەڵ نەزیلەکانی ئەوپەڕی سروشتی و خەباتەکانی دژ بە جیهانی سەڵت و سەرەوقوون کەپێویستی ئەم نەزیلانەیە، هەروەها خەباتەکەی دەگەڵ شێتی بێ مەبەستیان سووتان و برژانە ئەویندارانەکان دەیتوانی کارتێکردنێکی باشی هەبێ.

لێرەدا ئیدی مەڕام و ئامانجە خەڵەتێنەرەکان و ئوستوورەکان کرِیارێکیان نیە. ئەدەب تەنیا هەر بارو دۆخی ئینسان و ئەو جیهانەی کە ئینسان لەگەڵیدا لە شەڕدایە دێنێتە گۆڕێ. دەستەو داوێن بوونی جادو، ئایین یان فەلسەفە بۆ هەر «ئەوپەڕی رۆحانیەتێک»ی جیهانی شیاوی دیتن و بەرهەستی ئێمە، دەگەڵ «بایەخەکان»ی

سەر زەوی کۆمەڵگای بۆرژوازی ون بوون. نێوەرۆکەکانی باوی ڕۆژ و ناهومێدی و پووچی، لەمڕۆدا بە نێوی بیانووی ساویلکانە ناسراون. بەم پێیە، ئیلیا ئیرنبۆرگ نووسەری شۆڕەوی مەترسییەکی نەبوو کە ئانەن لە پاش شەڕ بووی: نیگەرانی، شەرم و شوورەیی نیزامی سامانخوازییە، ئێمە هەمیسان ساز دەکەینەوە.

لەهەمبەری ئەم یاسایانەدا، جێی بوو بە هیوای بین کە ئینسان و شتەکان، لووکاچ وتەنی، لە پیسی و ناحەزی خەیاڵپەرستی پاک کرێنەوە و لە ئاکامدا بتوانن هەروەکوو هەن دەرکەون. ڕاستەقینە ناتوانێ چیدی بۆ جێیەکی دیکە بگوێزرێتەوە، بەڵکوو هەر ئێستا دەمێنێتەوە، ئەویش بەبێ تەم ومژ. سەلماندنی جیهان چیدی لە واتایەکی دژوار و نامەعلوومێکی تایبەتدا ناگونجێ، لەمەو بەدووا، هەبوونی جیهان بە تەنیا هەر لە هەبوونی بەرهەست و بەردینە و ماددی خۆیدا دەبێ. لەمەو بەدووا لەوپەڕی دیدەنیەکاندا، بێجگە لەو شتەی بە هەستەکانی خۆمان هەستی بکەین، شتێکی دیکە هەبوونی نابێ. ئێستا تەماشای ئاکامەکەی بکەین: دەستکەوتی ڕاستەقینەخوازی سۆشیالیستی چیە؟ ئاشکرایە کە ئەمجارە باشەکان بە باش و خەرابەکان بە خەراب دادەندرێن. بەڵام ئەزقەزا ئەوتۆییەکی کە بۆ کێشە ئاشکراکانیان هەیە، پێوەندی دەگەڵ ئەو شتەی کە ئێمە لە جیهاندا دەیدینین، نیە. ئەمە چ پێشکەوتێکە کە بۆ هەڵاتن لە لفودووانەیی ڕواڵەت و جەوهەر «شوناسە»، پەنابەری خێرو شەڕی (مانەوی)[13] خوازی بین؟ لەمەش پڕمەترسی تر هەیە. لەو چیرۆکانەدا کە زۆر ساویلکانە نین، لە هەمبەری ئینسانە ڕاستی نوێنەکان و لە جیهانێکی چەند لایەنە و خاوەن هەبوونی بەرهەستدا ڕادەوێستین و بەپێچەوانەی هەموو شتێ، بۆمان دەردەکەوێ ئەم جیهانەو ئەم ئینسانانە بۆ شیکارکردن و ڕاڤەیەک درووست کراون. ئەڵبەت

(١٣) - مانەوی= بە پێی ئاینی مانی پێغەمبەر

نووسەرانی ئەم بەرهەمانە مەبەستەکانی خۆیان حەشار نادەن: ئەمانە دەیانهەوێ، لە پێش هەر کێشەیەکی دیکەدا، کردەوەگەلی مێژوویی، ئابووری، کۆمەڵایەتی و ڕامیاری بەڕۆک و ڕاستییەکی گونجاوی هەرە زۆرەوە بەرجەستە کەنەوە. لە حاڵێکدا لە ڕووانگەی ئەدەبەوە، ڕاستییەکانی ئابووری و تیۆرکانی مارکسیستی سەبارەت بە بایەخی زیادینە و داگیرکردنی سامانی دیتران لە ڕێزی جیهانە ئەوپەڕییەکانە. چما چیرۆکی نووسەرانی پێشکەوتنخواز ڕاستەقینەیەکی بێج لە سەبارەت بەم لێکدانەوەی ئاشکرای جیهانی شیاوی بینین و ساختەو پاختە و ئەزموونکراوو سەلماندراوەی نابێ هەبێ، دەیجا ئەی هێزی دۆزینەوە یا داهێنانی ئەم چیرۆکانە دەبێ بەچی؟ بەتایبەت کە ئەمەش چەشنێکی تازەی دیکەیە بۆ ڕەفزی متمانەترین تایبەتمەندی جیهان؛ یانی ڕاستەقینەی ڕاست و سانای ئەو، هەبوونی ئەو. ڕاڤەیەک هەر چی بێ، بێج لەوەی بەرەو ڕووی شتەکان ڕاوێستێ، هیچیتر نیە. هەر تیئۆرە و بیرۆکەیەک سەبارەت بە دەوری کۆمەڵایەتی شتەکان، چما بەسەر وەسفی ئەوانیدا هەبێ، بێج لەوەی ڕوخساری ئەوان بەرێتە تەمومژەوە، یان نموونەی لە قەوارە دراوی ئەوان بنوێنێ، ڕاست وەکی هەمان شێوازی تیئۆرە کۆنەکانی ڕۆحی و ئاکارییان چەشنی نمادخوازی «سەمبۆلیزم»ی نەزیلەکان، کارێکی لە دەست نایە.

واتای کورتەی کەلام ئەوەیە کە ڕاستەقینەخوازی سۆشیالیستی هەوجێی بە هیچ چەشنە تۆێژینەوەیەک لە چیرۆکدا نیەو، لەسەر هەر چەشنە نوێخوازی و داهێنانێکی نوێ لە تەکنیکی هونەردا لەوپەڕی بەدگومانیدایە و بەو چەشنەی هەموو ڕۆژێ دەیبینین، خەرابترین چەشنی دەربڕینی بۆرژوازیی دەگەڵیدا سازاوە و حاواوەترە. بەڵام بەبێئێکە لە شۆڕەوی و باقی کۆمارە کومۆنیستییەکاندا، هونەرمەندان هەست بە نارەحەتی دەکەن. ئەو سەرۆکانەی لێیان حاڵی بووبێ بە هەڵەچوون کەمن و بە ڕواڵەتدا، توێژینەوە «ئەزموونگار»ییەکان سەبارەت بە بینا

«ساختار» و زبانی چیرۆک، باوەکوو لە سەرەتادا هەر دڵخوازی ئەهلی فەن بێ، ئەوەندەیش وا پارتی شۆڕش بیردەکاتەوە، لە خۆڕایی و بێکەڵکە نیە.

بەم پێیە لە کێشەی بەرپرسێتی شتێکی گرینگ و ئەوتۆ نامێنێتەوە. «سارتەر» کە مەترسی ئەم ئەدەبە ئاموژگاریخوازەی دیتبوو، نووسەرانی بەرەو لایەنگری لە «ئەدەبی ئاکاری» هاندا، کە بە بڕوای ئەو تاقە داواکاری وەخەبەر هێنانی ئەو ئاگادارییە رامیارییەن کە ریگەی هێنانە گۆڕێی کێشە کۆمەڵایەتییەکان و، دووری کردن لە شێوازی پڕوپاگەندە و رێنوێنی بەرە و فیکرە لە قەوارە دراوەکان یان گەڕاندنەوەی ئازادی خوێنەرن.

ئەزموون نیشانی داوە ئەمەش خەیاڵێکی باتڵ و هیوایەکی لە خۆڕایی بووە: لە گەڵکوو فیکری بڵاو کردنەوەی بابەتێکی بێج لە هونەر لە زەینی هونەرمەنددا قوت دەبێتەوە، ئەدەب بەرەبەرە دەکشێتەوە و لە چاو ون دەبێ.

دەسا تاقە واتایەک کە بەرپرسێتی دەتوانێ بۆ ئێمەی هەبێ، دەیگەڕێنینەوە بۆ خۆی: بەرپرسێتی لەبری ئەوەی خاوەنی شوناسی رامیاری بێ، لە روانگەی نووسەردا ئاگادار بوونی تەواو لە کێشەکانی زبانە؛ بڕوا بە بایەخی زۆرگرینگی ئەم کێشەیە و جێبەجێ کردن و چارەسەرکردنی ئەمەیە لە ناو خۆدا. لە بۆ نووسەر، تاقە رێگەی هونەرمەندانەوە ئەمەیە. بەڵکەم رۆژێک ئەم کارە، لە رێگەی ئاکامێکی نامەعلووم لە کارێکی دیکەداو، بەڵکەم لە کاری شۆڕشدا بەکەڵکە بێت.

٤. روخسار و ناوەرۆک:

دەبایە خاڵێک لایانگرانی راستەقینەخوازی پەرۆش کردبایە، لێکچوونی تەواوی بورهان و وشەگەل و بایەخەکانی ئەوانە دەگەڵ بورهان و وشەگەل و بایەخەکانی رەخنەگرانی هەرە کللەرەقی بۆرژواییدا. بۆوێنە کاتێک باس لە سەر جیا کردنەوەی «فۆرم=روخسار»ی چیرۆک لە «نێوەرۆک»ی ئەوە؛ یانی ئەو کاتەی تایبەتمەندییەکانی شێوازێک وەکوو هەڵبژاردنی وشەگەل و نەریت و دامەزراندنی

ئەو، دەکارکردنی زەمانی رێزمانی، دەکار کردنی جێ ناوەکان و، بینای گێڕانەوەیەک لە هەمبەری چیرۆکێک دادەنێن کە لە قەوارەی ئەم تایبەتمەندیانەدا دەگێڕدرێتەوە؛ وەکوو رووداوەکان، کردەوەی کەسێتی‌یەکان، هۆی ئەم کردەوانە و ئاکامی ئاکاری چیرۆک.

تەنها جیاوازی نێوان ئەدەبی رازاندنەوەی مەجلیسانی رۆژئاوایی و ئەدەبی وڵاتانی رۆژهەڵات، لە چەشنی فێرکردندایە. ئەویش ئەوەندی خۆیان داواکارن، جیاوازییان نیە. لێکەرێین، بەپێی روانگەی هاوبەشی ئەم دوو هۆردووگا دژ بەیەکە، گرینگترین یاساو خاڵی هەر چیرۆکێک، ئەو داستانەیە کە دەگێڕدرێتەوە. چیرۆکنووسی باش ئەو کەسەیە «داستان»ی جوان بخولقێنێ، یان ئەم داستانانە باش بگێڕێتەوە. لە روانگەی هەردووک دەستەوە، «چیرۆکی گەورە» تاقە ئەو چیرۆکەیە کە مەبەستەکەی داستانەکە بێنێتە ژێر تیشکی خۆیەوە، داستانەکە بەرەو راستییەکی ئینسانی قووڵ و بەرزتر و ئاکارێک یان فەلسەفەیەک بەرێتە پێشەوە. دەیجا سروشتیە کە بوختانی «روخسار خواز بگێڕەوەی بڕوایەکە لەسەر داب و نەریتێکی تایبەت سەبارەت بە چیرۆک. نیزامی ئەوانیش، بە پێچەوانەی رواڵەتی هەڵخەڵەتێنەی خۆی، لە خۆگری ـ نەک ناحاڵیترین بیروبڕواـ لانی کەم لە خۆگری خەرابترین خۆڕافەگەل و خەیاڵی خاوە.

بێج لەمانەش، لە پشت ئاوەها چەشنە بیروڕایەک، چەشنێک سووکایەتی بە ئەدەبی تێدایەکە لە بینینی کەسەوە حەشاردراو نیە. ئەم سووک و چرووک کردنە، چ لەلایەن لایانگرانی رەسمی ئەدەبەوە، یانی ئێشکچییانی هونەر و نەریتەوە دەرببڕدرێ، چ لەلایەن ئەو کەسانەوە کە فەرهەنگی جەماوەر بەکەرەسەی بەرزی خەبات دادەنێن، بەقەرای یەک مایەی سەرسوڕمانە.

مەبەستی ئەمانە لە وشەی روخسارخواز بەوردی چیە؟ بابەتەکە ئاشکرایە: سەرنجدانی لە رادەبەدەر بۆ فۆرم، لە چیرۆکیشدا، بەوردی بە واتای تەکنیکی چیرۆکنووسینە، بەزبان و مەبەستی ئەو. دەیجا ئەم پاپۆرە شکاوە کۆنە، یانی

هەمبەر بوونەوەی رۆخسارو نێوەرۆک هێشتا نەخنکاوە؟ دەڵێی پێچەوانەی ئەم باسە راستەو، ئەم تێفکرینە خۆرافییە ئەوەتانێ لە هەمیشە زیاتر بێداد دەکات.

بەڕاستی بە هەڵکەوت نیە کە زەم و لۆمەی روخسارخوازی لە پێنووسی هەردووک بەرەی دژ بە یەکەوە کە لەم باسەدا پێکەوە سازاون ـ بەدەردەکەوێ. لانی کەم لە خاڵێکی بنەڕەتیدا پێکەوە هاودەنگن: ئەویش رەفزی مەرجی گەورەی ژیانی هونەر، یانی «ئازادی»یە. تاقمێک هونەریان پێ کەرەسەیەکە لە خزمەت شۆڕشی سۆشیالیستیدا و هیچی دی. تاقمێکی دیکە لە ئەدەبیان دەوێ لە پێش هەر شتێکدا زبانی بارودۆخی ئینسانخوازییەکی تەماوی بێ، کە رۆژگاری بە گەشەو نەشەی کۆمەڵگایەک بووە کە ئێستا لەحاڵی دارماندایە، یانی جەنابگەل ئاخەرین لایانگرانی ئەم کۆمەڵگا لە دۆخی دارمانەدا.

لە هەردووک حاڵدا، باس لەوەیە چیرۆک داکێشنە خوارەوەو بیکەنە هەواڵێکی نامۆ دەگەڵ چیرۆکدا. کەرەسەی گەیشتنی ئەو بایەخەی وا لە سنووری چیرۆک تێپەڕ دەبێ و چاوی بڕیوەتە ئەوپەڕی ئاسمان یا زەوی. ولحاسڵ، کەرەسەیەک بۆ گەیشتن بە بەختەوەریی داهاتوو، یان راستییەکی هەرمانی. کەچی چما هونەر چەمکێکە، هەموو شتێکە؛ دەیجا قنیات بە خۆی دەکا و بێج لەمە هیچ نیە.

هەمووان ئاگاداری شێوەکاریی رەخنەیی ناسراوی رووس هەن. لەم تابلۆیەدا، ئەسپێکی ئاوی، لە دارستانێکدا گۆڕێک «گورخر» نیشان ئەسپێکی ئاوی دیکە ئەدات و پێیدەڵێ: «دیوتە، روخسارخوازی ئەمەیە» ژیانی بەرهەمێکی هونەری و بایەخی ئەو سەر بە هەودایەک لێکدانەوە نین کە دەگەڵ سنوور و کەوشەنی ئەودا وێک کەوتنیان هەبێ یان نەبێ. بەرهەمی هونەری بە چەشنی جیهان، روخسارێکی زیندووە: هەبوونی هەیە؛ دەیجا حەوجێی بە سەلماندن نیە. گۆڕ(گورخًر) راستەقینەیەکە، رەفزی هەبوونی ئەو پەسند و ئاقڵانە نیە. ـ باوەکوو هێڵەکانی لەشی واتایەکی نەبێ. هەر بەم چەشنەیە راستەقینەی پارچە مۆسیقایەک، پەردە نەقاشییەک، یان چیرۆکێک: راستەقینەی ئەوان دەروخساری ئەواندایە. بەڵام واتاو

مەبەستی قووڵی ئەم بەرهەمانە، یانی نێوەرۆکی ئەوان، لە ژێر ئەم روخسارەدا حەشاردراوە. راستەقینەخوازانی سۆشیالیستی دەبێ لەم کارەدا بێباک نەبن.

هیچ چیرۆکنووسێک ناتوانێ چیرۆکێک بە دوو شێوازی گونجاو بنووسێ. لەوکاتەیدا بیر لە چیرۆکی داهاتووی دەکاتەوە، هەمیشە لە پێشدا نووسینەوەیەکی تایبەت زەینی سەرقاڵ دەکا و دەستی لە ئیختیاری خۆیدا دەگرێ. لە زەین و هەناوی ئەودا، جووڵانەوەکانی رستەکان، مێعمارییە جۆراوجۆرەکان، وشەگەلێکی تایبەت و بیناو دارشتنە رێزمانییەکان هەبوونیان هەیە. راست هەر وەکوو شێوەکارێک کە لە سەریدا، چەندان هێڵ و رەنگی هەیە، ئەو رووداوانەی لە کتێبی ئەودا دەقەومێن، لە دووهەم پلەی گرینگیدان، وەکوو بڵێی خولقاوەی نووسینن. لە گەڵکوو بەرهەم گەیشتە کۆتایی خۆی، ئەوشتەی مایەی سەرسوڕمانی خوێنەرە، هەر ئەم فۆڕمەیە کە تاقمێک وا دەنوێنن سووکایەتی پێدەکەن. ئەڵبەت زۆر کات خوێنەر ناتوانێ بە وردی مانای فۆڕم دەرببڕێ؛ بەڵام لە روانگەی ئەوڕا، هەر ئەم فۆڕمانە جیهانی تایبەتی نووسەر پێکدێنن.

بە هەرکام لە بەرهەمە رێزدارەکانی ئەدەبی فەڕنسی دەکرێ تاقیکارییەک بکردرێ:

بۆ وێنە«نامۆ»ی کامۆ لەبەر چاو بگرن. هەر ئەوەندی کورتە ئاڵوگۆڕێک لە زەمانی فرمانەکانی کتێبدا بکردرێ، لە جیاتی یەکەم کەسی تاکی رابردووی گێڕانەوەییدا، کە دەکار کردنەکەی لە تەواوەتی کتێبەکەدا لە بەرچاوە، سێهەم کەسی تاکی رابردووی رەها دابنێین، کە ئاساییترە، جیهانی رازاوەی کامۆ و هەموو جوانی چیرۆکەکە فەوری ون دەبن. هەر بەم پێیە، بەس لە گەڵکوو نەزمی وشەکان لە چیرۆکی «خاتوو بۆڤاری»دا بگۆڕێن، زەڕڕەیەک لە تایبەتمەندی نووسەریی فلووبێر نامێنێتەوە.

قەڵس بوونی ئیمە، لە هەمبەر چیرۆکە بەرپرسەکاندا، لەم خاڵەوەیە. ئەم چیرۆکانە چوونکە هەلومەرجی ژیانی کرێکاران و کێشەکانی سۆشیالیزم

دێننە گۆڕێوە، بە شۆڕشگێڕ دادەندرێن. فۆرمی ئەم بەرهەمانە، کە زۆربەیان ئیی سالانی بەر لە شۆڕشی ١٨٤٨ی فەرەنسین، ئەوانە داوێتە ڕێزی دوواکەوتووترین چیرۆکەکانی بۆرژوازییەوە مەبەستی ڕاستەقینەی ئەم چیرۆکانە کە دەگەڵ خوێندنەوەیدا بەسانایی دەردەکەوێ، ئەو پێوانەیانەی لەم بەرهەمانەوە بەدی دێن، ڕاستەوخۆ وەکی مەبەست و پێوانەی سامانخوازی سەدەی نۆزدەی فەرەنسی. هەمان ئاڕمانجە بەشەرخوازەکان، هەمان ئاکارو هەمان ماجووم، کە ئاوێتەیەک لە عەقڵخوازی (ڕاسیۆنالیزم) و ڕۆحانی خوازی بوو! دەیجا تاقە هەر «نووسین» بەرپرسە. من وشەی «بەرپرس» دەکار دەکەم، چوونکە ئەو کەسانەی بوختانمان بۆ هەڵدەبەستن و دەڵێن ئەمانە دەروەستی ئەرکی نووسەری خۆیان نایەن ـ وەکی دەبێ وابێ ـ ئەم وشەیە بە ڕەزای هەناو و بەجێ و نابەجێ دەڵێنەوە. قسەکردن لە نێوەڕۆکی چیرۆک بە نێوی چەمکێکی سەربەخۆ و جیا لە فۆرم، بە واتای دەرهاویشتنی چیرۆک لە وڵاتی هونەردایە. لەبەر ئەوەی بە واتای وردی وشە، بەرهەمی هونەری خوانچەو مجری نیە کە شتێ لە نێوەکەیدا هەبێ یان نەبێ. هونەر پاکەتێک نیە کە ڕەنگی پڕ زریقە و بریقەی تێدا بۆ جوان کردنی مەبەستی نووسەر دەکار کرابێ. هونەر ناتوانێ کاغەزێکی زێڕین بێ، بە دەوری پاکەتە قوڕابییەکەوە. ڕەنگێک بە دیوارێکەوە یان ڕوب و سۆسێکی بە تام و چێژ بۆ خۆشترکردنی خوراکە ماسییەک. هونەر مل بۆ هیچ حوکمێ لەم حوکمانە دانانەوێنێ، هەر وەکوو لە هیچ دەورێکی تەدارەک گیراودا یاری ناکات. هونەر پاڵ بە هیچ ڕاستییەکەوە، کە لە پێش ئەودا هەبوونی بووبێ، نادات. دەتوانێ بوترێ هونەر کارێکی بێج لە گێڕانەوەی حاڵ و باڵی خۆی نیە. هونەر بۆ خۆی هەنگاو بۆ ئافراندنی هاوسەنگ بوونی خۆی و مانای خۆی هەڵدێنێتەوە. وەکوو ئەو گۆڕەی وا لە سەر لاقی خۆی ڕاوێستاوە، دەنا دەکەوێ.

بەم چەشنە، بێ بایەخی زاراوەی خۆشەویست و دڵخوازی ڕەخنەی سەلەفی بەرچاو دەکەوێ: «فلانەکەس قسەی بۆ وتن هەیە و باشی دەر دەبڕێ» بڵێی بە پێچەوانەوە ناکرێ بڵێین نووسەری ڕاستەقینە قسەیەکی بۆ وتن نیە؟ نووسەر تاقە شێوازێکی بۆ نووسین هەیە. نووسەر دەبێ جیهانێک بخولقێنێ. بەڵام ئەم جیهانە لە هیچەوە دەست پێدەکا و لە تۆزو خۆڵەوە...

لەم حاڵەدا، ڕەخنە لە ئێمە دەگرن کە خەریکی کارێکی لە خۆڕایی و بێ کەڵک بووین، بەم بۆنەیەوە کە ئێمە سەر بە شوێنێک نیین. ڕەخنەگری ڕەنگین نامەیی، هونەر بۆ هونەر پەسند ناکات و تاریفاتی ناکا. چوونکە هونەرێکی ئاوا بە یادهێنەرەوەی کایەو تەڕدەستی و کات ڕابواردنە. بەڵام «پێویستی» ئەو شتەی بەرهەمی هونەری لەسەر پێوانە دەکرێ، پێوەندییەکی بە «بەکەڵکبوون»ەوە نیە. پێویستیی هونەر کێشەیەکی ناوخۆییە؛ بەڵام ئەو کاتەی یاسای بڕیارنامەکان لە دەرەوە دادەندرێن، ئەم پێویستییە بە کارێکی لە خۆڕایی دادەندرێ: بۆ وێنە وەکوو وتوومانە: بەرزترین هونەر، بەڵکەم لە هەمبەری شۆڕشدا هەنگاوێکی سەلبی و تەنانەت گاڵتەجاڕ دێتە بەرچاو.

دژوارییان بە وتەیەکی دیکە؛ نەگونجانی ئافراندنی هونەری، لەم خاڵەدا حەشاردراوە: بەرهەم دەبێ پێویست بوونی خۆی بنوێنێ. بەڵام پێویست بوونی تەواو، نەک پێویست بوون بۆ هەبوونی چەمکێکی دیکە. مێعماری هونەری بەکاری هیچ نایە، هێزەکەی هێزێکی لە خۆڕاییە. چما ئەم قسە ئاشکرایانە لە مرۆدا سەبارەت بە ئەدەب سەیر و سەمەرە و دژ بە نەریت دەنوێنێ، لە حاڵێکدا هەر ئەم بیروڕایە بۆ وێنە سەبارەت بە مۆسیقا درووستە، هەر بە سۆنگەی ئەمەوەیە لە دونیای ئەمڕۆییدا ئەدەبیش لە خۆی نامۆ بووە. ئەم لە خۆ نامۆ بوونە، کە زۆربەی نووسەرانی تەنانەت بەبێ ئەوەی خۆشیان ئاگەدار بن بە ئەستۆی دەگرن، لە لایان زۆربەی نێزیک بە ڕەخنەگرانەوە دەپاراسترێ و ڕادەگیرێ: لە پێشەوەی هەموان ڕەخنەگرانی چەپی توندڕۆ، ئەمانە داواکاری ئەوەن کە لە گشت بەستێنەکانی

دیکەدا، بەدژی نامۆ بوونی ئینسان لە خۆی خەبات بکەن. ئێمەش دەبینین کە بارودۆخ لە ولاتە سۆشیالیستییەکاندا خەراپترە؛ لە بەر ئەوەی دەلێی رزگار بوونی کرێکاران لەوێدا قسەیەکی تەواو بەسەرچووە.

ئەم چەشنە لە خۆ نامۆ بوونە، وەکی هەر چەشنێکی دیکەی ئەو، ئەڵبەت دەبێتە هۆی پێچەوانە بوون و سەرەونخوون بوونی سەرپاکی بایەخەکان و وشەکان؛ بە چەشنێک کە راوێستان دژ بە ئەو زۆر دژوار دەبێ و ئینسان لە دەکارکردنی راستی وشەکاندا دەکەوێتە گومانەوە. بۆ وێنە زاراوەی «فۆرم =روخسارخوازی» دۆخێکی ئاوای پەیدا کردووە. ئەم وشەیە، بەواتا ناحەزەکەی، هەر وەکوو «ناتالی سارۆت»[١٤] نیشانی داوە، دەبێ هەر سەبارەت بە نووسەرانێک دەکارکرێ کە سەرنجی لەرادەبەدەر ئەدەنە نێوەرۆکی بەرهەمی خۆیان. چوونکە ئەمانە، لە بۆ بەرجەستە بوونی نێوەرۆکی بەرهەمی خۆیان، بە ئانقەستە لە هەر چەشنە لێکۆڵینەوەیەک لە نووسیندا دوورە پەرێزی دەکەن. لە بەر ئەوەی دەترسێن لێکۆڵینەوەکەیان ناپەسند بێ یا ببێتە هۆی سەرسوڕمان؛ دەیجا فۆرم، یان بە وتەیەکی دیکە قەوارەیەک هەڵدەبژێرن کە لەمەوبەر تاقی کراوەتەوەو، هەروەها هەموو هێزو توانا و ژیانی خۆی لە کیس چووە. روخسارخواز ئەمانەن؛ چوونکە فۆرمێکی حازر و رزیویان هەڵبژاردو وە کە ئیتر قەوارەیەک زیاتر نیە و بەم قەوارە بێگیانەوە نووساون.

خوێنەریش، بە پەلەپەل، سەرنجدان لە روخساری پێ کارێکی ئیشک و بێ کەڵکەیە، بەلاّم چما تەقالای رووالّەتی، ئافراندن و لێکۆڵینەوە بێ، نەک حوکمی رێکار، کارێکی ئاوا بە بێ سەمەر نیە.

(١٤) ـ ناتالی سارۆت: نووسەر و ڕەخنەگری نوێخوازی فەڕەنسی، لە دەستەی نووسەرانی نوێی فەڕەنسی و خاوەن «دەنگیان دەبیسی» و «سەردەمی بەدگومان بوون»

(١٥) ـ ئیلیا ئیرنبۆرگ= نووسەر و ڕۆماننووسی ناڕازی بیستی شۆڕەوی جاران

ئیشکبوونی روخسارخوازی بەڕاستی بەرهەمی رێزدانان بۆ یاسا کۆن و رزیۆکانە. کاتێ تەماشای بیرەوەری و نامەکانی هەموو نووسەرانی ئەم سەد ساڵەی دوایی دەکەین، ئەمە دەردەکەوێ کە سەرنجی هەمیشەیی ئەوان، یانی هەموو هەست و سۆزیان و چاوەنواڕی ئەوان و ژیانیان، ئەزقەزا لە پێناوی ئەم روخسارەدا بووە و مانەوە و بەردەوامی بەرهەمەکانیان پاڵی بە ئەو روخسارو فۆڕمەوە داوە.

چیرۆكی نوێ، ئینسانی ڕێبازی نوێ

لەم ساڵانەی دوواییدا، سەبارەت بە چیرۆكی نوێ وتارێكی زۆر نووسراوە. لە نێو ڕەخنەكاندا، تەنانەت لە نێو تاریفاتەكانیشدا، بەداخەوە هەڵە و بەدحاڵیبوون و سانا ژماردنێكی وەها كراوە، كە لە ئاكامدا، بۆتە هۆی پێكهاتنی تێفكرین و بیروڕایەكی ناڕاست لە زەینی خوێنەردا. بەو چەشنەی كە ئەمڕۆ چیرۆكی نوێ دەڵێیبۆ خوێنەر هەمان واتایەكی هەیە كە پێچەوانەكەی بۆ ئێمەی هەیە. هەر بەم هۆیەوە، بەس پێویستە سەرخەت و ناونیشانی ئەو بیرۆكە ناڕاستەی وا لەو پێنووسانەوە هەڵقوڵاوە و بە سەر زاراندا بڵاو بۆتەوە، بدەینە بەر سەرنج هەتا وەسفی بەر جەوەندێكی ڕوونمان لە بزاڤی خۆمان كردبێ.

هەر جارێك كە دەمگۆسازانی ئەدەب، بە یارمەتی خەیاڵاتكردنی خۆیان، مەبەست و چەمكی سەیروسەمەرە لە كارەكانی ئێمەدا هەڵدەكرێنن، یان مەبەستێكی ناڕاست بە ئێمەوە دەلكێنن، فڵانە ڕەخنەگری شارەزای ئەم هونەرە، ئەم دەمگۆیانە زەق دەكەنەوە و خۆشیان پەرەی پێئەدەن، بە بێ هیچ گومانێك دەتوانین بڵێن مەبەستی ئێمە تەواوی پێچەوانەی ئەوەیە.

بەڵام مەبەستەكانی ئێمە: ئەڵبەت دەقەكانی ئێمە بە دەست هەمووانەوە هەن، بەڵگەی دادوەریش هەر ئەم دەقانەیە؛ بەڵام ئاشكرایە كە نووسەران خۆیان مافی دادوەری لە سەر دەقی خۆیانیان نییە. بەڵام، هەر بە سۆنگەی ئەم «مەبەستانە»ی خۆمانەوەیە كە مەحكوممان دەكەن. ڕەخنەگرانی چیرۆكەكانی ئێمە داواكارن كە ئەم چیروكانە هەڵقوڵیوی ئەندیشەی خەسارساز و كاول كەرەوەی ئێمەن.

تاقمێکی دیکە رایان وایە کە چیرۆکەکانی ئێمە باشن، لە بەر ئەوەی دەڵێی ئەم چیرۆکانە دژ بە تێفکرینەکان و بیرۆکەکانی خۆیان نووسراون. دەیجا تایبەتمەندییەکانی چیرۆکی نوێ بە پێی ئەم دەنگویانە بەم چەشنەیە:

١ـ چیرۆکی نوێ، نەریتێکی تازەی بۆ چیرۆکنووسین لە داهاتوودا دامەزراندووە.

٢. چیرۆکی نوێ پێنووسی «باتڵ کرا»ی بە سەر نەریتی چیرۆکنووسیندا کێشاوە

٣. چیرۆکی نوێ دەیهەوێ دەوری ئینسان لە سەر لاپەڕەی جیهان بشواتەوە

٤. چیرۆکی نوێ چاوی هەر بە سەر «دەرەکی بینینی رەها»وەیە

٥ـ چیرۆکی نوێ زۆر دژوار دەخوێندرێتەوە و واتای دەردەکەوێ و تایبەتی شارەزای ئەم هۆنەرەیە. لە حاڵێکدا، وێڕای لە بەرچاوگرتنی واتای پێچەوانەی هەرکام لەو وتانەی سەرەوە؛ باشتر وابوو تایبەتمەندی چیرۆکی نوێ ئاوا راڤە کرایە:

١. چیرۆکی نوێ بیرۆکە و تیۆرەیەک نا، بەڵکوو توێژینەوەیەکە:

چیرۆکی نوێ نەریتێکی تازەی بنیات نەناوە؛ باسی «قوتابخانەی ئەدەبی» بە واتای سنووررداری ئەو لێرەدا لە گۆڕێدا نیە. ئێمە خۆمان؛ باشتر لە هەموو کەس دەزانین کە لە نێوان دەقەکانی ئێمەدا ـ بۆ وێنە لە نێوان دەقەکانی من و کلۆد سیمۆندا. جیاوازی‌یەکی بەرچاو هەیە.

بیروڕای ئێمە وایە کە دەبێ هەر واش بێ. چما بڕیار وابوو هەردووکمان شتێک بنووسین، ئیدی هەوجێ بەوە چ بوو هەردووکمان نووسەر بین؟ چما ئەم چەشنە جیاوازی‌یانە هەمیشە لە نێو«قوتابخانە ئەدەبیەکان»دا هەر نەبووە؟ لە هەر کام لەم بزاڤە ئەدەبییانەی مێژووی ئێمەدا، دوو لایەنی هاوبەشی زەق لە بەرهەمی نووسەرانەوە بەدەر دەکەوێ:

یەکیان مەبەستی راکردن لەیەکرەواڵ بوون و ئیشک بوونە، ئەوی دیکەش هەوجێ بۆ جۆرانجۆری و ئافراندنی «شتێکی دیکە»یە. هونەرمەندان لە چ کارێکدا، بێج لە رەفزکردن و شکاندنی قەوارە کۆنە باتڵ کراوەکاندا کە کۆنەخوازان دەیانهەویست بە سەر ئەوانیدا داسەپێنن، وە کۆبوونەوە و یەکگرتوو بوون؟ لە هەموو بەستێنەکانی هونەردا، هەمیشە قەوارەکان دەژین و کۆن دەبن و دەمرن. هەمیشەش دەبێ بگۆڕدرێن: دارشتنی چیرۆک بە شێوەی سەدەی نۆزدە کە سەد ساڵ لە مەوبەر بە خودی ژیان حەلێب بوو، ئیدی لەمڕۆدا شتێ بێج لە زبان‌بازی و کۆپلەسازی پڕوپووچ نییە، هەر بە کاری لاسایی کردنەوەی گاڵتەجاڕ و خەم و خورپە سازیش بێ.

بەم چەشنە، ئێمە نەک نەریت و حوکمێکی بەبێ هەڵەمان بۆ دیتران یا بۆ خۆمان دانەناوەو، پێداگرییەکمان سەبارت بە تێڕامانی خۆمان نیە، بە پێچەوانەوە، لە تێکۆشانماندا دژ بە ئیشکی و پێداگری یەک گرتوو بووین. بە تایبەت لە فەڕانسادا، پێوانە و یاسایەکی کۆن سەبارەت بە چیرۆک هەبوو و ئێستاش هەیە کە تاقمێکی زۆری خەڵک دەیسەلمێنن.

لە هەمبەری هەر کتێبێکدا کە ئێمە بڵاومان کردۆتەوە، یاسا کۆنەکان وەکی لەمپەرێکی ئاسنین سەرەڕێیان لێگرتووین. بە ئێمەیان دەووت: «ئێوە خۆ کەسایەتی یەکتان نەخولقاندووە دەیجا چیرۆکی راستەقینەتان نەنووسیوە»، «ئێوە خۆ حیکایەتێک ناڵێن، دەیجا چیرۆکی راستەقینە نانووسن.»؛ «ئێوە خۆ ئاکار و تایبەتمەندییان شوێنێکتان شی نەکردۆتەوە، حەز و سۆزی ئینسان شی ناکەنەوە، دەیجا چیرۆکی راستەقینە نانووسن.»...

بەڵام ئێمە تاوانبار کراوین بیرۆکەسازی و یاسانووسین دەکەین، بە پێچەوانەی ئەمانە، تەنانەت نازانین چیرۆکی راستەقینە چۆن پێکدی. هەر ئەمەندە دەزانین کە چیرۆکی ئەمڕۆ هەر ئەوەیە وا «ئەمڕۆ» دەنووسرێ؛ هەوجێی بەوە نییە وەکی چیرۆکی دوێنێ بنووسین. ئەرکی ئێمە ئەمەیە هەنگاوێک بەرەو پێشەوە هەڵگرین.

٢ـ چیرۆکی نوێ کارێکی بێج لە پێملبوون بە ئاڵوگۆڕی هەمیشەیی چیرۆکنووسین نیە:

ئەم گومانەی کە دەڵێ: چیرۆکی راستەقینە لە سەردەمی بەلزاکدا، بە جارێک بۆ هەمیشە، بە چەکی یاسایەکی ورد و تایبەت چەکدار بووە، ئیشکاوە و رەق راوەستاوە ئەمە هەڵەیەک زیاتر نیە. گۆڕانکاری چیرۆک، نەک هەر لە نیوەڕاستی سەدەی نۆزدەوە شیاوی دیتن بووە، بەڵکوو بە وتەیەک، راستەو راست هەر لە سەردەمی بەلزاکەوە دەستی پێکردووە. چما خودی بەلزاک ئاماژە بۆ «تەم ومژ» لە «خانەقای پارم(١)»دا ناکات؟ ئەمە روونە کە شەڕی واتیرلۆ، بەو چەشنەی ستاندال وەسفی دەکا، لە هەمان سەردەمدا، ئیدی لە رێزی نەریتی دابینکراوی بەلزاک لە کاری چیرۆکنووسیندا نیە. لەوە بەدووا، کافکا، جۆیس، فاکنەر و بیکێت... سەر قافڵەی ئەم ئاڵوگۆڕەن.

ئێمە لەبری ئەوەی پێنووسی «باتڵبوو» بەسەر نەریتەکاندا بکێشین، بەساناترین جۆرو لەون سەبارەت بە هەڵبژاردنی سەرقافڵەکانی خۆمان پێکهاتووین. هۆی ئێمە هەر درێژەدانی رێگەی ئەم پیاوچاکانەیە ئێمە نامانەوێ دەقێکی باشتر بخولقێنین. ئاخە، «دەقی باشتر» بە گشتی بێواتایە؛ بەڵکوو ئەوەی دەینووسین لە بەستێنی بەدوداچوونی پێشقەراولانی گۆڕانکارییە. لەو لاوە، بینای چیرۆکەکانیشمان سەرسوڕهێنەر نیە. مەگەم لەواندا بە شوێن شتی وا بکەوین کە سی چل ساڵێگە بەراستی لە بەستێنی چیرۆکی زیندوودا ون بوون، یان لانی کەم، بە چەشنێکی سەیروسەمەرە تێدا چوون:

وەکوو لێکدانەوەی تایبەتمەندییەکان، رووداوە نووسین، لێکۆڵینەوە کۆمەڵایەتییەکان و... وەلحاسڵ، چیرۆکی نوێ لانی کەم ئەم شیاوییەی بوو کە تاقمێکی زۆر لە خوێنەرانی خۆی، کە رۆژ بەرۆژیش زیاتر دەبن، لە ئاڵوگۆڕی گشتی چیرۆکنووسین ئاگادار بکات، ئەویش لە کاتێکدا کە لە رەفز و حاشاکردن لەم ئاڵوگۆڕە پێداگری دەکرێ و، بەرهەمەکانی کافکا، فاکنەر و دیتران لە رێزی

چەندان چەشنی بەر گومانی سەلبیدا دادەنێن. کە چی ئەمانە چیرۆکنووسانی گەورەی سەرەتای ئەم سەدەیەن.

بیست ساڵێکە کە بەبێ گومان ئاڵوگۆڕی ئەدەب دەورێکی خێراتری بینیوە. بەڵام هەمووان پێی پیادەنێن کە ئەم خێرابوونە تایبەتی بەستێنی هونەر نییە. چما برێجار خۆێنەر لە خوێندنەوەی چیرۆکی نوێ نارەحەت بێ لەوانەیە کە بینا کۆنەکان و ئاینە پەک کەوتەکان هەمووان لە دەوروبەری ئەودا دادەرمێن و ئینسان لە شوێنگەی ژینی خۆیدا یەخسیری سەرلێشێواوی دەبێ.

٣. چیرۆکی نوێ هەر گیرۆدەی ئینسان و بارودۆخی ئەو لە جیهاندایە:

لەبەر ئەوەی لە دەقی ئێمەدا نیشانێک لە کەسایەتی بەواتای باوی ئەم وشەیە نیە، تاقمێک بە پەلە بەم ئاکامە گەیشتن کە لەم دەقانەدا هەبوونی ئینسان هەر هیچ لە گۆڕێدا نیە. ئاشکرایە کە کتێبەکانی ئێمە بەوردی ناخوێندرێتەوە، ئەگینا لە هەر لاپەڕەو دێڕ و وشەیەکیدا ئینسان حازر و نازرە. تەنانەت چما لە دەقەکانی ئێمەدا شتگەلێکی زۆر بە وردی وەسفکراون، هەمیشە و لە سەرتاوە بینایی ئینسان سەرقاڵی بینینی ئەم شتانەیە: تێفکرینی ئینسان ئەوانە دیسانەکەش هەڵدەسەنگێنێتەوە و، سۆزەکانی ئینسان روخسارێکی تازەیان ئەداتێ: شتەکانی چیرۆکی ئێمە هەرگیز لە دەوەرەی بازنەی فام و حاڵیبوونی ئێمەدا هەبوونی دەرەکی نییە. ئەم شتانە دەگەڵ شتگەلی ژیانی رۆژانەماندا شیاوی بەراورد کردنن، بە چەشنێکی وا کە لە هەرکاتدا رۆحی ئێمە ئێخسیر دەکەن. چما «شت = شَیء»، بە واتای گشتی بێنینە بەرنەزەر «بە پێی راڤەی فەرهەنگ، شت بریتی لە هەر شتێک کە بەسەر هەستەکانی ئێمەدا رەنگدانەوەی هەبێ».

سروشتییەکە لە کتێبەکانی مندا باس هەر لە «شت» بێ. لە ژیانی مندا، هەم ئامێرەکانی ژوورەکەم هەم ئەو قسانەی دەیبیستم و هەم ئەو ژنەی خۆشم دەوێ

و جولانەوەو هام و شۆکانی ئەو، هەمووان «شت»ن. بەواتایەکی گشتیتر «هەمیسان بەپێی تاریفکردنی فەرهەنگ، هەر شتێک زەینی ئێمە سەرقاڵی خۆی کات «شت»ە» بیرەوەری ـ کە بەودا بۆ رابردوو دەگەڕێمەوە ـ خەریتەش. کەمن لە بارودۆخی شتەکان لە داهاتوودا بە ئاگا دەکات، هەردووک «شت»ن:

چما بڕیار بدەم بچمە قەراغ زەریا، لە پێشدا زەریا و لێوار لە زەینی خۆمدا سازدەکەم. هەر خەیاڵاتێکی دیکەش بەشت حەلێبە. بەڵام ئەو شتەی خەڵک پێیان «شتەکان»ە، هەمیشە لە چیرۆکەکاندا زۆرو زەبەن هەبوونیان هەیە. ئەوەندەی بەلزاک بێنینەوە بەر زەین: ماڵەکان، کەرەسەی ماڵ، لیباسەکان، جەواهێر و کەل و پەلی مووبەق و دام و دەزگاکان، هەمووان لە بەرهەمەکانی ئەودا بەوەها ویست و وردبینیکەوە وەسف کراون کە هیچیان لە دەقە نوێیەکان کەمتر نیە.

چما وەکوو دەڵێن، ئەم شتانە لایەنێکی ئینسانی باشتریان هەیە، بەسۆنگەی ئەمەوە نیە کە وەسفی ئێمە لە رادەبەدەر لە لایەنی ئینسانی و دەرەکی خوازی بێبەش بێ، وانیە کێشە ئەمەیە: بارودۆخی ئینسان لە جیهانی دەوروبەری خۆیدا ئیدی هەمان بارودۆخی سەد ساڵ لە مەوبەر نیە.

٤. چیرۆکی نوێ سەرنجی هەر بەرەو هەناوخوازی رەهاوەیە:

لەبەر ئەوەی کتێبەکانی ئێمە لیپاولیپی شتەکانن و، ئەم کارەش سەیر دێتە بەر نەزەر، لە وشەی دەرەکیخوازی کە لە لایەن تاقمێ رەخنەگرەوە وەکوو تایبەتمەندییەکی ئەم کتێبانە باس کراوە، غولێکیان سازکردووە. لە حاڵێکدا ئەم وشەیە خاوەنی واتایەکی تەواو تایبەتە: دەرەکیخواز یانی مەیل بەرەو دەرەوەی شتەکان. ئەم وشەیە کە واتای ئاسایی ئەو، یانی بێ لایەن و نادەربەست و بەبێ مەبەست دەکارکراوە، شتێکی گاڵتە جاڕی لێدەرچوو، لە دەقەکانی مندا ئینسان نەک هەر وەسفی هەموو شتێ دەکات، بەڵکوو ئەم ئینسانە لە هەر بینەرێک کەمتر بێلایەن و بێ مەبەستە. ئەو هەمیشە دەگەل

رووداوی توندڕۆی سۆزاوی دەستە و ئێخە بوو؛ تا ئەو رادەیەی کە بە هۆی ئەم ململانێ بەردەوامەوە، زۆرتر گۆشەنیگای خۆی گۆڕیوە و ئێخسیری تاو یاو وڕێن بووە. بەم سۆنگەیەوە، چیرۆکەکانی هەموو دۆستانی من، دەرەکیخوازتر لە بەرهەمی نووسەرێکی وەکوو بەلزاکن. جیهانی بەرهەمەکانی بەلزاک گێ باسی دەکا؟ ئەم ئاخێوەرە٢«ڕاوی و بگێڕەوە» هەمووشت زان و لە هەموو شوێن حازرە کە هەم شتەکان دەبینێ و هەم روخساری ئەوان، بزوتنەوەی روخسار و هەڵچوون و داچوونی هەناوی ئینسان یەکجێ ئەداتە بەر سەرنج و، لە ئێستا و رابردوو و داهاتووی هەر رووداوە یەکیش لە عەینی حاڵدا ئاگەدارە، کێیە؟

حەتمەن خودایە!

داواکاریی دەرەکیخوازی هەرشیاوی خودایە! لە دەقی ئێمەدا، بە پێچەوانەی ئەمە، ئەو کەسەی وادەبینێ و هەست دەکات و بیر دەکاتەوە، بەشەر خۆیەتی: ئەو ئینسانەی وا لە دڵی زەمان و مەکاندا جێگیربووە و پێملی سۆزە ئینسانییەکانی خۆیەتی و ئینسانێکی وەکی من و ئێوەیە. کتێبێکی ئاوا، لە خۆگری ئەزموونی سنووردار و بێمتمانەی ئینسانێکی ئەمڕۆیی و ئێرەییە و بگێرەوەی سەربوردی خۆیەتی.

بەبێ گومان، پێویستە ئیدی چاومان بەسەر داهێنانی تازەدا نەقووچێنین هەتاکوو بۆمان دەرکەوێ کتێبەکانی ئێمە لە رادە و شیاوی هەر خۆێنەرێکە وا خۆازیاری رزگار بوون لە تان و پۆی خۆڕافە باوەکانی ئەدەب یا بیرۆکە کۆنەکان سەبارەت بە ژیانە.

٥. چیرۆکی نوێ بۆ هەموو ئینسانە پاک تینەتەکان دەنووسرێ.

چوونکە لەم بەرهەمانەدا، باس لە سەر ئەزموونی تایبەتی و تاکە کەسییە، نەوەک بیچمە ساویلکەژمێرە متمانە بەخش و ـ لە عەینی حاڵدا هیوا کوژراوەکان ـ کە مەبەستی قەرەبووکردنەوەی خەسارە و پێکهێنانی نەریتێکی قەراردادی بۆ ژیان و گێرە و کێشەکانی ئینسانە. چ حەوجێ بەوەیە زەمانی ساعەتی دیوار کۆ لە چیرۆکدا سازکەینەوە؟

چیرۆک هەر پەرۆشی زەمانی ئینسانییە. واباشتر نیە کە هەر بیر لە حافیزەی «بیرگە»ی خۆمان بکەینەوە، چون هیچ دەربەستی زەمان نیە؟ بۆچی دەبێ بۆ دۆزینەوەی ناوی کەسێک لە چیرۆکێکدا لاق بچەقێنین کە خۆی دەیهەوێ ناوەکەی حەشاردات؟ ئێمە هەموو رۆژێ کەسانێک دەبینین کە ناویان نازانین و لە تەواوەتی شەونشینییەکدا دەتوانین لە تەک غەریبەیەکدا ئاخافتن بکەین، بە بێ ئەوەی بایەخێکمان دابێتە پێکناساندنی خاتوونی خاوەن ماڵ.

کتێبەکانی ئێمە بە وشەو کۆپلەی باو و رۆژانە نووسراون و بۆ ئەو کەسانەی کاریان راڤەی نهێنییە بۆش و بە تاڵ و حەوادراوەکان نەبێ، دژوارییەکی تێدا نیە. پەنجا ساڵێک دەبێ کە ئەم چەشنە لێکدانەوەیانە لە برەو کەوتوون. ئێمە تەنانەت وای بۆ دەچین کە ئەزقەزا ئەو میراتە کولتوورییە تایبەتەی وا لە ساڵی ١٩٠٠ بەم لاوە هەر لە جێی خۆیدا ماوەتەوە، لەمپەری حاڵیبوون لە بەرهەمەکانی ئێمەیە. لە جیاتی‌دا، خەڵکی زۆر ئاسایی کە ئەزقەزا کافکاش ناناسن، بەومەرجەی مۆخیان بە قەوارە بەلزاک ئاساکان زایە نەبووبێ، سەرەندەری کتێبەکانی ئێمە دەکەن و جیهانی دەوروبەری خۆیان و تێفکرینەکانی خۆیان لە وانداده ناسنەوە. دەقی ئێمە، لەبری ئەوەی ئەمانە سەبارەت بە دەلالەتی درۆیینی هەبوون، هەڵفریوینێ، یارمەتییان ئەدا هەتا لەو کارەدا بگەنە رووناکروانینێکی زۆرتر.

٦. چیرۆکی نوێ نیشانە و دەلیلێکی ساختە و پاختە بۆ ژیان پێشنیار ناکات.

ئێستا دەگەینە پرسیارە بەناوبانگەکە: بڵێی ژیانی ئێمە واتایەکی هەبێ؟ ئەو واتایە کامەیە؟ پلەو پایەی ئینسان لەم خاکدانەدا کامەیە؟ بڵێی سەرەندەرمان کردبێ کەسایەتی چیرۆکە بەلزاک ئاساکان بۆچی ئەوەندە متمانە بەخشن؟ ئەوشتانە ئی جیهانێک بوون کە ئینسان خاوەنیان بوو، تەواوی ئەم شتانە سامان و ملکێک بوون کە بەس ئەوەندی دەویست داگیریان بکەی، رایانگری یان وەچنگیان خەی، بەرانبەرییەکی بەردەوام لە نێوان شتەکان و خاوەنەکانیاندا هەبوو. جلیقەیەکی ئاسایی نیشانەی خوو و خدەیەکی تایبەتی و هەروها نیشانەی پلەیەکی تایبەتی کۆمەڵایەتی بوو، ئینسان هەموو شتێک و کلیلی بوون و نەبوون و بوونەوەران، و بەپێی رەحمەتێکی خودایی، خاوەنی سروشتی جیهان بوو. لەم گشتە شکۆیە، لە مڕۆدا شتێکی گرینگ و ئەوتۆ نەماوەتەوە. لە کاتێکدا چینە تێروپڕەکان، بەرەبەرە، بورهان و قانەکانی خۆیان لە کیس دەچوو، جیهانی تێفکرین، بنیاتەزاتخوازەکانی خۆی بەجێ دەهێشت؛ فیۆمیۆلۆژی «دیاردەگەرایی» بە سەر مەیدانەکانی فەلسەفەدا زاڵ دەبوو، زانستە فیزیکی‌یەکان جیهانی دابڕ دابڕیان ئەدۆزییەوە، تەنانەت دەروونناسیش هاوتەریب دەگەڵ ئەودا ئاڵوگۆڕی قووڵی بەسەردا دەهات.

نیشانەکانی جیهانی دەوروبەری ئێمە ئیدی نیسبی و کاتی و دژوازان و لە هەر کاتێکدا رەفز دەکرێنەوە. دەیجا، دەقی هۆنەری چۆن دەتوانێ داواکاری پێشکەشکردنی دەلالەتێک بێ؟ چیرۆکی نوێ، هەر وەکوو لە سەرەتای وتارەکەدا وتمان، «توێژینەوە»یەکە. بەڵام توێژینەوەیەک کە نیشانەکانی خۆی بەرەبەرە دەخولقێنێ.

دەپرسن: بڵێی راستەقینە واتایەکی هەبێ؟ هۆنەرمەندی سەردەمی ئێمە ناتوانێ ئەم پرسیارە وەڵام داتەوە. چوونکە هەواڵێکی لەم بابەتە نیە. ئەو هەر دەتوانێ بڵێ:

ئەم راستەقینەیە،لە پاش ماڵگوێزتنەوە، یانی لە پاش ئەفراندنی هونەری، بەڵکەم بیێتە خاوەنی واتایەک. لە بەرچی ئەم بیروبڕوایە بە رەشبینانە بناسێن؟ لە هەردۆخێکدا، ئەم کارە دژ بە پێملبوون و قەناعەت کردنە. ئێمە ئیدی بڕوایەکمان نیە بەو دەلالەتە ساختە و پاختەکراوانەی کە نەریتی ئاسمانیی قەدیم و بە شوێن ئەودا نەریتی عەقڵخوازی سەدەی نۆزدە، دەینایە بەردەست ئینسان. چاوی هیوا و چاوەنواڕیی ئێمە هەر لە ئینسانە. هەر روخسارە خۆلقاوەکانی ئینسان دەتوانێ واتایەک بداتە جیهان.

٧. بۆ نووسەر، ئەدەب تەنها بەرپرسبوونەو بەس.

بەم هۆیەوە، داواکاری لایەنگری لە بیروبڕوایەکی رامیاری لە چیرۆکدا پەسند نیە، تەنانەت ئەو بیروبڕوایەی خۆمان پێمان راست و دروستە و لەژیانی رامیاری خۆماندا لە پێناوی سەرکەوتنندا بەربەرەکانەی بۆ دەکەین. ژیانی رامیاری بەردەوام مەجبوورمان دەکات دەلالەتگەلێکی وەکی دەلالەتە کۆمەلایەتییەکان و مێژوویی و ئاکاری بە ناسراو دابنێین. بەڵام هۆنەر داواکاری یەکی کەمتر و -بەرزە فڕینێکی زۆرتری- هەیە. بۆ هونەرمەند هیچ شتێ لە سەرەتاوە ناسراو نیە. لە پێش بەرهەم و دەقدا، هیچ شتێک هەبوونی نیە: نەمتمانەیەک هەیە و نە بیرۆکەیەک و نەهەواڵێک. ئەم بۆچوونە، کە چیرۆکنووس لە سەرەتاوە «بابەتێکی لە بۆ وتن» هەیە و لە پاشان ئەم کێشەیەی بۆ ساز دەبێ کە «چۆنی دەربڕێ»، بەگشتی و بە جارێک باتڵە. چوونکە ئەزقەزا هەر ئەم «چۆن دەربڕینە» و بەچ «چەشنێک» بێ، بیچمی نووسەر بوونی ئەو پێکدێنێ. ئەو بیچمە، لە هەر بیچمێکی دیکە تەمومژاویترە و، لە پاشان دەبێتە ناوەرۆکی نادیاری دەقەکەی. بەڵکوو لە ئاکامدا هەر ئەم ناوەرۆکە نادیارە و ئەم بیچمە تەمومژاوییەی روخسار و قەوارەی دەق، لە هەموو شتێک زیاتر بە کەڵکی رزگار بوون و ئازادی بخوات؛ بەڵام کەنگێ؟

پەراوێزەکان؛

١. خانەقای پارم: رۆمانی ستانداڵ، نووسەری فەرەنسی.

٢ـ ئاخێوەر: راوی - بێژەر. ئەم وشەیەم بۆیەکەمجار لە بەرێزان رهبەر مەحموودزادە و خالق یەعقووبی بیست

زەمان و وەسفلە چیرۆکی ئەمڕۆدا

بەبڕوایەک، رەخنەی ئەدەبی لە ئافراندن زۆر دژوارترە. بۆ وێنە چیرۆکنووس دەتوانێ متمانەی بە زەین و هۆشی خۆی هەبێ و پاڵی پێوەدات. حەوجێشی نیە بەو تەقالایانە کە لە هەڵبژاردەکانی هۆشی خۆی حاڵی بێ؛ خوێنەری ساناو ئاساییش قناعەت بەوەی دەکات کە بزانێ بڵێی ئەم کتێبە کارتێکردنێکی لەودا هەبووە؟ خودی ئەو دەگرێتەوە یان نا؟ بڵێی کتێبێکی ئاوای بەدڵ بێ یان نا؟ ئەم کتێبە بۆ ئەو بەکەڵکەیان نا؟

لە حاڵێکدا ئەمە ئەرکی رەخنەگرە کە وەڵامی گشتی ئەم پرسیارانە بداتەوە: ئەو دەبێ رۆک و راست کەڵکەکانی کتیبەکە دەربڕێ، هۆی گیرۆدەیی خۆی بەم کتێبە بڵێ، سەبارەت بەو کتێبە دادوەری رەها و بایەخدار دەرببڕێ.

نەریتی بایەخەکان سەلەفییە. ئەم بایەخانە ـ کە تاک و تەرا بەڵگەی دادوەری دەژمێردرێن لە سەر شوێنەوارە بایەخدارەکانی باب و باپیرانی ئێمە، جاروبارش لە سەر شوێنەوارە زۆر کۆنەکان وەدەرخراون. ئەم بەرهەمانە، کە لە رابردوودا بە هۆی نەسازان دەگەڵ بایەخەکانی زەمانی خویاندا تەرە کرابوون، هەواڵی نوێ، بایەخی نۆی و مەحەک گەلی نوێیان پێشکەشی جیهانی کردووە و ئێمە لەمڕۆشدا، وەکوو دوێنی بە پاڵدانەوە بەوانەوە دەژین. ئەمڕۆش وەکوو دوێنێ، سۆنگەی هەبوونی دەقی نۆی هەر ئەو هەواڵە تازانەیە وا پێشکەشی خەڵکی جیهانی دەکات. نووسەرانی ئەم دەقانە هێشتا خۆیان لە هەواڵی خۆیان بێ هەواڵن. ئەم هەواڵانە، هەر لە داهاتوودا، بە یارمەتی بەرهەمەکانیانەوە دەناسرێنەوە. کۆمەڵگای سبەینێش،

بایەخگەلێکی تازە لەم دەقانە هەڵدەکرێنێ و دایدەمەزرێنێ. ئەم بایەخانەش لە کاتی خۆیدا کۆنەو بێ کەڵگە دەبن. ئەو رۆژەی دیسانەکە باس لە ئەدەبی نۆی بکەن، ئەم بایەخانە خەسارە سازو وەیشووم دەبن.

دەیجا رەخنە لە بارودۆخی سەیرو سەمەرەو لە بەرەیەکی دژ بە نەریتی ئاسایی و گشتی دایە: ئەو مەجبوورە دەقی هاوسەردەمەکانی خۆی بە بەڵگە و مەحەکێ هەڵسەنگێنێ کە دەگەڵ ئەم دەقانەدا دژایەتییان هەیە. دەیجا هونەرمەند مافی خۆیەتی لە رەخنە بڕەنجێ، بەڵام مافی نیە ئەو رەخنەیە بە بەدنیازی یان نازانایی رەخنەگر لێکداتەوە. ئەوا کە نووسەر سەرقاڵی ئەفراندنی جیهانێکی نۆی و چوواندن و بەراورد کردنێکی نوێیە، دەبێ بە رەزای ناخەوە بیسەلمێنێ کە نەک هەر مەحاڵ و نەگونجاوە، لانی کەم دژوارە کە خۆی بتوانێ جیهانی خۆڵقاوی دەستی خۆی هەڵسەنگێنێ و، کارنامەیەکی راست و ورد لە عەیب و هونەری خۆی پێشکەش بکات.

باشترین شێوازی گونجاو، شێوازی بەگشتی کردنە، ئەمەش هەمان کارێکە وا رەخنەی زیندوو تێدەکۆشێ بەڕێوەی بەرێ. بە لە بەر چاو گرتنی فۆرمەکان و دەلالەتەکانی ئەوان، بۆ وێنە بە لە بەرچاو گرتنی چیرۆکی بڵندی رۆژئاوایی، رەخنە دەتوانێ دەلالەتە گۆنجاوەکانی سبەینێ لە بەر چاو بگرێ و، لە پاشان سەبارەت بەو فۆرم و رۆخسارانەی هۆنەرمەندی ئەمڕۆیی لە بەر دەستی ئەودا دادەنێ هەڵسەنگاندنێکی تەقریبی و کاتی دەرببڕێ.

ئەڵبەت ئەم شێوازە مەترسی گەلێکی دەگەڵدایە؛ چوونکە ئەم شێوازە گۆڕانکارییەک لە بەر چاو دەگرێ کە چەشنی یاسا پێش بینی کراوەکان قەوارە دەگرێ. ئەمە لە دۆخێکدایە کە کاتێ هونەرێکی تازەکی سینەما لە گۆڕێدایە، دژواری دووبەرابەر دەبێ. ئەم هونەرە لە بەر ئەوەی خاوەنی پێشینەی لە مێژینە نیە، گشتی کردنەکەی بێ کەڵک دەبێ. بەم هۆیەوە، هەمیشە بێ سەمەر نیە کە نووسەران، مادام توانای روون کردنەوەیەکی زیاتریشیان نەبێ، لەباری

بیرۆکە و تیۆرەوە یارمەتی ئەم توێژینەوە بدەن. چەندان کەڕەت، بەڕاستی، بایەخی وەسف لە چیرۆکی نوێدا، بەتایبەت لە دەقەکانی مندا، یادەوەری کراوەتەوە. باوەکوو ئەم وەسفانە، وەکوو وەسفی شتە بێ جووڵەو بێ بزوتنەوەکان یان چەند بەشێ لە دیمەنێک، بەگشتی کارتێکردنی باشی بەسەر خوێنەرەوە بووە، رادەربڕینی پسپۆڕان سەبارەت بەم وەسفانە گاڵتەجاڕ و گەپ پێدانە. بەڕای ئەمانە، وەسفکردنەکانی من بی کەڵکە و ئاڵۆزە. پێیان بێ کەڵکەن، لەبەر ئەوەی هیچ پێوەندییەکی راستەقینەی دەگەڵ کردەوەدا نیە. دەڵێن ئەم وەسفانە ئاڵۆزە، چوونکە خاوەنی مەبەستی ماقووڵ و دەوری سەرەکی خۆی، یانی نوواندن نیە.

ئەمانە سەرنجیان داوەتە مەبەستە خەیاڵییەکانی نووسەران و وتوویانە: چیرۆکەکانی سەردەم، فیلمە بە ئاوات نەگەیشتووەکانن و کامێرا دەبێ لێرەدا ژێر باڵی نووسینەوەی شەل بگرێ. لە لایەکی دیکەوە، وێنەی سینەمایی، لە هەمان یەکەم نیگادا و لە ماوەی چەند چرکەدا، ئەو شتە ئاشکرا دەکات کە ئەدەب تێدەکۆشێ لە دە لاپەڕەدا نیشانمانی بدا و لە ئاکامیشدا ناتوانێ. لە لایەکی دیکەوە پاژە زیادی و بێ کەڵکەکان لە هەمان شوێنی بێ سوود و سەمەری خۆیاندا دەمێننەوە، چونکە تۆوی سێو بە سەر عەرزی ژووردا ناگونجێ هەموو رازاندنەوەکانی شانۆ و دیمەن دابگرێ.

تەواوی ئەم رەخنانە بەجێ بوون، چما بە هەڵکەوت دەگەڵ ئەم رەخنانە بایەخی واتای وەسف لە چیرۆکی ئەمڕۆدا لە بەر چاو بگیرابایە. مەجبوورم جارێکی دیکەش بڵێم بەڕوواڵەت لەوە دەچێ بە لە بەر چاو گرتنی یاساکانی رابردوو سەبارەت بەم توێژینەوە تازانە دادوەری و مەحکومیان دەکەن.

لە پێشدا دەبێ بیسەلمێنین کە وەسفداهێنانێکی تازە نیە، چیرۆکی نووسەرانی گەورەی سەدەی نۆزدەی فەڕەنسی، بەتایبەت و لە پێش هەموویانەوە چیرۆکەکانی بەلزاک، لیپاولیپی ماڵ، کەل و پەلی ماڵێ و

لیباسهایەکە وا بە دوور و درێژی و بەوردی باس کراون. چاو بە سەر وەسفی روخسارەکان و ئازای ئەندامەکاندا دەقووچێنین. بە ئاشکرا مەبەستی ئەم وەسفانە، نوواندنە و لەم کارەدا سەرکەوتن یاریانە. لەوێ زەماندا، زۆرجار مەبەست ئەمە بوو دیمەنێک رەسم کرێ، ئەو چوارچێوە و کادرەی کردەوە لەودا دەقەومێ باس دەکرێ و رووالەتی ئەندامەکانی پالەوانانی چیرۆک نیشان دەدرێ. کێشی ئەو شتانەی بەم چەشنە و روون و ئاشکرا رەسم کرا بوون، جیهانێکی بەردەوام و بە متمانەی پێکدێنا. لە پاشان چیرۆکنووس دەگەڕایەوە سەر ئەم پێکهاتەیە و کەڵکی لێوەردەگرت. ئەم پێکهاتە، وێڕای ئەو وێچوونەی دەگەڵ جیهانی «ڕاستەقینە»ی هەبوو، راست و درووستی رووداوەکان، زەمانەتی ئەو وتەو کردەوانەی دەکرد کە نووسەر دەیهێنانەوە.

ئەو سەرنجەی کە بۆ وەسفی شوێنەکان، رازاندنەوەی ناوەوەی ماڵەکان، قەوارەی لیباسەکان و ئەو پێناسە کۆمەلایەتی و رۆحییانەی کە هەر کام لەم خاڵانە خاوەنی بوو، ئەم نیشانانەش حوزوری ئەوانی دەسەلماند و دەکار دەکرا، هەروەها فراوان بوونی ئەم پاژە وردانەی کە دەڵێی تاکوو هەتا هەتایە دەکرێ لە خەزێنەی ئەوان تێرو پڕ بخۆینەوە، ئامانج و مەبەستێکی بێج لە سەلماندنی هەبوونی جیهانێ جیا لە جیهانی ئەدەب نەبوو.

چیرۆکنووس بە رووالەت وێنەی لەم جیهانە هەڵدەگرتەوە، چیروکەکەی بە روونووس لە قەڵەم دەدرا و چیرۆکنووس راستەقینەیەکی بۆ دیتران دەگواستەوە؛ بە چەشنێک کە دەتووت سەروکاری خوێنەر دەگەڵ رووداوە نووسین، ژیاننامە یان بەڵگەیەکدایە.

شێوازی ژیانی خەڵکی چیرۆک راست هەمان شێوازی ژین و ژیانی مرۆی سەردەم بوو. لە چیرۆکدا تەنانەت جادەی چەندان ساڵ تێپەڕ دەبوو، نەک هەر لە بەشێکەوە بۆ بەشێکی دیکەی کتێب، بەڵکوو زۆرجار لە هەمان یەکەم رێکەوتدا، ئەو

ژەنگەی وا نیشانەی کۆنە بوونەو ئەو کۆنەبوون و کاڵبوونەوەی کە بە پێی تێپەڕبوونی رۆژگار دەردەکەوێ، بەسەر روخساری کەل و پەلی هەرە چکۆلەی ماڵەوە و لە کەمترین هێڵی قەڵافەتدا بە سانایی بەدەر دەکەوت.

بەم پێیە، لە هەمان زەمانەوە ئەم دیمەن و شانۆ رازاندنەوە کۆپی هەڵگرتنەوەیەک لە ژیانی بە شەربوو: هەرکام لە دیوارەکان یا کەل و پەلی ماڵێ هاوتای پاڵەوانێک بوو وا لە هەناوی ئینساندا دەژیا. ئەم هاوتایە، هەژار یا ساماندار، لەچەر یا بە نێوبانگ بوو، بە هەڵکەوتیش دەستەمۆی هەمان چارەنووس و هەمان جەبرو زۆرێک بوو کە ئینسان تیایدا یەخسیر بوو.

خوێنەر کە بۆ زانینی داستانی چیرۆک پەلە پەلی بوو، تەنانەت ئیزنی بوو لە سنووری وەسف تێپەڕ بێ: چما ئەم وەسفانە قەوارە و چوارچێوەیەک زیاتر نەبوون و واتای چوارچێوەش چیە بێج لە هەمان نێوەرۆکی چیرۆک. لە دۆخێکدا هەر ئەم خۆینەرە بە پەلەیە چما لە سنووری وەسف لە دەقەکانی ئێمەدا تێپەڕێ، زۆر جار لە پاش تێپەڕبوونی بە پەلە پەل دەگاتە کۆتایی کتێب و لە نێوەرۆکی دەق بە جارێ دەغافڵێ. لە بەر ئەوەی خوێنەرێکی ئاوا، هەتا ئەو کاتە وای بۆ دەچوو سەروکاری هەر دەگەڵ چوارچێوەیەکدایە کە دەتوانێ لێی تێپەڕ بێ، ئەوا مەجبوور دەبێ بە شوێن نێوەرۆکی قەوارەوە بێ.

هۆی ئەم کارە ئەوەیە کە شوێن و دەوری چیرۆک بە جارێ گۆڕدراوە: تێفکرینی وەسف کاتێ تەواوی چیرۆکی دادەگرت، لە ئاکامدا واتای سەلەفی خۆی پێوە نەدەما. ئەرکی وەسف، ئیدی باسکردن و دەربڕینی تایبەتمەندییەکانی سەرەتای کار نیە.

لەمەوبەر، کاری وەسفکردن روونکردنەوەی بارودۆخی هێڵە سەرەکی‌یەکانی دیمەنێک و لە پاشان روونکردنەوەی توخمەکان و بە تایبەت نیشاندەری ماوەیەک یان بەشێ لەم دیمەنە بوو. لەمڕۆدا، وەسف هەر سەبارەت بە شتە بێ بایەخەکان ئەدوێ، یا ئەم شتە بێ بایەخانە هەر وەکوو

هەن، پێ نیشان ئەدا. لە رابردوودا، وەسف خوازیاری وێنە هەڵگرتنەوە لە راستەقینە بوو. لە مرۆدا، وەسف دەوری داهێنەرانەی خوی دادەسەپێنێ. وەلحاسڵ: لە رابردوودا وەسف شتەکانی نیشان ئەدا. ئێستاش لەوەدەچێ کە وەسف سەرقاڵی داڕووخاندن و لە ناوبردنی شتەکان بێت. دەڵێی پێداگرتنی وەسف بۆ قسە کردن سەبارەت بە شتەکان، مەبەستێکی بێج لەپێک هێنانی ئاڵۆزی و بێ واتاکردنی شتەکان و لە ناوبردنی تەواوی ئەوان نیە.

کەچی لە چیرۆکی ئەمڕودا، وەسفێک کە لە سەر هیچ دەست پێ بکات، کەم نیە. وەسف لە چیرۆکی ئەمڕودا لە سەرەتاوە دیمەنێکی گشتی بە دەستەوە نادات. لەوەدەچێ ئەم وەسفە لە کۆپلەیەکی بیچکۆلانەی بێ کەڵکەوە سەرچاوە بگرێ، ئەمەش لە هەموو شتێ زیاتر، لە خاڵێک دەچێ. زیاتریش بەم هۆیەوە وادێتە بەرچاو کە وەسف هەنگاوی بۆ خولقاندنی ئەوان هەڵێناوەتەوە کە لە ناکاودا وەسف دەست دەکا بە دژاودژ وێژی، دووپات کردنەوەی دووپات بووەکان و وەرگرتنەوەی مەرجی خۆی و رێگەیەکی تازەش دەگرێتەبەر. بەگشتی، بەرەبەرە شتێک وەبەر چاو دەکەوێ، ئەم خەیاڵەش سازدەبێ کە ئەم شتە لە زووترین کاتدا روک و راستی و ئاشکرایییەکی زیاتر پەیدا دەکا. بەڵام هێڵەکانی وەسف بەسەر یەکدا کەڵەکە دەبن؛ قورستر دەبن بۆرەفزی یەکدی قوت دەبنەوە، دەجووڵێنەوە، بە گوێرەیەک کە وێنە، بەرە بەرە سازدەبێ و ساخ دەبێتەوە، بەرگومان دەبێ. هەمدیسان چەند دێڕێ دەخوێنێتەوە و کاتێ وەسف تەواو دەبێ، بۆمان دەردەکەوێ ئەم وەسفە شتێکی لە خۆیەوە جێ نەهێشتووە: لێرەدا، وەسف دەورێکی دوولایەنە دەگێڕێ و ئەو دوولایەنەییە ئەمەیە: هونەرمەند «کاسەیەکی زەریف» ساز دەکات و «دیسانەکە بە عەرزیدا دەکوتێتەوە». ئەم دەورە دوولایەنەییە لە هەموو لایەنەکانی کتێبدا، بە تایبەت لە بینای ئەودا، وەبەر چاو دەکەوێ. هەستی دۆڕاندن و فریو خواردن کە بە هۆی خوێندنەوەی دەقەکانی ئەمرۆوە سازدەبێ بە سۆنگەی ئەم خاڵەوەیە.

دڵەڕاوکەی روک و راستی و وردبینی، کە بڕێجار لایەنی شێتانە وەخۆ دەگرێ « چەمک گەلێکی نەک زۆر شیاوی دیتن (دەستی راست، دەستی چەپ) بژاردنەکان و زانینی ئەندازەی ورد و نیشانە هەندەسییەکان»

ڕێگری بزوتنەوەی جیهان، تاکوو لایەنی هەرە ماددی ئەو، تەنانەت لە ناو بێدەنگی رووالەتی ئەودا، نیە. لێرەدا ئیدی مەبەست شەپۆلانی زەمان نیە، چوونکە بزووتنەوەکانی ئینسان، بە پێچەوانەوە، یانی بە قەوارەیەکی راوێستاوو بەردینەوە لە کاتدا دەنوێندرێ. ئەمە هەمان ماددەیە کە خۆی لە عەینی حاڵدا بەردەوام و بێدەوامە، هەبوونێکی راستەقینە و خەیاڵی، لە روانگەی ئینسانەوە نامۆو بەردەوام سەرقاڵی خولقاندنی خۆی لە فیکری ئینساندایە. دەیجا تەواوی بایەخی لاپەڕە وەسفی‌یەکان، یانی پلەی ئینسان لەم لاپەڕانەدا ئیدی حەشار دراوی ناو ئەو شتەی وەسف کراوە نیە، بەڵکوو بایەخ لەهەمان جووڵانەوەی وەسفدایە.

بەم پێیە، دەر دەکەوێ ئەم قسەیەی دەڵێ: «نووسەری بەرەو وێنەگرتن یان وێنەی سینەمایی با دەداتەوە» هەڵەیە. وێنەیەکی تاق و جیا، وەکی وەسف لە بەرهەمەکانی بەڵزاکدا، بێج لە «نوواندن» کارێکی دیکەی لەدەست نایەو، دەڵێی بۆ ئەوە خولقاوە هەتا ببێتە جێگری وەسف، ئەمەش کارێکە کە سینەمای سروشتخواز رووی تێکردووە.

هێزی کێشان «جاذبە»و کار تێکردنی ئاشکرای ئافراندنی سینەمایی بە سەر زۆرێک لە چیرۆکنووسانی نوێدا، دەبێ لە شوێنێکی دیکەدا لێی بگەڕێین. ئەو شتەی چیرۆکنووسانی شەیدای خۆی کردووە «عەینی بوون»ی کامێرای سینەما نیە، چیرۆکنووسانی نوێ شەیدای هێزی تواناییەکانی لایەنی زەینی، یانی خەیاڵیی کامێرا بوون. سینەما بۆ چیرۆکنووسان کەرەسەیەکی دەربڕین نیە، بەڵکوو بیانووی توێژینەوەیە. ئەو خاڵەش کە لە هەموو شتێ زیاتر نیگای ئەوان بەرەو خۆی رادەکێشێ، بە جۆرێکی سروشتی ئەو شتەیە وا لە

دەرەوەی توانای بازنەی ئەدەبدایە: یانی ئەوەندەی نەواری دەنگ سەرنجی ئەمانە رادەکێشێ، وێنە رای ناکێشێ. دەنگدانەوەی دەنگی ئینسان، زەنا زەنا، شوێنە دیوناسەکان، مۆسیقا و بە تایبەت توانا و هەل و مەرجی کارتێکردن بە سەر دوو هەستی «بینین» و«بیستن»دا پێکەوە. یەکی دیکەش، چ لە وێنەدا و چ لە دەنگدا، توانای دەربڕینی شتێک هەیە کە بێج لە خولیاو بیرەوەری یانی خەیاڵ شتێکی دیکە نیە، بە رووالەتێکی دەرەکیخواز، بە چەشنێک کە کەمتر هەمیشە جێی چۆن و بۆچی بێ، ئەو دەنگەی بینەر دەیبیستێ و ئەو وێنەیەی ئەو دەیبینێ، خاوەنی تایبەتمەندییەکی زۆر گرینگە: دەنگ و وێنە لێرەیە، ئێ زەمانی ئێستاکەیە. پچڕ پچڕ بوونی وێنە پێکەوە نووساوەکان، دووپات بوونەوەی دیمەن، وێنەیان شانۆ، دژوازییەکان،ئەو کەسانەش والە وێنەکانی وێنەگرانی ئاماتۆڕدا لە ناکاودا دەبن بە بەرد، هەموو توانا و تووندی خۆیان بەم زەمانی ئێستای هەتا هەتاییە دەبەخشن. ئیدی شوناسی وێنەکان لە ئارادا نیە، بەڵکوو قسە لە تێکەڵکردنی ئەوانە. هەر لێرەدایە کە چیرۆکنووس دەتوانێ برێک لە دڵە راوکەکانی نووسین، با وەکوو قەوارە گۆڕدراویش بێ، بدۆزێتەوە.

ئەم ئاوێتەبوونانەی فیلمێکی تازە، ئەم بزوتنەوەی وێنە گەل و دەنگەکان، راستەوخۆ سەرنجی بینەری بی هەواڵ رادەکێشێ. تەنانەت لەوە دەچێ کە لە زۆر لایەنەوە، توانای ئەم دوو بزوتنەوەیە، بێ ئەژمار زیاتر لە کارتێکردن و رەنگدانەوەی ئەدەبە، بەڵام دەبێتە هۆی دژە کردەوەیەکی خۆڕاگرانەی تووند لە رەخنەی سەلەفیدا.

من خودی خۆم توانیومە ئەم خاڵە لە کاتی پێشکەشکردنی فیلمی دووهەمی خۆم «هەمیشە بەهار»دا تاقی کەمەوە. ئەڵبەت دادوەری دوژمنانەی زۆربەی نووسەرانی چاپەمەنییەکان جێگەی هیچ چەشنە سەر سوڕمانێک نیە. بەڵام برێ لە رەخنەکان، کە زۆربەیان لە تاریفات کردنەکان زیاتر ئاشکرا کەرەوەی

راستیەکانن، سەیرن. بۆ وێنە ئەو خاڵانەی زیاتر و تووندتر لە هەمووان وەبەر رەخنە و هێرش کەوتوون بەم چەشنەن: بەر لە هەمووان، نەبوونی سانایی لە یاری کردنی دەور گێڕەکاندا، لە پاشان نەبوونی توانای ناسینەوەی روونی راستەقینە لەو شتەی کە زەینی‌یە (بیرەوەری یان وەهم و خەیاڵات). لەپاشان هەبوونی توخمە زۆر شەهوییەکانی شیاوی گۆڕدران بۆ «کارت پۆستاڵ» (بۆ وێنە کارت پۆستاڵە تۆریستی‌یەکانی شاری ئەستەمبووڵ و کارت پۆستاڵە شەهوییەکان بۆ کەسێتی ژنەکانی فیلمەکە).

بەو گوێرەیەی دەیدینن، لە راستیدا ئەم سێ رەخنەیە یەکێک زیاتر نین: چوار چێوە و بناغەی فیلمەکە متمانەی تەواو بۆ راستیی عەینی شتەکان دانانێ. لەم بابەتەوە دوو خاڵ سەرنج رادەکێشێ:

یەکەم: ئەستەمبووڵ شارێکی «ڕاستەقینە»یەو لە تەواوەتی فیلمەکەدا هەر ئەم شارە دەبیندرێ. هەروەها کەسێتی ژنی فیلمەکە «ژنێکی راستەقینە»یە.

دووهەم: سەبارەت بە چیرۆکی فیلمەکە: ئەمە روونە کە ئەم داستانە درۆیە، یانی دەورگێڕانی پیاوو دەورگێڕی ژن و تەنانەت سەگەکەش لەو فیلم گرتنەدا نەمردن. ئەو شتەی بینەرانی شەیدای «ڕاستەقینەخوازی» لەم فیلمەدا نارەحەت دەکات، ئەمەیە: ئیدی لەم فیلمەدا تەقالایەک بۆ سەلماندن و باوەڕاندنی هیچ شتێک دەکار ناکرێ. من تەقریبەن واتایەکی دژ بە ئەم کۆپلەیە دەڵێم: راستەقینە و درۆ و باوەڕاندن کەم و زۆر بوونەتە بابەتی هەموو دەقە نوێیەکان. ئەم دەقانە، لە بری ئەوەی کۆپلەیەکی خەیاڵی لە راستەقینە بن، بەنێوی تێفکرینێک سەبارەت بە راستەقینەیان سەبارەت بە برێک لە راستەقینە، بەربڵاو دەبنەوە. دەقی نوێ لە حەولی ئەوە دانیە بە داواکاری «سەربوردەی راستەقینە»، سروشتی ناچارکراوی درۆیینی خۆی حەشار بدات. بەو چەشنەی کە ئێمە لەم نووسینە سینەماییەدا، دەوری دەبینین وەکوو ئەو دەورەی وەسف

لە ئەدەبدا بە ئەستۆی گرتووە: وێنەیەکی ئاوا لە مپەری باوەڕ پێکردنی ئەو شتەیە وا وێنە دەڵێ. هەروەکوو وەسف لەمپەری دیتنی ئەو شتە بوو، کە بۆ خۆی نیشانی ئەدا.

هەر ئەم جوڵانەوە دژوازە «سازکردن و رووخاندن» لە دەکارکردنی زەماندا بەر چاو دەکەوێ. فیلم و چیرۆک لە هەنگاوی یەکەمدا وەکی «تێپەڕ بوونی زەمان» نیشان ئەدرێ. ئەمەش بە پێچەوانەی بۆ نموونە بەرهەمە «بینینی‌یەکان» وەکوو شێوەکاری یان پەیکەرسازی‌یە. فیلم وەکوو مۆسیقا، تەنانەت بە چەشنێکی بردراوە خاوەنی «کاتی تایبەت»ە. (ئەڵبەت ماوەی خوێندنەوەی دەق، بۆی دەچێ، لەلاپەڕەیەکەوە بۆ لاپەڕەیەکی دیکەو لەکەسێکەوە سەبارەت بە کەسێکی دیکە، زۆر جۆراوجۆرە و جیارازی هەیە). لە بریدا، هەروەکی وتوومانە، سینەما هەر خاوەنی لایەنێکی رێزمانییە، ئەویش زەمانی ئێستای هەواڵدەرە. لەهەر دۆخێکدا، فیلم و چیرۆکی ئەمرۆ، لە پێکهێنانی کات و مەودای زەمانی و درێژی زەماندا، کە پێوەندییەکیان دەگەڵ کات و مەودا و درێژەی سەعاتی دیوار کۆ یان رۆژ ژمێردا نیە، پێکەوە هەڵس و کەوتیان هەیە.

دەوری زەمان کەمێک روون دەکەینەوە:

لەم ساڵانەدا چەند جاران دووپاتیان کردۆتەوە: زەمان پاڵەوانی سەرەکی چیرۆکی سەردەمە. لە زەمانی مارسێل پرووست و فاکنەرەوە، گەڕانەوە بۆ رابردوو، پچڕ پچڕبوونی زەمان، لە راستیدا، بناغە لە هەمان بینای چیرۆک و بیچمی ئەو دەچێ. ئاشکرایە کاری سینەماش هەر لە سەر ئەم بناغەیە پتەو کراوە: هەر بەرهەمێکی تازەی سینەمایی، تێفکرینێکە سەبارەت بە یادگەی ئینسان و گومانەکان و پێداگرتنەکان و کارەساتەکانی ئەو...

لەم بابەتە برێک بەخێرایی تێپەڕ بووین، بەزبانێکی دیکە، چما زەمانی لە تێپەڕ بوون بە راستی پاڵەوانی سەرەکی زۆرێک لە بەرهەمەکانی سەرەتایی ئەم سەدەیە

و ئەو بەرهەمانە بووە کە کارتێکردنی ئەوانی بە سەرەوە بووە، هەروەکی بارودۆخی چیرۆکەکانی سەدەی رابردووش هەر بەم چەشنە بووە، توێژینەوە تازەکان، بە پێچەوانەوە، دەڵێی زۆربەیان بینا زەینی‌یەکانی بێ بەش لە زەمان دەهێننە سەر شانۆ. ئەز قەزا هەر بەم هۆیەوە بەرهەمە نوێیەکان، لە یەکەم رووبەڕوو بوونەوەدا ئەو هەمووە نارەحەتی ساز دەنوێنێ. چەند نموونەیەکی دیکە لە چیرۆکەکان و فیلمەکانی خۆم دێنمەوە: رەخنەگرە گەورەکان، لەم بابەتەوە، تەقریبەن هەمیشە ئەم بەرهەمانەیان خەراب راڤە کردووە.

فیلمی «ساڵی رابردوو لە مارین باد» بە سۆنگەی نێوەکەیەوە، هەروەها بە سۆنگەی ئەو بەرهەمانەوە کە لە مەوبەر ئالان رێنە دەرهێنەریان بوو، بەنێوی دەقێکی بەدەڵی رۆحی سەبارەت بە ئەوینی ونبوو، فەرامۆشی، یان بیرەوەری لێکدراوە. ئەو پرسیارانەی بۆ خەڵکی هاتە پێشێ بەم چەشنە بوو: ئایا ئەم ژن و پیاوە بەڕاستی لە مەوبەر لە «مارین باد» یەکدی‌یان دیتبوو و یەکدییان خۆش ویستبوو؟ ئایا ژنە بەتەواوی لە یادی ماوە؟ ئایا هەر بە رووالەت وا دەنوێنێ کە لە مەوبەر ئەو کابرا چوانچاکە نامۆیەی نەدیتووە؟ یا خۆ، نا، بەڕاستی تەواوی ئەو شتانەی لە نێوانیاندا قەوما بوو لە یادی چۆتەوە؟ دەبێ ساف و سادە و بەبێ توێکوڵ قسە بکەین: تەواوی ئەم پرسیارانە بەگشتی بێ واتان. ئەو جیهانەی کە هەمووی فیلمەکە لەودا دەقەومێ، بە چەشنێکی روون، جیهانی زەمانی ئێستای بەردەوامە و هەر چەشنە پەنا بردنە بەر حافیزە تێیدا ناگونجێ. جیهانێکە بەبێ رابردوو کە هەر کاتێکی بۆ خۆیەتی و بەس، بەرە بەرەش دەسڕدرێتەوە. ئەم ژن و پیاوە هەر لەو کاتەوە دێنە ناو جیهانی هەبوونەوە، کە بۆ یەکەم کەڕەت لە سەر پەردەی سینەما وەدیار دەکەون: لە پێش ئەوەدا هیچن و لە گەڵکوو فیلمەکە تەواو دەبێ، دیسانە کە هیچن. سەردەمی هەبوونی ئەوان بە قەرا ماوەی فیلمەکەیە. بێج لەو وێنەیەی دەبینرێ و ئەو قسانەی دەبیسترێ، راستەقینەیەکی دیکە ناتوانێ هەبوونی هەبێ.

بەم پێیە، ماوەی دەقی نوێ ئەبەدەن کورتکراوە یان داچۆڕاوی ماوەیەکی درێژخایەنتر و «ڕاستەقینەتر» لە ماوە و چیرۆکی سەربوردی وەسفکراو نیە.

بە پێچەوانە: یەکێتی ڕەها لە نێوان دوو دەورەدا هەیە. تەواوی سەربوردی «مارینباد» نە لە دوو ساڵدا تێپەڕ دەبێ و، نە لە سێ ڕۆژدا، بەڵکوو بەوردی لە سەعات ونیوێکدا دەقەومێ. لە کۆتایی فیلمدا، ئەم دوو کەسەدا پێکدەگەن و پێکەوە دەڕۆن. دەڵێی ژنە دەیسەلمێنێ کە لە ساڵی پێشودا، لە نێوان ئەم دوو کەسەدا لە «مارین باد» بە ڕاستی ڕووداوێک قەوماوە. بەڵام ئێمە لە تەواوی ماوەی فیلمەکەدا، وای بۆ دەچین کە ئەزقەزا لە ساڵی ڕابردوودابن و لە مارین بادا بووین. دەیجا ئەم سەر بوردە ئەویندارانەیە کە بە نێوی ڕووداوێک لە ڕابردوودا بۆ ئێمە دەگێڕێتەوە، لە ڕاستیدا لە بەر چاوەکانی ئێمەدا، هەر ئالێرەو، هەر ئێستا لە حاڵی ڕوودان و قەوماندایە. چونکە لە شوێنێکی دیکەی مومکیندا هەبوونی نییە، هەر وەکوو وشەی «لەڕابردوودا» وشەیەکی بێ واتایە.

بەڵام گریمان ڕەخنە بگرن: ئەی ئەو دیمەنانەی دیتوومانن، نۆێنەری چین؟ بە تایبەت درێژەوە بوونی بیچمەکانی شەوانە و ڕۆژانە و ئەو هەموو لیباس گۆڕینە، لە ماوەیەکی ئەوەندە کورتدا، چ مانایەکی هەیە؟ ئەمەش ئاشکرایە دژوارییەکانی کار ئا لێرەدایە. قسە لەسەر بڵاوبوونەوەیەکی زەینی، ڕۆحی و تاکە کەسیدایە، ئەم ڕووداوانە دەبێ لە زەینی کەسێکدا بقەومێ. بەڵام لە زەینی بگێڕەوەی فیلمدا یان لە زەینی ژنەدا کە ڕۆشتۆتە خەوێکی دەستکردەوە؟ یاوەکوو نا، دەگەڵ گوڕینەوەیەکی هەمیشەیی وێنەکان لە نێوان ئەو دووانەدا، لە زەینی هەر دووکیاندا پێکەوە دەقەومێ؟ باش وایە چارەسەرێکی دیکەی بۆبسەلمێنین: هەروەکوو تەنیا زەمانی گرینگ هەمان فیلمەکەیە، تەنیا پاڵەوانی ئەوتۆش «بینەر»ە. تەواوی چیرۆک لە زەینی ئەودایە؛ چوونکە ئەم چیرۆکە بە خەیاڵی ئەودا هاتۆتە سەر جیهان.

جارێکی دیکەش دووپاتی دەکەینەوە کە ئەم بەرهەمە شەهادەتدانێک سەبارەت بە ڕاستەقینەی دەرەوە نیە، بەڵکوو هەر ڕاستەقینەی خودی دەقە. هەر بەم هۆیەوە، نووسەر ناتوانێ دڵ و فیکری فلان بینەر، ئاسوودە بکات کە لە پاش وشەی «کۆتایی» هێشتا نیگەرانی چارەنووسی کەسێتییەکانی فیلمەکەیە و متمانەی بداتێ. بە وشەی «کۆتایی» را وەدەر دەکەوێ کە لەمەو بەدووا هیچ ڕووداوێک ناقەومێ. تەنیا داهاتوویەکی کە دەق دەتوانێ بیسەلمێنی، دووبارە پێ نیشاندانەوەی فیلمەکەیە؛ جارێکی دیکە قەرقەرەکانی فیلمەکە باوینەوە ناو نوورهاوێژەوە.

بەم پێیە، نابێ وابیر بکەینەوە کە لە چیرۆکی بڵندی «دڵ پیسی»دا کە دوو ساڵ لە مەوبەر بڵا بووبۆوە، نەریتێکی ڕوون و لایەنێکی ڕاستەقینە هەبووە کە نەریتی کۆپلەکانی کتێبەکە نەبووە. دەڵێی لە بەر خۆشی خاتری خۆم، ساڵژمێری بەر دەستم هەڵداوەتەوە، هەر وەکوو «بوڕ» لە دەستێک وەرەق بدەن.

بە پێچەوانە: چیرۆک وا میزان کرابوو کە هەر تێکۆشانێک بۆ سازکردنەوەی زەمانی ڕووداوەکانی دەرەوە، درەنگ یا زوو، دەگەیشتە هەودایەکی دژواز، یانی بەبەست، دەکرا. ئەڵبەت من ئەم کارەم بە مەبەستێکی گەمژانە، بۆ ئازاردانی ئەندامانی بەڕێزی فەرهەنگستان نەکردووە؛ بەڵکوو هەربەو هۆیەوە کردوومە کە، لە نیگای منەوە، هیچ نەریتێکی گونجاو لە دەرەوەی کتێبدا هەبوونی نیە، ئەم کتێبە گێڕانەوەیەکی ئاوێتە دەگەڵ چیرۆکێکی ساناى لە دەرەوەی کتێبەکە نەبووە، بەڵکوو لێرەشدا، کتێب هەمان ڕوودانی داستانێک بوو کە ڕاستەقینەیەک بێج لە ڕاستەقینەی داستانی کتێبەکەی نەبوو. ئەم ڕاستەقینەیە بێج لە زەینی بگێڕەوەیەکی دوورەچاو«نادیاری»، بێج لە خەیاڵی نووسەر و خوێنەر نەدەقەوما، ئەم گۆشە نیگایەی ئێستاکەی دەق، چۆن دەتوانێ ئیزن بدات کە زەمان، ببێتە پاڵەوانی سەرەکی کتێب یا فیلم؟ بڵێی ئەزقەزا وەسفێکی ئاوا زیاتر سەبارەت بە چیرۆکی سەلەفی، بۆ وێنە سەبارەت بە چیرۆکەکانی «بەلزاک» ڕاست دەرنەیەت؟ زەمان لەوێدا، دەورێکی هەبوو، هەروەها یەکەم دەوری دەگێڕا: زەمان ئینسانی دروست

دەکرد، بکەر و مەحەکی چارەنووس ئەو بوو؛ چ لە هەستان و فڕین بەرەو کەماڵات و چ لە داکشان و کەوتنە ناو پیسایییدا، زەمان بکەری گۆڕانکاری بووە ئەم گۆڕانکارییەش لە عەینی حاڵدا بارمتەی «وثیقە»ی سەرکەوتنی کۆمەڵگایەکی یەخسیری جیهان و چارەنووسی جەبری سروشتێک دەژمێردرا: سەلماندنی مردنی ئینسان. خەیاڵات و خەون و خولیاکان و ڕووداوەکان هەر لە چوارچێوەی زەماندا جێگر دەبوون: لە دایکبوون، باڵاکردن، لاواز بوون، داکشان و داکەوتن. لە حاڵێکدا لە چیرۆکی ئەمڕودا، دەڵێی زەمان لە بەر تەسکی خۆی بێبەش بووە. زەمان ئیدی ڕەوان نیە، زەمان ئیدی خۆلقاندنی خۆی لە تواناندا نەماوە. بە بێ گومان هۆی خەسارە دیتن و دۆڕاندنێک کە لە خوێندنەوەی دەقی ئەمڕۆدا و بە بینینی فیلم هەستی پێدەکرێ، هەر ئەمەیە. لە ڕابردوودا ئەوەندی بابەتی ڕازی کەرەوە، تەنانەت لە سەربوردە خەم و خورپە هێنەرەکاندا هەبوو، دەقی هەرە جوانی هاوسەردەمانی ئێمە، زەینەکان بەتاڵ و گێژ و وێژ دەکا و جێیان دەهێڵێ و دەڕوا. ئەم دەقانە نەک هەر داواکاری ڕاستەقینەیەک بێج لە ڕاستەقینەی متاڵا یا بینینی فیلم نین، بەڵکوو لەوە دەچێ کە سەرقاڵی ڕەفزی خۆیانن و بەرەبەرە کەساز و پەرداخ دەبن؛ دەڵێی لە هەبوونی خۆیان دەکەونە گومانەوە. لێرەدا شوێن و کەش و هەوا زەمان وێران دەکەن، زەمانیش لەکاری شوێن و کەش و هەوادا خەرابکاری دەکا. وەسف دەرجا لێدەدا، تێکەڵ و پێکەڵ و دژواز قسە دەکا، بە دەوری خۆیدا دەخولێتەوە، چرکەکات ڕەفزی دەوامە و درێژەدان دەکا.

وەلحاسڵ، ئەوەندی لایەنی زەمان زیاتر لە ڕادەی چاوەڕوانییە، فەوری بوون و چرکەکات بوون کەمتر لە چاوەڕوانییە؛ هەر وەکوو نەبوونی دەوامەو درێژەی مەیدان (فەزا)، لە دەست چیرۆک «ڕزگار دەکا» ئەم وەسفانەی جووڵانەوەکەی هەر چەشنە متمانەیەک سەبارەت بەو شتانەی وەسف کراون، لە نێو دەبات، ئەم پاڵەوانە ناسروشتییە بێ شوناسە، ئەو زەمانی ئێستایەی وا وێڕای نووسینەوە بەردەوام لە حاڵی خولقبووندایە، دووپات دەبێتەوە. دەبێتە دوو بەرابەر، دەگۆڕدری؛ خۆی ڕەفز دەکاتەوە؛ بە بێ ئەوەی لە سەر یەک کەڵەکە بێ تاکوو ڕابردوو سازبکات، یانی

چیرۆکێک بە واتای سەلەفی وەدیار بخات، هەمووان و هەموویان چ کارێک بێج لە بانگێشتنی خۆێنەر بۆ بەشداریکردن لە جیهانێکی جیاواز دەگەڵ جیهانی ئۆگرو دڵخوازی ئەودا نیە. چما جاروبار خوێنەر دەکێشرێتە ئەو شوێنەی کە دەست دەکات بە مەحکووم کردنی بەرهەمەکانی سەردەمی خۆی، یانی ئەو بەرهەمانەی کە ڕاستەوخۆ دەگەڵ ئەودا قسان دەکەن، تەنانەت چما ئەم خۆێنەرە گلەیی هەیە کە بە ئەنقەست حەوایان داوە، لە یاری‌دا پێکیان نەکردووە، نووسەران سووکایەتییان پێکردووە، هۆی ئەو کارە ئەوەیە کە: خوێنەر پێداگرانە بە شوێن کەرەسەی پێوەندی گرتنەوەیە، ئەو پێوندییەی کە ئیتر زۆر لە مێژە بەو پێشنیار ناکرێ.

لە بەر ئەوەی نووسەری ئەمڕۆ خوێنەر سووک و چروک ناکات؛ بەڵکوو هەوجێی ڕەهای خۆی بۆ هاوکاری و یارمەتی لەو و بەو ڕادەگەیەنێ. ئەم هاوکاری و یارمەتییە دەبێ تێکۆشەرانە و ئاگادارانە و داهێنەرانە بێ. نووسەر ئەمڕۆ داواکاری جیهانێکی تەواو، لیپاولیپ و سەرگیراوی لە خوێنەری خۆی نیە، بەپێچەوانە: نووسەر لە خوێنەری خۆی دەوێ لە داهێنان و ئافراندندا بەشداری بکات، ئەویش سەرقاڵی ئەفراندنی بەرهەم و جیهان بێ. بەم پێیەش، فێربێت کە چۆن ژیانی تایبەتی خۆی بخولقێنێ.

لەراستەقینەخوازییەوە تا راستەقینە

هەر نووسەرێک خۆی پێ راستەقینەخوازە: هیچ کاتێ هیچ کەسێک داواکاری ئەوە نیە تاسەبار، خەیاڵساز، شێت و شوور، داوێن پیس‌یان دەغەڵ و مەکربازە. راستەقینە خوازی واتە «ڕیئالیزم» بیرۆکەیەکی رۆکو راست نیە کە بەو پێیە توانامان هەبێ تاقمێ نووسەر، دژ بە تاقمێکی دیکە دابنێین. بە پێچەوانەوە ریئالیزم ئالایەکە نەک هەموو، لانی کەم، زۆربەی زۆری چیرۆکنووسانی ئەمڕۆ لە ژێریدا کۆ بوونەتەوە. بە بێ گۆمان دەبێ لەم خاڵەدا وتەی هەموویان بسەلمێنین. سەرنجی هەمووانیان بەرە و جیهانی راستەقینەیە و هەر کەس بە باشی تێدەکۆشێ تاکوو «ڕاستەقینەیەک» بخولقێنێ.

بەڵام با وەکو لەژێر ئالایەکدا کۆ بوونەتەوە، ئامانجیان هیچ هاوبەش نیە، ئەمانە لێرەدا کۆبوونەتەوە هەتا یەکدی هەڵدڕن. راستەقینەخوازی ئارمانجێکە و هەر کەسێک لەم خاڵە وەکوو شەمشێرێک دژ بە غەنیمی خۆی کەڵک وەردەگرێ و هەر کەسێک پێیوایە بە تاقی تەنێ هەر خۆی خاوەنی مەرجەکانی راستەقینەخوازی‌یە. هەڵبەت هەمیشە هەروا بووە: هەموو قوتابخانەیەکی تازەی ئەدەب هەر بەهۆی راستەقینەخوازییەوە لە حەولی کاول کردن و دارمانـدنی قوتابخانـەی بـەر لـە خۆیـان بـوون. وشـەی راستەقینەخوازی بنێشتە خۆشەی سەر زاری هەموو شاعیران و نووسەرانی رۆمانسیی بوو کە دژ بە کلاسیکەکان دەجەنگین. ئەم وشەیە لەپاشان بیانووی ناتۆڕالیستەکان دژ بە رۆمانسییەکان بوو. تەنانەت سووریالیستەکان

متمانەیان ئەدا کە بناغەی سەرقاڵیی زەینی ئەوان جیهانی راستەقینەیە. دەیجا وشەی راستەقینە خوازیش، وەکوو «ئەقڵ»ی دێکارت بەرووالەت لە نێوان هەموو نووسەراندا وەکی یەک دابەش کراوە. لێرەشدا دەبێ بڵێین هەق بە هەمووانە. چما ئەم نووسەرانە پێکەوە ناحەوێنەوە، بەم سۆنگەوەیە کە هەر کام لە سەر راستەقینەخوازی ، بیروڕای جیاوازی دەگەڵ دیتراندا هەیە. کلاسیکەکان وای بۆچوون کە راستەقینە بیرۆکەیەکی کلاسیکانەیە. رۆمانسییەکان (سۆزخوازەکان) پێیان رۆمانسی «سۆزهێنەر» بوو؛ سووریالیستەکان پێیان وەکی بڕوای خۆیان وابوو؛ کلوودێل راستەقینەی پێ شوناسەیەکی هەمیشەیی و خودایی بوو؛ کامۆ راستەقینەی پێ«پووچ» بوو؛ بەبڕوای نووسەرانی بەرپرس راستەقینە لە هەموو شتێ زیاتر ئابوورییە و بەرەو سۆشیالیزم دەڕوا. هەر کەس بەو چەشنەی کە جیهانی دیتووە وەسفی دەکا و هیچ دوو کەسێ بە چەشنێکی نابینن. دەسا، زۆر بە سانایی روون دەبێتەوە لەبەرچی هەمیشە شۆڕشە ئەدەبییەکان بە نێوی راستەقینەخوازییەوە سەرهەڵئەدەن. لەو کاتەدا کە چەشنی گێڕانەوە «فۆڕم» ژیان و دڵتەڕ بوونی سەرەتایی و هێز و توانا و توندی خۆی لەکیس چوو، کاتێ ئەم فۆڕمە بووە یاسایەکی گەندەڵ و گشتی و بووە داری دەستی ئیفادە فرۆشانی حیرفەیی و، داواکارەکانی هەر بە پێی عادەت یان تەوەزلی رێزیان بۆ داناو، سەبارەت بە پێوستی و ناپێویستی ئەم فۆڕمە تێفکرینیان نەما، سروشتی ئەمەیە کە گەڕانەوە بەرەو راستەقینە لە بوختانی یاسا گەندەڵەکان و لە تێکوشان بۆفۆڕمە تازانە پێکدێ کە بتوانن جێگەی خاڵ و یاسا کۆنەکان بگرنەوە. دۆزینەوەی راستەقینە پێشکەوتنێکی نابێ، چما رۆخسارو فۆڕمە گەندەڵ و کۆنەکان حەوا نەدا. یان دەبێ بخوازین کە جیهان بە گشتی دۆزراوەتەوە (کە لەم دۆخەدا نووسەرانی هەرە بە ئاوەز دەست لە نووسین هەڵدەگرن) یان دەبێ بۆ بەرەوتر بڕۆین.

باس لە سەر «کاری باشتر» نیە؛ بەڵکوو باس ئەمەیە: دەبێ لە رێگە نامۆ و نەناسراوەکاندا برۆینە پێشەوە: لەرێگە تازەکاندا، حەوجێ بە شێوازێکی تازەیە. بۆی هەیە رەخنە بگرن چما لە پاش ماویەک، کەم و زۆر درێژەخایەن، ئەم تێکۆشانە دەبێ بگاتە فۆرمخوازییەکی تازە کە خۆشی بەقەدرایی فۆرمەکانی پێشوو، کۆنە و هەڵوەشاوە بووە، ئیتر ئاوەها هەڵسووڕانێک بۆ دۆزینەوەی فۆرمی تازە چ کەڵکێکی هەیە؟ واتای رەخنەی ئەمانە ئەمەیە چما دەبێ بمرین و جێ بدەینە دیتران، ژین و ژیان کەڵکی چیە؟

هونەر ژیانە؛ لە هونەردا هیچ شتێک هەرمان و هەتاهەتایی نیە. هونەر بەبێ ئەم ململانێ هەمیشەییە ناتوانێ هەبوونی، هەبێ بەڵام ئاڵوگۆڕەکان و شۆڕشە ئەدەبیەکان دەبنە هۆی بووژانەوەی هەتاهەتایی و هەرمانیی هونەر.

مەگەم جیهان ناگۆڕدرێ؟ لەلایەکەوە، جیهان لە دیمەنی رووالەتییەوە ئەو شتە نیە کە سەد ساڵ لەمەوبە بوو. ژیانی ماددی ژینی رۆحی و رامیاری و هەروەها رووالەتی شارەکان، ماڵەکان، کۆێرە دێهات و رێگەکان بە چەشنێکی بەرچاو گۆڕاون، لە لایەکی دیکەوە، ئەو ئاگەدارییەی لە بارودۆخی هەناومان و لە دەوروبەری خۆماندا بوومانە «زانیاری و ئاگەداری زانستی، وەکوو زانستی ماددی یان زانستە مرۆییەکان) هەروەها یەخسیری ئاڵوگۆڕی گەورەبوون و، بەم هۆیانەوە، پێوەندی زەینی ئێمە دەگەڵ جیهاندا بە جارێ گۆڕدراوە.

ئاڵوگۆڕە بەرچاوەکان «تغییرات‌عینی» بە یارمەتی پێشکەوتنی زانستە ماددییەکان لە ناخ و هەناوی گۆشە نیگا فەلسەفی و رۆحی و ئاکارییەکانی ئێمەدا زۆر قووڵ کارتێکردن و رەنگدانەوەیان دەبێ. دەیجا بێتوو چیرۆک هیچ کارێکی دیکەی بێج لە دووبارە نوواندنی راستەقیینە نەبێ، هەمدیسان ئەوەندە سروشتی نیە، کە بناغەی راستەقینەخوازی چیرۆکی هاوتەریب دەگەڵ ئەم گۆڕانکاریانە ئاڵوگۆڕی بە سەردا نەهاتبێ.

چیروکی سەدەی نۆزدە «کەرەسەو ئامێرێکی شیاو» بۆ گوزارشتکردن لە راستەقینەی ئەمرۆ نیە. زۆر سەیرە کە رەخنەگرانی یەکێتی سۆڤیەتی جاران بە متمانەیەکی زۆرترو زیاتر لە رەخنەگرانی جیهانی سامانپەرەست لە هەر دەرفەتێکدا رەخنە لە چیرۆکی نوێ دەگرن کە بۆچی دەیهەوێ لەم ئامێرە کۆنە دوور کەوێتەوە. بەبڕوای ئەمانە چیرۆکی سەدەی نۆزدە ئێستاش دەتوانێ کەندو کۆسپەکانی جیهانی ئەمڕۆیی و دەواو دەرمانە باوەکانی سەلەفی بنێتە بەردەستی جەماوەر. ئەڵێن لە دۆخی پێویستدا دەتوانین باشکردنەوەیەکی گچکە لەم روخسار و فۆڕمە کۆنەدا پێک بێنین. دەڵێی دەیانهەوێ داسێک یا کوتکێک ساخ کەنەوە. ئێستا کە ئەوا باس لە ئامێری کارکردن کرا، دەبا ئەوەش بڵێم هیچ کەس ماشێنی خەرمانکوت وەک داسێکی تەباکراو لەبەرچاو ناگرێ؛ بەڵکوو بە ماشێنێکی دەزانن لە بۆ حاسڵ کۆکردنەوە، بەبێ ئەوەی پێوەندییەکی زۆر کەمیشی دەگەڵ هەڵگرتنی گەنمدا هەبێ.

بەڵام بارودۆخەکە لەمەش دژوارترە، هەر وەکوو لە شوێنێکی دیکەدا روونمان کردۆتەوە، چیرۆک ببڕاببڕ ئامێرو کەرەسە نیە؛ چیرۆک لە سەرەتاوە بۆ ئارمانجێکی تایبەت لەبەر چاو ناگیرێ، چیرۆک بۆ پیلان و بیچم و دەربرینی برێ بابەت کە لە پێشدا لە دەرەوەی خۆیدا هەبوونی هەبێ نانووسرێ، چیرۆک گێڕانەوەی چلۆنایەتی و بارودۆخ نیە؛ چیرۆک تۆێژینەوەیەکە، چیرۆک بە شوێن تۆێژینەوەو دۆزینەوەی خۆیدایە. رەخنەگرانی قوتابخانەیی «سەربە ئەم و ئەو قوتابخانە»، لە رۆژئاوا و رۆژهەڵاتدا، وشەی راستەقینە خوازی بە چەشنێک دەکار دەکەن کە دەڵێی راستەقینە لە پێش دەست پێکردنی کاری نووسەریدا و «لە بۆ هەمیشە»ساز و تەبا کراوە. بەم چەشنە، رەخنەگرانی قۆتابخانەیی وای بۆ دەچن کە ئیش و ئەرکی چیرۆک لە دۆزینەوە و گێڕانەوەی راستەقینەی سەردەمدایە. بە بۆچوونی ئەم رەخنەگرانە، راستەقینەخوازی هەوجێی بەمەیە کە چیرۆک

تەواوەن راستی و راستینە لەبەر چاو بگرێ. دەسا تایبەتمەندی نووسەر دەبێتە وردبینین لە کاتی دیتندا و ئاگەدار بوون لە راستبێژیدا «کەم و زۆر بە دەمڕاستی‌یەوە» بەبێ لەبەر چاوگرتنی ئەو «ناحەزییە رەها»یەی کە راستەقینەخوازی سۆشیالیستی لە زیناح و لاڕێیەکانی کاروباری جیماعی هەیە، کاری ئەم قوتابخانە و ئاڕمانجەکەی دەبێتە گێڕانەوەی زەقی دیمەنە دژوارو رژدەکان و «دربەستی تێکچوونی خوێنەریش نین». ئەڵبەت رەنجێکی تایبەت ئەدەنە گێرە و کێشەکانی ژیانی ماددی و بە تایبەت کەندو کۆسپەکانی بنەماڵە هەژارەکان. بەم چەشنە، کارخانە و مەزلگرتن دەکاولاش و زاخەدا زۆر بە ئاسایی «ڕاستەقینە»ترە لە گیرە و کێشەی بێکاری، ساماندارانی رازاوەیە و ململانێ و دوژمنایەتی راستەقینەتر لە بەختەوەرییە. وەلحاسڵ، دەبێ هەر رەنگ و واتای دوور لە جوانیی ژنانە بە جیهانەوە بلکێنین و لەم کارەشدا وەکی قەوارەی کۆنی ئێمیل زۆلا کاربکەین.

بەڵام لەو کاتەوە کە بۆمان دەرکەوتووە: هەر کەس نەک لەم جیهانەدا راستەقینەی تایبەتی خۆی دەبینێ، بەڵکوو خۆی خۆلقێنەری ئەم راستەقینەیەشە، تەواوی ئەم قسانە بێ نرخ بوون. چیرۆک گێڕانەوەی رووداوەکان، شایەتمان بوون یان راپۆرتی زانستی نیە هەتا ئارمانجەکانی ئاگەدار کردنەوەی مرۆ بێ. چیرۆک پێکهێنەری راستەقینەیە. چیرۆک نە هەواڵی لە تۆێژینەوەکەی خۆی هەیە و نە دەزانێ کە دەبێ چی بڵێ. چیرۆک داهێنانە، داهێنانی جیهان و ئینسان؛ داهێنانێکی بەردەوام و گۆمانێکی هەمیشەیی. تەواوەتی ئەو کەسانەی وا، سیاسەت پیشەبن یا نەبن، چاوەڕوانییەکی بێج لە دووپات کردنەوەی راڤەی شتە ئاشکراو روونەکانیان نیە، یا لە رۆحیی چۆن چۆنی‌خوازی و بۆچی و چۆن و لە سەرچی دەترسن و لە ئەدەب بەدگومانن. بەسەر منیش هاتووە کە وەکوو دیتران بۆ ماوەیەک ببمە قۆچی قوربانی گومانی راستەقینەخوازی. بۆ وێنە لەو دەورەیەدا کە

چیرۆکی «بینەر»م دەنووسی زۆر تێدەکۆشام کە هەڵفڕینی مەلانی زەریا و هەڵچوون و داچوونی شەپۆلان رۆک و راست و بەوردی بنووسم. هەر لەوکاتەدا دەرفەت و هەلێک رەخساو سەفەرێکی کاتیم بۆ لێوارەکانی زەریای برۆتانی کرد. بێج لەوەی بەخۆم دەوت: ئای هەلێکی چەندە باشم بۆ رەخساوە، ئێستا دەتوانم بارودۆخەکە لە نێزیکەوەو لە شوێنی خۆیدا بدینم و عەمارو ئارشیڤی زەینم جارێکی دیکەش لەم شتە پڕ کەمەوە... بەڵام لە گەڵکوو یەکەم مەلی زەریام بینی، هەڵەی خۆمم بۆ دەرکەوت: لە پێش پێشدا ئەو مەلە زەرياييانەی دەمدیتن پێوەندییەکیان بەو مەلانەی کە من وەسفم کردبوون، نەبوو مەگەم زۆرکەم و تەمومژاوی. لە پاشان و بێج لەمانە ئەم کارە بە بڕوای من چ بایەخێکی نەبوو.

تاک هەر ئەو مەلانە لە لای من بایەخیان بوو، کە خۆم لە زەینی خۆمدا سەرقاڵیان بووم. بەڵکەم مەلانی زەینی منیش چەشنێک پێوەندییان بە جیهانی دەرەوە و بەڵکەم بە زەریای برۆتانیەوە هەبوو. بەڵام ئەم مەلانە قەڵافەتیان ئاڵوگۆڕی بە سەردا هاتبوو و دەتوت مەلانێکی راستەقینەتر بوون؛ هەر بەم هۆیەوە کە زیاتر «خەیاڵی» بوون. رەخنە لە من دەگرن و پێمدەڵێن: «لە ژیاندا رووداوەکان بەم چەشنە ناقەومێن» یان: «میوانخانەیەکی وەکوو میوانخانەیەکی کتێب و فیلمی «مارین باد» هەبوونی نیە»؛ یان دەڵێن: «کردەوەی مێردێکی دڵ پیس وەک کردەوەی پاڵەوانی کتێبەکەی تۆ«دڵپیسی» نیە؛ یاخۆ: «ڕووداوەکانی پاڵەوانی فەرەنسایی کتێبی «هەمیشە بەهار لە تۆرکیا، لە راستی ناچێ.»؛ یان خۆ دەڵێن: «نیشانی سپایی ئەو سەربازەی لە کتێبی «لابیرێنت یان دەهلیزەکان»دا ون بووە لە شوێنی راستەقینەی خۆیدا نیە»...

جاروبار لەم چەشنە رەخنانە پەست دەبم و حەول ئەدەم وەڵامەکانی خۆم لە سەر بناغەی راستەقینە دابنێم. جا بەم سۆنگەیەوە لە هەبوونی

زەینی ئەو میوانخانەیە، لە راست بوونی رۆحی و راستەوخۆ، کە وەکوو راڤە ولێدوان نیە، یان لەو مێردە نیگەران و سەرقاڵ و یەخسیرەی کە ئاڵودای کردەوەی بەرگومانی ژنەکەیەتی، یان لە کردەوەی لە رادەبەدەر سروشتی ئەو قسان دەکەم. بەبێ گۆمان وای بۆ دەچم چیرۆکەکان و فیلمەکانی من لەم بابەتەشەوە شیاوی بەرگرین. بەڵام من بە باشی هەست دەکەم قسەو وتەی بنەڕەتی من شتێکی دیکەیە: من کۆپی و لە روو نووسینەوە ناکەم، بۆخۆم داهێنەرم و دەخولقێنم! ئاواتی گەورەی فلۆبێر، نووسەری گەورەی سەدەی نۆزدەش هەر ئەمە بوو: لە نەبوونەوە هێنانە سەر هەبوون ـ بەو چەشنەی کە هونەر بتوانێ بە تاقی تەنێ بۆ خۆی لە سەر لاقی خۆی راوەستێ و، مەجبوور نەبێ پاڵ بە شتێکی دیکەوە بدات، یان پشت بە شتێکی دیکەوە ببەستێ. ئەمڕۆکە تەواوی مەبەست و ئامانجی چیرۆک ئەمەیە! دەیجا دەردەکەوێ چیها دوورە کە «ڕاستی نوێن» یان «وەکی نموونە بوون» ببێتە بەڵگەی کاری ئێمە. لە بنەڕەتدا بارودۆخەکە جۆرێکە دەڵێی ناراست «یانی شتێکی بەرگومان و بەبێ گۆمان، گریمانەیی و درۆیین» بۆتە بەرجەوەند و بناغەی گرینگی چیرۆکنووسی ئەمڕۆیی. وەسفگەرو پێدا هەڵوێژێکی تازە، پای ناوەتە ژیانی چیرۆکنووسینی خۆیەوە: ئەم وەسفگۆ و پێیا هەڵوێژە کابرایەک نیە کە بە تەنیا هەر بە سەر ئەو شتانەدا هەڵ بڵێ کە دەیدینێ، ئەو لە عەینی حاڵدا کەسێکە، کە لە دەوروبەری خۆی، شت دەخولقێنێ و شت گەلێک دەبینێ کە بۆ خۆی ئافراندوویەتی.

ئەم پاڵەوانە وەسفگۆیانە لە گەڵکوو لێکچوونێکی کەمیشیان دەگەڵ «کەسایەتی چیرۆک»ەکان پێکهێنا، فەوری دەبنە مرۆیەکی درۆزن یا نەخۆش، تەنانەت بێتوو لەو نووسەرانەش بچن کە چیرۆکی خۆیان دەخولقێنن. لێرەدا دەبێ ئاماژە بۆ چیرۆکەکانی رەیموون کینۆ بکەم کە هەر لەم کەش و هەوایە دایە، لە بەر ئەوەی تان‌وپۆی ئەم چیرۆکانە زۆر کات

چەشنی خەیاڵە و بزووتنەوەی ئەوان هەمیشە بەوردی هەمان بزوتنەوەی خەیاڵە. بەم پێیە، لە راستەقینەخوازی نوێدا، باسێک لە هەڵبژاردنی راستییە گەندەڵەکان و ناسراوەی «ئووریسم» نیە. ئەو پاژانەی چیرۆک دەکاتە «ڕاستی نوێن» سەرنجی چیرۆکی نۆی راناکێشێ، نە لە تەماشاخانەی جیهاندا و نە لە بەستێنی ئەدەبدا. ئەو شتەی سەرنجی چیرۆکنووس رادەکێشێ پاژگەلێکی سەیرو سەمەرەترە: ئەو دەگەڕێتەوە سەر ئەو پاژانەی کە چیرۆکەکەی درۆیین بنوێنێ. ئەمە هەمان شتێکە کە لە پاش ئاڵوگۆڕو داڕزینی زۆر لە نووسراوەکانی ئەواندا دەردەکەوێ. بۆ وێنە: ئەو کاتەی کافکا لە بیرەوەریەکانی رۆژانەی خۆیدا باسی ئەو شتانە دەکا کە لە گەڕانەکەیدا دیتوویەتی، تاک هەر ئاماژە بەو خاڵانە دەکات کە نەک بایەخدار نین، بەڵکوو لە گۆشە نیگای ئەودا بەبێ واتاشن، بێ واتا راستی ئاساش نیە: لەبەردێکەوە کە روون نیە بۆچی لە نێوەڕاستی کۆڵاندا حەوا دراوە هەتاکوو کردەوەی سەرسووڕهێنەر و نائاسایی رێبوارێک. ئەمانەش هەردووکیان کارهایەکی ناتەواو و نەزانانەن و وەڵام دەرەوەی کردەوە و کارێکی هەرە کەم یان مەبەستێکی روون نین. بە هەڵکەوت هەر شتێک کەش و هەوایەکی سروشتی و ئاسایی نەبێ، لە گوێچکەی چیرۆکنووسدا دەنگەدانەوەیەکی باشتر و ساختری هەیە: شتە گچکە و کەمبایەخەکان، ئەو شتانەی جیاواز لە بەستێنی کەڵک وەرگرتنن، کاتە راوەستاوەکان، وتەیەکی پچڕ پچڕ و جیا لە یاسای رستە و کۆپلە یان وتوویـژی ئاڵۆز و شێواو و تێکەڵ و پێکەڵ سەرنج راکێشەرترن.

بڵێی ئەمە هەمان ئەو شتە بێ کە «پووچی»ی پێدەڵێن؟ نەخێر! لەبەر ئەوەی هەمووی ئەمانە لە شوێنێکی دیکە، شتگەلێکی تەواوەن ماقووڵ و ئاشکرا و ئاسایین و خاوەنی تازەیین و، حوزوری بێ سۆنگە و بە بێ هۆی خۆیان دەسەلمێنن. ئەمانە شتەکانن، ئەمە و هیچی دیکە. بەڵام مەترسییەکی

دیکە هەڕەشە لەنووسەر دەکات: پووچ بینین، فەلسەفەی مێتافیزیک «لەولای سروشتەوە» بە زەیندا تێپەڕ دەکات و بەزەیندا دێنێ. بێ هۆ بوون و بێ سۆنگەیی و بۆشایی ئەو جیهانانەی لەو پەڕی زەویدان و لەوپەڕی سروشتدان بە توندی دەئاخننە زەینی ئێمەوە.

سەربوردی رەنجباری کافکا لەم بەستێنەدا باشترین نموونەیە. ئەم نووسەرە راستەقینەخوازە «بەم واتا نوێیەی کە تێدەکۆشم راڤەی کەم: خولقێنەری جیهانێکی ماددی بە حوزوورێکی خەیاڵی و خولیاییەوە»، هەروەها کەسێکە کە زیاتر لە دیتران بە دەست موریدان و راڤەکارانی خۆیەوە لیپاولیپ لە واتاو مەعنا، ئەویش مەعنای قووڵ کراوە. ئەو زۆر زوو لە گۆشەنیگای خوێنەرانیدا بوو بە کابرایەک کە بەڕوواڵەت لە شتەکانی ئەم جیهانە قسان دەکا هەتاکوو هەبوونی تەمومژاوی ئەو پەڕاییەکی نادیار نیشان بدات. بۆ وێنە مەراقەکان و کەندوکۆسپ و تەگەرەکانی ئەندازیارێکی درۆیینی دەست هەڵنەگر لە نێو خەلقی گوندێکدا باس بکات: چیرۆکەکەی یان بڵێین حیکایەتەکەی تام و چێژێکی نیە، چوونکە هەر دَیهەوێ ئێمە دەگەڵ ژیانی دوورو نێزیکی کۆشکێکی ئاوێتەی نهێنیدا دیوناس بکات. ئەو کاتەی نووسەر، ژوورەکان، پاپلیکانەکان و دەهلیزەکان پێ نیشانی خوێنەر ئەدات کە ژووزێف ((ک)) لە ناو ئەمانەدا بە شوێن عەداڵەت و یەکسانیدا دەگەڕێ، دەڵێی هەر دەیهەوێ لە سەر چەمکی ئایینی رەحمەتی خودایی لە تەکماندا قسان بکات و؛ شتەکانی دیکە هەمووان بە پێی پێویستی ئەم مەبەستە و سەبارەت بەم ئەندێشە و تێفکرینە وەسف دەکرێن.

لەم دۆخەدا، چیرۆکەکانی کافکا نەزیلەیەک زیاتر نین؛ دەسا داستانەکانی ئەو نەک هەر داخوازی لێکدانەوەن، بەڵکوو ئاکامی لێکدانەوەکە داڕماندن و کاول کردنی ئەو جیهانە بەر هەستەیە، کە هەمان تانوپۆی چیرۆکەکانی ئەوە. بێج لەمانەش، ئەدەب هەمیشە و بەوردی دەبێتە قسەکردن لە شتەکانی دیکە. دوو جیهانمان دەبێ:

جیهانێکی کە هەیە و جیهانی راستەقینە. جیهانێکی کە هەیە شیاو و قابیلی بینین و جیهانی راستەقینە دەبێتە تەنیا جیهانی گرینگ و ئەوتۆ و لەم بەینەدا، چیرۆکنووس لە دەوری شەفاعەتخواز و نێوبژیکەرەوەدا قوت دەبێتەوە: چیرۆکنووس بە وەسفی درۆیینی دیمەنە بێکەڵک و بێ بایەخەکان، «ڕاستەقینە»ی پشت شتەکان ئاشکرا دەکات. لە حاڵێکدا وانیە. خوێنەر دەبێ بەبێ رابێ و لەم چەشنە راڤانە ئەگادار نەبێ. خوێنەرێکی ئاوا پێمل دەبێ کە کافکا راستەقینەی رەهای شتەکان وەسف دەکات. دونیای شیاوی دیتنی چیرۆکەکانی ئەو، هەمان دونیای راستەقینەی ئەوە، ئەو شتەش وا نهێنییە، «چما نەهێنی بووبێ» لە هەمبەری ئاشکرایی و روک و راستی شتەکان و جووڵانەوەی ئەندامەکانی ئینسان و وتەکانی ئەودا، بەبێ قەدر و قیمەت و بێبایەخ دێتە بەرنەزەر.

کارتێکردن و رەنگدانەوەی گومانکردن «هالوسیناسیۆن» لەبەر ئاشکرابوون و روک و راستی لە رادەبەدەری شتەکانە، نەک لەبەر شەپۆلان و تەمومژاوی بوونی هەڵم و بوخارەکان. لە راستیدا، هیچ شتێ خەیاڵیتر و گومانسازتر لە روک و راستی نیە. بەڵکەم پلیکانەکانی کافکا بگەنە شوێنێکی دیکە، بەلام ئەم پلیکانانە هەبوونیان هەیە، دەشکرێ پلیکان بە پلیکان و وێرای لێکۆڵینەوە لە پاژەکانی نەردە ومحەجەرییەکان، تەماشایان بکەین. رەنگبێ لە پشت دیوارە بۆرەکانی ئەودا شتێک حەشار درابێ، بەلام زەینی ئینسان بەرەو لای ئەوان، بەرە و توێژی قەڵشیو رەنگی ئەوان و قەڵیشتی ئەو دیوارانە سەیر دەکا و رادەوێستێ. تەنانەت ئەو شتەی وا قارەمانی چیرۆک بە شوێن ئەودا دەگەرێ، لە هەمبەری بە شوێنداگەرانی پێداگرانە، لە هەمبەری رێگەکان و جووڵانەوەکانی ئەودا کە تەنیا شتی بەرهەست و تەنیا راستەقینەی بەراستین، ون دەبن. لە تەواوەتی ئەو دەقەدا، پێوەندی ئینسان دەگەڵ جیهاندا راستەوخۆ و بەبێ نێوبژی دیترانە، نە هێمایەکی تێدایە و نە نیشانەیەک! شێوازی کاری واتا قووڵەکانی مێتافیزیکی، راست وەکوو واتا رامیارییەکان، رۆحی و ئاکارییە.

سەلماندن وهەڵبژاردنی واتا دیوناسەکان بۆ دەربڕین، راست بە پێچەوانەی چاوەڕوانی و مەبەستی گشتی ئەدەبە. هەرە ئاقلانە و «لە عەینی حاڵدا هەرە راست و پسپۆرانە»ترین کار ئەمەیە کە لەمرۆدا بە خەیاڵی واتاکانی داهاتوو نەبین، یانی ئەو واتایانەی وا لە داهاتوودا بە یارمەتی چیرۆک دێتە نێو جیهانی هەبوونەوە. بیست ساڵێک دەبێ کە ئێمە شاهیدی کاری موریدانی کافکاین، لە بەرهەمی ئەم موریدە داواکارانەدا هیچ شتی بیج لە لاسایی کردنەوەی ناوەرۆکی فەلسەفی کاری «مامۆستا» هەبوونی نیە. ئەم داواکارانە، راستەقینەخوازی مورادەکەی خۆیان لە یاد بردۆتەوە.

دەمێنێتەوە هەمان واتای راستەوخۆی شتەکان: واتای وەسفکردن، پاژ بەپاژ و هەمیشە لە هەمبەری چۆن و بۆچیدا. واتایەکی ئاوا لەم بەری چیرۆک و رووداوەی بەرهەمەکەدایە، هەر وەکوو واتا قووڵەکان لەو بەری کتێبەکەدان. لەمەوبەدووا، رەنجی توێژینەوە و تەقالای خولقاندن و ئافراندن خەرجی ئەم واتا راستەوخۆ و بێواسیتەیە دەکرێ. لەبەر ئەوەی ناتوانین ئەم بەرپرسیایەتییە لەبەر چاو نەگرین، مەگەم ببینە شایەتمانی سەرکەوتن و سەرکەوتوویی رووداوە و داستانی چیرۆک، یا تەنانەت ببینە بینەری وەسەرکەوتنی چیرۆک. --------

«فەلسەفەی ئەوپەڕی جیهانی [مێتافیزیک]»

بۆشایی خۆش دەوێ و، وەکوو دووکەڵی ناو قوڵەکوورە، دەچێتە ناویەوە؛ لەبەر ئەوەی لە ئەمبەری واتای بەبێ نێوبژی شتەکان، سەروکارمان دەگەڵ «پووچی»دا دەبێ.

«پووچی» لە باری تیئۆرەی ئەدەبەوە، لە جێگەو شوێنی هیچدایە، بەلام لە کردەوەدا، لە رێگەی دۆزینەوەی ناسینەوەییەوە، رێنوێنی جیهانێکی بەرزترمان دەکات. شیکردنەوەی بێنیهایەتی واتا، کۆیەک و یەکیەتییەکی تازە دادەمەزرێنێ،

که بە هەمان ئەندازە مەترسی هێنەر و بەبێ کەڵکەیە. لەم بەردا، چ شتێ بێج لە هەرا و هوریای وشەکان نامێنێتەوە. بەڵام لایەنە جیاوازەکانی واتای زبان، کە لە سەرەوە ئاماژەمان پێکرد، خاوەنی پێوەندی هەمبەری بێ ئەژمار و لە رادەبەدەرن. گومان بۆی دەچێ راستەقینەخوازی نوێ برێک لەم هەمبەرە تیئۆرەییانە تێک بدات و کاولی کات. ژینی ئەمرۆیی و زانستی نوێ دووربوونەوە لە جیاوازییە تووندە مەرامییەکانی زۆر شتانی، کە بەرهەمی عەقڵخوازی «راسیۆناڵیزم» سەدەی رابردوون، شیاوی چارەسەربوون، کردووە. تەبعەن چیرۆکیش کە وەکی هەر هونەرێکی دیکە داواکاری سەرقافڵەیی نەریتی ئەندێشەکانەو نەک پاشرۆی ئەوان- هەر لە ئێستاوە ئەم لایەنە جیاوازانە جووتگەلی دیکە و وشەگەلێکی دژواز پێکەوە دەلکێنێ: ئەم ئاوێتە بووانە روخسار و فۆرم و ناوەرۆک و عەینیەن و زەینیەت، واتا، پووچی، بینا، وێرانبوون، بیرگە، دۆخ و خەیاڵ و راستەقینە و... شتی دیکەن.

لە راستی تووندرۆوە هەتا چەپی تووندرۆ هەمووان دووپاتی دەکەنەوە کە هونەری نوێ ناساخە، لارێیە، رەش و زایە و دژی ئینسانییە. بەڵام ساخبوونی دڵخوای ئەم چەشنە دادوەرانە یانی دەواو دەرمانکراوی دژ بە میکرۆب، یانی چاو قووچاندن و نەدیتن؛ ساخ و سلامەتی دڵخوازی ئەمانە ساخ و سلامەتی مەرگ و مردنە. ئینسان هەمیشە سەبارەت بە ئامێرو کەرەسەی رابردوو لارێیە: چیمەنتۆ سەبارەت بە بەرد، سۆشیالیزم سەبارەت بە حوکماتی کەمایەتی و تاک، پرووست سەبارەت بە بەلزاک، پێکهێنانی ژیانی نوێ بۆ بەختەوەری مرۆکارێکی دژ بە بەشەرییەت نیە، ئەم ژین و ژیانە تازەیە رەش نایەتە بەر نەزەر، مەگەم هەمیشە لە دووری رەنگە کۆنەکاندا بگریین و بە تەمای بیننی جوانییە تازەکان کە رۆشن کەرەوەی ئەوشتەن، نەبین. ئەو شتەی کە هونەری ئەمرۆیی بۆ خوێنەر و بینەری پێشنیار دەکات، لە هەر دۆخێکدا چەشنێک ژین و ژیان

لە جیهانی ئێستادا، بەشداری کردنیش لە ئافراندنی هەمیشەیی جیهانی سبەینێیە. چیرۆکی نوێ، بۆ سەرکەوتن لەم کارەدا، لە خوێنەرانی خۆی دەخوازێ دیسانەکەش بڕوا بە هێزو توانای ئەدەب بکەن، لە چیرۆکنووسانیشی دەوێ ئیدی شەرمەزاری ئەوە نەبن کە سەرقاڵی ئەدەبی رەهان. ئەو بیرو بڕوایەی وا سەبارەت بە چیرۆکی نوێ باوە ئەم بڕوایەش لەو کاتەوە باو بووە کە وتارگەلێکی زۆر تەرخانی ئەو چیرۆکانە کراون- بە پێی ئەو بڕوایە دەڵێن: چیرۆکی نوێش، تازەخوازییەکە، ئەمەش دەڕوا! لەگەڵکوو برێک لەم قسە وردبینەوە، بە دوو هۆوە سەرسووڕهێنەرە. تەنانەت چما بشکرێ فڵانە شێوازی نووسین یا بێهمان داڕشتنی نووسین بە نوێخوازی بچوێنین (لە راستیدا هەمیشە تاقمێکی لاسایی کەرەوە زووتر لە دیتران سەر لە کاران دەردێنن و لاسایی روخسار و فۆرمە تازەکان دەکەنەوە. ئەم لاسایی کەرانە پێویستی کاری خۆیان هەست ناکەن و تەنانەت لە رەنگدانەوەکەشی شتێک حاڵی نین. ئەمانە سەرەندەری ئەوە ناکەن لاسایی کردنەوەش پێویستی بە تەقالا هەیە.) چیرۆکی نوێ، لە خەرابترین واتای خۆیشیدا، دیسانەکەش بزاوێکە لە داهێنانی نوێ خوازیدا. تایبەتمەندی بزاڤە نوێ خوازەکان ئەمەیە کە وردە وردە تێدا دەچن هەتاکو کات بە کات جێ و شوێنی خۆیان بدەنە نوێخوازییەکی دیکە. ئەزقەزا تەواوەتی قسەی چیرۆکی نوێش هەر ئەمەیە: روخسار و فۆرمەکانی دەربڕین کۆن دەبن.

وتەگەلێک وەکوو «کۆن بوونی تازەکان» و «سەرکوت کردنی هونەرمەندانی شۆڕش و ئازادی»، «گەڕانەوە بۆ نەریتی ساخ» قۆرپاتێکی دیکەش، لە رێژەی ئەو کردەوە گەمژانە و کۆنانەن کە هەمیشەیی و بەبێ هیوایانە لە حەولی سەلماندنی ئەوەدان: «لە راستیدا هیچ شتێ ناگۆڕدرێ»، یا «بڕابڕ لە جیهاندا شتێکی تازە ناقەومێ». کەچی لە راستیدا هەموو شتێ هەر لە ئاڵوگۆڕدایە و هەمیشە خەریکە کارێکی تازە دەقەومێ.

ڕەخنەی سەلەفی تەنانەت دەیهەوێ بۆ خوێنەران بسەلمێنێ تەنیا تەکنیکی تازە ئەوەیە ببنە گیرۆدەی «چیرۆکی هەمیشەیی»، یان سەرقاڵی ڕاستکردنەوەی تایبەتمەندی پاڵەوانی چیرۆکی بەلزاک ئاسا بن و بیچم و پیلانی زەمانی و بەشەردۆستی‌یەکی بەرزتر وەدەرخەن.

دەکرێ لە ڕاستیدا ڕۆژێکی ئاوا بگاتێ و تەنانەت زووتریش بگاتێ؛ بەڵام ئەو ڕۆژە کاتێ دەگاتێ کە چیرۆکی نوێ سەرقاڵی کارێکی بێج لە ئەدەب ببێ: چا ئەوکارە شیکردنەوەی ڕۆح «دەروون» بێ یان خزمەت کردن بە ئایین، یان پێشکەشکردنی ڕاستەقینەی سۆشیالیستی، جیاوازی نیە. ئەم خاڵە لە نیگاو بۆچوونی داهێنەرانی چیرۆکی نوێ وە نیشانەی ئەوە دەبێ کە «چیرۆکی نوێ»یەکی تازە خەریکە دەست پێدەکا. لەو کاتەدا هێشتا ناتوانرێ بۆترێ ئەم چیرۆکە تازەیە بێج لە خزمەتی ئەدەب، چی دیکە دەتوانێ بکات.

«فەلسەفەی ئەوپەڕی جیهانی مێتافیزیک» بۆشایی خۆش دەوێ و، وەکوو دووکەڵی ناو قۆڵەکوورە، دەچێتە ناویەوە؛ لەبەر ئەوەی لە ئەمبەری واتای بەبێ نێوبژی شتەکان، سەروکارمان دەگەڵ «پووچی»دا دەبێ.

«پووچی» لە باری تیئورەی ئەدەبەوە، لە جێگەو شوێنی هیچدایە، بەڵام لە کردەوەدا، لە ڕێگەی دۆزینەوەی ناسینەوەییەوە، ڕێنوێنی جیهانێکی بەرزترمان دەکات. شکردنەوەی بێ نیهایەتی واتا، کۆیەک و یەکیەتییەکی تازە دادەمەزرینێ، کە بە هەمان ئەندازە مەترسی هێنەر و بەبێ کەڵکەیە. لەم بەردا، چ شتێ بێج لە هەرا و هوریای وشەکان نامێنێتەوە. بەڵام لایەنە جیاوازەکانی واتای زبان، کە لە سەرەوە ئاماژەمان پێکرد، خاوەنی پێوەندی هەمبەری بێ ئەژمار و لە ڕادەبەدەرن. گومان بۆی دەچێ ڕاستەقینەخوازی نۆی برێک لەم هەمبەرە تیئورەییانە تێکبدات و کاولی کات. ژینی ئەمڕۆیی و زانستی نوێ دووربوونەوە لە جیاوازییە توونده مەڕامییەکانی زۆر شتانی، کە بەرهەمی عەقڵخوازی «ڕاسیۆناڵیزم» سەدەی ڕابردوون، شیاوی

چارەسەربوون کردووە. تەبعە چیرۆکیش کە وەکی هەر هونەرێکی دیکە خوازیاری سەرقافڵەیی نەریتی ئەندێشەکانەو نەک پاشڕۆی ئەوان. هەر لە ئێستاوە ئەم لایەنە جیاوازانە جووتگەلی دیکە و وشەگەلێکی دژواز پێکەوە دەلکێنێ: ئەم ئاوێتە بووانە ڕوخسار و فۆڕم و ناوەڕۆک و عەینی و زەینیە، واتا، پووچی، بینا، وێرانبوون، حافیزە، دۆخ و خەیاڵ و ڕاستەقینە و... شتی دیکەن.

لە ڕاستی توونڕۆوە هەتا چەپی توونڕۆ هەمووان دووپاتی دەکەینەوە کە هونەری نوێ ناساخە، لاڕێیە، ڕەش زایە و دژی ئینسانی‌یە. بەڵام ساخبوونی دڵخوای ئەم چەشنە دادوەرانە یانی دەواودەرمانکراوی دژ میکرۆب، یانی چاو قووچاندن و نەدیتن؛ ساخ و سڵامەتی دڵخوازی ئەمانە ساخ و سڵامەتی مەرگ و مردنە. ئینسان هەمیشە سەبارەت بە ئامێرو کەرەسەی ڕابردوو لاڕێیە: چیمەنتۆ سەبارەت بە بەرد، سۆشیالیزم سەبارەت بە حوکماتی کەمایەتی و تاک، پڕووست سەبارەت بە بەلزاک، پێکهێنانی ژیانی نوێ بۆ بەختەوەری مرۆکارێکی دژبە بەشەرییەت نیە. ئەم ژین و ژیانە تازەیە ڕەش نایەتە بەر نەزەر، مەگەم هەمیشە لە دووری ڕەنگە کۆنەکاندا بگریین و بە تەمای بیننی جوانییە تازەکان کە ڕۆشن کەرەوەی ئەو شتەن، نەبین. ئەو شتەی کە هونەری ئەمڕۆیی بۆ خوێنەر و بینەری پێشنیار دەکات، لە هەر دۆخێکدا چەشنێک ژین و ژیان لە جیهانی ئێستادا، بەشداری کردنیش لە ئافراندنی هەمیشەیی جیهانی سبەینێیە. چیرۆکی وی، بۆ سەرکەوتن لەم کارەدا، لە خوێنەرانی خۆی دەخوازێ دیسانەکەش بڕوا بە هێزو توانای ئەدەب بکەن، لە چیرۆکنووسانیشی دەوێ ئیدی شەرمەزاری ئەوەنەبن کە سەرقاڵی ئەدەبی ڕەهان. ئەو بیرو بڕوایەی وا سەبارەت بە چیرۆکی نوێ باوە ئەم بڕوایەش لەو کاتەوە باو بووە کە وتارگەلێکی زۆر تەرخانی ئەو چیرۆکانە کراون. بە پێی ئەو بڕوایە دەڵێن:

چیرۆکی نوێش، تازەخوازییەکە، ئەمەش دەڕوا! لەگەڵکوو برێک لەم قسە وردبینەوە، بە دوو هۆوە سەرسووڕهێنەرە. تەنانەت چما بشکرێ فلانە شێوازی نووسین یا بێهمان داڕشتنی نووسین بە تازەخوازی بچوێنین (لە راستیدا هەمیشە تاقمێکی لاسایی کەرەوە زووتر لە دیتران سەر لە کاران دەردێنن و لاسایی روخسار و فۆڕمە تازەکان دەکەنەوە. ئەم لاسایی کەرانە پێویستی کاری خۆیان هەست ناکەن و تەنانەت لە رەنگدانەوەکەشی شتێک حاڵی نین. ئەمانە سەرەندەری ئەوە ناکەن لاسایی کردنەوەش پێویستی بە تەقالا هەیە.) چیرۆکی نوێ، لە خەرابترین واتای واتای خۆیشیدا، دیسانەکەش بزاوێکە لە داهێنانی نوێ خوازیدا. تایبەتمەندی بزاڤە تازە خوازەکان ئەمەیە کە وردە وردە تێدا دەچن هەتاکوو کات بە کات جێ و شوێنی خۆیان بدەنە تازەخوازییەکی دیکە. ئەزقەزا تەواوەتی قسەی چیرۆکی نوێش هەر ئەمەیە: روخسار و فۆڕمەکانی دەربڕین کۆن دەبن.

وتەگەلێک وەکوو «کۆن بوونی تازەکان» و «سەرکوت کردنی هونەرمەندانی شۆڕشی وسەربەخۆ»، «گەڕانەوە بۆ نەریتی ساخ» قۆڕیاتێکی دیکەش، لە ریزەی ئەو کردەوە گەمژانە و کۆنانەن مە هەمیشەیی و بەبێ هیوایانە لە حەولی سەلماندنی ئەوەدان: «لە راستیدا هیچ شتێ ناگۆڕدرێ»، یا «ببڕاببڕ لە جیهاندا شتێکی تازە ناقەومێ». کەچی لە راستیدا هەموو شتێ هەر لە ئاڵوگۆڕدایە و هەمیشە خەریکە کارێکی تازە دەقەومێ.

رەخنەی سەلەفی تەنانەت دەیهەوێ بۆ خوێنەران بسەلمێنێ تەنیا تەکنیکی تازە ئەوەیە ببنە گیرۆدەی «چیرۆکی هەمیشەیی»، یان سەرقاڵی راستکردنەوەی تایبەتمەندی پاڵەوانی چیرۆکی بەلزاک ئاسا بن و بیچم و پیلانی زەمانی و بەشەردۆستییەکی بەرزتر وەدەرخەن.

دەکرێ لە راستیدا رۆژێکی ئاوا بگاتێ و تەنانەت زووتریش بگاتێ؛ بەڵام ئەو رۆژە کاتێ دەگاتێ کە چیرۆکی نوێ سەرقاڵی کارێکی بێج لە ئەدەب ببێ: چما

ئەوکارە شیکردنەوەی رۆح بێ یان خزمەت کردن بە ئایین، یان پێشکەشکردنی راستەقینەی سۆشیالیستی، جیاوازی نیە. ئەم خاڵە لە نیگاو بۆچوونی داهێنەرانی چیرۆکی نوێ وە نیشانەی ئەوە دەبێ کە «چیرۆکی نوێ»یەکی تازە خەریکە دەست پێدەکا. لەو کاتەدا هێشتا ناتوانرێ بۆترێ ئەم چیرۆکە تازەیە لە خزمەتی ئەدەب، چی دیکە دەتوانێ بکات.

داهاتوویەک بۆ رۆمان

لە یەکەم نیگادا، زۆر چاوەنواڕییەکی دوورە کە رۆژێک - بۆ وێنە هەر لەم سەردەم و زەمانەی خۆماندا- بینەری سەرهەڵدانی چەشنێکی تەواوەن نوێی ئەدەب بین. ئەو تێکوشانە جۆراو جۆرانەی لەم سی ساڵەی دواییدا بۆ کۆتایی پێدانی کۆنەیی و چەند پات بوونەوەی ئەدەبی چیرۆکی کراوە، لەباشترین دۆخی خۆیدا هەر توانای ئافراندنی برێ بەرهەمی بڵاو بڵاوی بووە و زۆر دەیبیستین وا هیچکام لەم بەرهەمانە - بەپێچەوانەی ئەو هەموو سەرنجەی رایکێشاوە بە قەرایی رۆمانە بۆرژواییەکان پێشوازی گشتی لێنەکراوە. لە راستیدا، هێشتاکەش تاک هەمان بۆچووێ کە (بەڵزاک) لە رۆمانی بوو، باوە و برەوی هەیە. یان بۆ چوونی خاتوو «لافیت» رۆماننووسی فەرنسی ۱۸۵۰ -۱۷۹۹ شیکردنەوەی دەروون ناسەنە کە لە سەردەمی ئەودا پلەو پایەیەکی بەرزی هەبوو، بنەمای پەخشانە جۆراوجۆرەکان دەژمێردرا و ئافراندنی هەر رۆمانێک، وەسفی کەسێتییەکان و بەرەو پێشەوە چوونی رووداوەکانی ئەوی دابین دەکرد لەو سەردەمەوە هەتا ئێستا، رۆمانی باش یانی توژینەوەیێ لە سەر هەستە بەسۆزەکان. یان ململانێیەک لە نێوان ئەم هەستانەدا، یان نەبوونی ئەوان - لە کۆمەڵگایەکی فەرز کراودا زۆربەی ئەو رۆماننووسە هاوچەرخانەی داستانەکانیان بە شێوازی سەلەفی دەنووسن- بە زبانێکی دیکە، ئەو نووسەرانەی پەسندی لای خوێنەرانیانن. دەتوانن چەند بەشی دوور و درێژ لە رۆمانی خاتوو شازادی کلووی خاتوو لافیت یان بابە گۆریۆی بەڵزاک لە

بەرهەمەکانی خۆیاندا بنووسنەوە بەبێ ئەوەی ئەوخوێنەرە زۆرانە کە هەموو بەرهەمەکانی ئەوان بە ئیشتیاوە دەخوێنینەوە لەم بابەتە ئاگادار ببنەوە. هەر ئەوەندە بەسە کە لێرەو لەوێ کۆپلەیێ بگۆڕن، بڕێ وشە و زاراوە بەچەشنێکی ساناتر بنووسنەوە و جاروبار بە وشەیێ، یان وێنەیەکی تازە، یان رستەیەکی خاوەن ریتمی مۆسیقایی و... بڕێ لە، چەشنی نووسینی خۆیان پێ‌نیشان بدەن. بەڵام ئەم رۆمان نووسانە هەموویان دەیسەلمێنن کە روانگەی بینینی ئەوان مێژینەیەکی چەند سەد ساڵەی هەیە و ئەم بابەتە بە هیچ لەونێک مایەی سەرسوڕمانی ئەوان نیە.

بەڵام دەبا بزانین بۆچی ئەم بابەتە سەر سووڕهێنەرە؟ زبانی فەڕەنسی کە دەورێکی وەکی هەوێنی خاوی چیرۆکنووسی هەیە، لەم سێ سەد ساڵەی دوواییدا تاک ئاڵووگۆڕی زۆر چکۆڵەی بەسەردا هاتووە و بە پێچەوانەی پێشکەوتنی بەردەوامی کۆمەڵگا پێشکەوتنی سەرنجڕا کێشەری تەکنیک، شارستانیەتی فیکری ئێمە کەم و زۆر بە بێ ئاڵوگۆڕ ماوەتەوە. مەیل کردن و بێ‌مەیلی ئێمە چ لەو خواردەمەنیانەدا کە دەیخۆین و چ لە بەستینی کێشەی ئاکاری و ئایینی و جینسی و پاک و خاوێنی لە بناغەدا هەر وەکو رابردوو وایە. بێج لەمانە «دڵ»ی ئینسان و هەستەکانی ئەو کە هەموومان دەزانین لە سەرەتاوە پێکهێنەری ئەو بووە، بە بێ ئاڵووگۆڕ ماوەتەوە. کورتی ببڕینەوە لە جیهانی ئێمەدا، هیشتێکی تازە هەبوونی نیە، هەموو قسەکان لە بەرهەمی ئەدەبی رابردوودا وتراوە، ئێمە درەنگمان دەست بە چیرۆکنووسین کردووەو، هتد...

چما زات بکەین و داواکاری ئەوەبین کە نووسینی ئاوەها ئەدەبێک نەک هەر لە داهاتوودا دەکرێ، بەڵکوو لەمەو بەرەوە دەستی پێکردووە و پشکووتنی وی پێ نیشاندەری شۆڕشێکی هەمەلایەنەتر لەو شۆڕشانە دەبێ وا لە رابردوودا پێکهێنەری قوتابخانەگەلێ وەکو رۆمانتیزم و ناتۆڕالیزم بووە، لەوکاتەدا زیاتر لەگەڵ ئێمەدا دژایەتی دەکردرێ.

هەڵبەت ئەم وادەیەی کە «لەمەو دووا بارودۆخ دەگۆڕدرێ!» بڕێ جێگەی پێکەنینە. بارودۆخ لەچ بارێکەوە دەگۆڕدرێ؟ لایەن و بەرەی ئەم گۆڕانە چییە؟ لە هەموو شتێکیش گرینگتر، بۆچی ئێستا بارودۆخ خەریکە دەگۆڕدرێ؟

دەسا، هونەری رۆماننووسین بەتووندی ئەسیری قەیران بووە و هەموو رەخنەگرانی ئەدەب پێ بەم قەیرانەدا دەنێن و لەم بابەتەوە باس و خواسیان کردووە. بارودۆخەکە جۆریکە زۆر دژوارە پێشبینی بکردرێ ئەم هونەرە بەبێ گۆڕانێک لەرەگ و ریشەوە بتوانێ ماوەیەکی زۆر بەردەوام بێ. ئەم وەزیعەتە، بە تەواوی ئاشکرایە: یانی بە هۆی مەیسەر نەبوونی ئەم گۆڕانکارییەوە، هونەری رۆمان خەریکە دەمرێ. بەڵام ئاوەها چارەنووسێ بەگومانی من حەتمەن و بڕاوە نیە. مێژوو تاکوو چەند دەهەیەکی دیکە پێنیشانی ئەدا ئەم تێکۆشان و تەقایانە، نیشانەی قەیران و مردنن، یان نیشانەی لە دایک بوونێکی دیکەن. بەڵام ئەو دژواریە گەورانەی وا لە سەرەڕێی ئاڵوگۆڕێکی ئاوا گەورەن نابێ لەبەر چاو نەگرین و بەکەم دابندرێن.

هەموو زەنجیرە پلەو پایەی تاقمی ئەدەبی ئێمە (هەر لە بڵاوەکەرەوەوە بیگرە تاکوو خاکینەو خۆڵینەترین خوێنەر، هەروەها هەموو کتێب فرۆشان و رەخنەگران) بە ناچاری لەگەڵ قەوارەی تازە و بەبێ پێشینەی ئەدەبدا کە تێدەکۆشێ خۆی قایم کات، دژایەتی دەکەن. ئەو زەینانەی پێویست بوونی ئەم گۆڕانەیان لێ‌حاڵی بووە، ئەو کەسانەی وا لەگەڵ تازەگەری لە ئەدەبدان و تەنانەت پێشوازیشی لێدەکەن؛ بەم حاڵەشەوە میرات بەرانی دۆخی سەلەفین. قەوارە تازە ئەدەبیەکان هەمیشە بەبێ هەر جۆرە قاڵبێکی ئەدەبی دادەندرێن چوونکە ئێمە لە خۆڕا نەزانانە قاڵبە سەلەفیە پیرۆزکراوەکان پێوانەی دادەوەری بەسەر ئەواندا دادەنێن. لە یەکێ لە بەناوبانگترین کتێبە سەرچاوەکانی فەڕەنسیدا، لە وتارێکدا ئاوا سەبارەت بە شۆنبێرگ *** دەخوێنینەوە: دانەری بەرهەم گەلێکی گۆستاخانە کە بەبێ لەبەر چاو گرتنی

هیچ جۆرە یاسایێ بەرهەمەکانی دەخولقاند. «ئەم دادوەریە کورتە لەسەرەتایەکی مۆسیقارێدا و بەڕواڵەت بە قەڵەمی کارناسێک نووسراوە.

ئاوەها بەرهەمێک ـ لەجێی زارۆیەکە وا هێشتا زبانی نەگرتوە تەنانەت ئەو کەسانەش کە گیرۆدەی کاری تازە لە ئەدەبدان، بە دونیا هاتووانێکی سەیر و سەمەرەن و بەناشیرین و ناحەزیان دادەنێن. هەڵبەت تاقمێک بەپرسیار بوون لە خۆیانەوە وا دەنوێنن و تاقمێکی دیکەش وادەنوێنن دڵیان بەم جۆرە بەرهەمانەوەیە، لەبەر ئەوەی دائیمە کەسانێک لە فیکری داهاتوو و دوانەکەوتن لە کاروانن. تاقمێکی دیکەش زبانی پێدا هەڵگوتن دەخەنەگەڕ، باوەکوو ئەو بەشەی پێداهەڵووتنەکەیان وا لە دڵەوەیە لە راستیدا بە سۆنگەی هەبوون. و مانەوەی ئەدەبی پێشوو و دیوناس لە بەرهەمی نۆێدایە، یانی بەهۆی تەواوی ئەو کۆت و بەندانەوە کە هێشتاش قورسایی بە سەر لەشی بەرهەمی نوێوە ماوەتەوە و سەربڕدراوانە حەول ئەدەن ئەوانە هەر لەبەندی رابردوودا راگرن.

لەبەر ئەوەی چما ئەو پێوانەیانەی زەمانی رابردوو بەشی زەمانی ئێستاش بکەن، ئەوا پێکهێنەری زەمانی ئێستاشن. نووسەر بە پێچەوانەی مەیلی خۆی بۆ سەر بەخۆیی، لە چوارچێوەی فەرهەنگ و ئەدەبی رابردوودا بەرهەمەکانی دەخولقێنێ و توانای نیە خۆی لەو شێوازە سەلەفیانەی بەرهەمی ئەوە بەتەواوی رزگار بکات.

جار و بار وادێتە بەر نیگا بەوردی هەمان ئەو توخمانەی ئەو سەخت دژایەتی لەگەڵیاندا هەیە لەهەمان بەرهەمدا کە هیوای لە ناوبردنیانی بوو، بە هێزتر لە هەر کاتێکی دیکە ژیان رادەبوێرن و هەڵبەت لایانگرانی ئەدەبی رابردوو بە خاترجەمییەوە پیرۆزبایی پێدەڵێن کە ئاوەها ئەویندارانە ئەو شێوازە سەلەفیانە بڵاو دەکاتەوە.

بەم پێیە، کۆتایی پێهێنان بەیەک کەش و هەوابوونی رۆمان، زێدە لە هەمووان بۆ کارناسانی ئەم کارە (یانی رۆماننووسان، رەخنەگران و خۆێنەرانی وردبین) دژوار دەبێ.

تەنانەت ئەو بینەرەش کە هەتا کەمترین ئاست خووی بە جیهانی دەوروبەری خۆیەوە گرتووە ناتوانێ رووداوەکانی ئەوێ بە چاوانێکی تەواوەن بێلایەنەوە تەماشا بکات. هەڵبەت مەبەستی من ئەو راستەقینە خوازییە ساویلکانەیە نیە کە لەکاری شیکارانی رۆحدا (کە لایەنێکی تەواوەن زەینی هەیە) زۆر گاڵتەجاڕ دەژمێردرێ. تەواوەن ئاشکرایە کە راستەقینە بەمانای ئاسایی وشە ـیانی بینینێکی بەبێ هیچ رایەکی تایبەتی. خەیاڵێ زیاتر نیە. بەڵام دەبێ لە بینیندا دەستەڵاتمان هەبێ، لە حاڵێکدا لە راستیدا کارەکە لەمە جیاوازە.

لە هەر کات و ساتێکی پرۆسەی بینیندا، توخمەکانی دەوروبەری فەرهەنگ وەکوو: (ڕەوانناسی ئاکارگەری، فەلسەفەی مێتافیزیک و...) دائیمەن لەو شتانەدا دەیان بینین خۆ تێهەڵدەقورتێنن و ئەوان دیوناستر و شیاوی فام کردنتر و متمانە بەخشتر دەکەن، بڕێ جاریش ئەم پەردەی حەشاردانە راپۆشەیەکی زیاتری هەیە: هێما و ئاماژە لە زەینی ئێمەدا جێگەی خۆیان ئەدەنە ئەو سۆزانەی ئەوانی خولْقاندوە و دیمەنێک بە ئاوەڵناوی «ئیشک و بەتاڵ» یان «هێدی و هێمن» وە یادمان دەهێنێتەوە بەبێ ئەوەی بتوانین بیچمێکی گشتییان یەکێ لە ئەندامە گرینگەکانی ئەو دیمەنە لە زەینی خۆماندا سازکەینەوە. بێتوو بێوەستان فیکر بکەینەوە، «ئەمە وەسفێکی ئەدەبیانەیە» نامانەوێ ئەم فیکرە رەفز کەینەوە. دەیسەلمێنن کە وەسفی ئەدەبیانە (ئەم وشەیە، بە کارهێنانێکی سووک و چروکی بەسەرهاتووە) وەکوو تۆڕ، یان پەردەیەک کە بەلەتکی چکۆلەی شووشەیەکی رەنگاوڕەنگ رازاندارابێتەوە و دەبێتە هۆی تێشکانی مەیدانی بینینی ئێمە لە چەشنی تەختانێکی چکۆڵە و وەکییەکدا.

بێتوو توخمێ لە هەمبەری ئەم لایەنگریە یاسامەندە بۆ پرۆسەی (بینین) پێداگری بکات، چما هۆیەک لە جیهان‌دا بینینی ئاسایی ئێمە تیک بشێوێنێ و

لە راڤەی ئەو بێتوانا بین، دائێمە دەتوانین بەسانایی لە چەمکی «پووچ و پووچ خوازی» بۆ مەبەستی سڕینەوەی ئەمجۆرە شتە عاجباتیانە کەڵک وەرگرین.

بەڵام جیهان نە واتادارە و نە «پووچ»ە، بەڵکوو هەر هەبوونی هەیە. سەرنج ڕاکێشترین تایبەتمەندی جیهانیش هەر ئەو (هەبوون)ەی ئەوە. ئەم بابەتە، لە گەڵکۆو سەبارەت بەوەی فیکر بکردرێتەوە، وەها ئاشکرا دەنوێنێ کە هیچ چارەیەکمان بێچ لەوەی بیسەلمێنین نامێنی. لەو کاتەدا تەواوی خەیاڵەکانی پێشووی ئێمە وەک بینایەکی شکۆدار بە جارێک تێک دەڕووخێ. کرانەوە بە بێ چاوەنواڕی چاوەکانمان بەرەو ئەو ڕاستەقینە گیان سەختەی کە وامان دەنواند بە سەریدا زاڵ بووین، زەبرێکی سەرسام هێنەرە. شتەکانی دەورو بەرمان، بە بێ بایەخدانان بۆ ئێمە و ئەو گشتە ئاوەڵناوانەی بۆی دا دەنێین، هەبوونیان هەیە. پانتاییەیە ئاشکراو ساف و دەست لێ نەدراوەکەیان، نە بە جۆرێکی گومانساز لە خۆیەوە نوور ئەداتە دەرێ و نە نوور بە خۆیدا تێپەر دەکات. ئەدەبی ئێمە ببڕاببڕ نەیتوانیوە تەنانەت سووچێکی چکۆڵەی تەختی ئەوان لە نێو بەرێ و یان چکۆلەترین داواکاریەکان ڕاستوساخ کاتەوە. فیلمگەلێکی بێئەژمار کە لەڕووی ڕۆمانەوە سازکراون و لەسەر پەردەی سینەماگەلێکی زۆر نیشان دراون، توانای دووپات و چەند پاتکردنەوەی ئەم ئەزموونە سەیرو سەمەرەیەیان بۆ چەندان کەڕەت کە پێمان خۆش بێ جێ بەجێ کردووە. سینەما کە لە میرات بەرانی شێوازە سەلەفیەکانی دەروونزانستی و سروشت خوازییە «ناتۆڕالیزم» بە گشتی ئامانجێکی نیە بێچ لەوەی چیرۆکیک بکاتە ڕەسم و وێنە. بەبارێکیتردا لە فیلمی سینەماییدا هەر دووای ئەم مەبەستە دەکەون کە ئەو واتایانەی ڕستەکانی ڕۆمان لەرێگەی تایبەتی خۆیەوە بەخۆێنەری دەووت، سینەما بە هۆی وێنەی هەڵبژاردە و تایبەت بیخاتە زەینی بینەرەوە. بەڵام جیاوازی نێوان فیلم و نێوەرۆکەکەی ـچ ڕۆمان و چ فیلمنامە

لەوەدایە کە گێڕانەوەی فیلم هەرکاتێ دەتوانێ هێمنایەتی ناوەوەی ئێمە تێکدا و بەزۆر بمانکێشێتە جیهانی ڕەسم و وێنەوە. هەمووان دەزانن چ ئاڵووگۆڕێک بۆ گۆڕانکاری ڕۆمان بۆ فیلم پێک دێ. ئەو شتانەو هێما و ئاماژەکان کە بیچمی ڕۆمان گیاندار دەکەن، بەجارێ حەوا دەدرێن و هەر دەلالەتەکان دەمێننەوە. کورسی بەتاڵ ئاماژەیە بۆ نەبوونی کەسێیان چاوەنواڕی، دەستی کەسێتی یەک کە لەسەر شانی کەسێتیەکی دیکە بێ، نیشانەی هەستی دۆستانەیە و نەردەی پەنجەرە بە واتای نەگونجان تەرک کردنی شوێنێکە...

بەڵام لە فیلمی سینەماییدا، ئەو کورسییە، و بزوتنەوەی دەست و قەوارەی نەردەی پەنجەرەکە دەبینین. دەلالەتەکانی ئەوان هەروەها روونە، بەڵام ئەم دەلالەتانە ئیدی تەواوی سەرنجی ئێمە بەرەو خۆیان ڕاناکێشن، بەڵکوو دەبنە شتێکی دیکەش زێتر لەبەر ئەوەی ئەو شتەی شوێن پێ و کارتێکردنی بەسەر ئێمەدا هەیە، ئەو شتەی لە زەینی ئێمەدا سەقامگیر دەبێ، ئەو شتەی ناسنامەیەو وادێتە بەر نەزەر بۆ چمکە تاریکەکانی عەقڵانی کەم ناکات و لە ڕاستیدا هەمان هێماو و ئاشێرانەیە و هەمان شت و جۆڵانەوەکانن کە وێنەکانی فیلم لە کات و ساتێکدا (نابەدڵی ئێمەیان بێ خواستی ئێمە) ڕاستییەکانی ئەدەنەوە. ڕەنگ بێ بەلامانەوە سەیر بێ کە ئەم جۆرە ڕاستەقینە رووت و قووتانە کە گێڕانەوەی کراوە بە فیلم چارێکی بۆ نۆمایش نەدانیان نیە، زۆر شیاوی لەمس و زیندوو دێنە بەر نەزەر، لە حاڵێکدا شانۆی ئاوەها لە ژینی ڕاستەقینەدا ناتوانن چاوی ئێمە بەرەو ڕاستەقینەکان بکەنەوە. دەڵێی لە ڕاستیدا شێوازەکان و گێرەو کێشمەکانی فیلم «وەکوو نومایشی دوو ڕەهەندی، وێنەی ڕەش و سپی، کادری پەردەی سینەما، جیاوازی نێوان ئەندازەکانی شانۆ جیاوازەکان» یارمەتیان ئەدەن تاکوو خۆمان لەرەوشت و کێشمە کێشمەکانی خۆمان ڕزگار کەین. لە عەینی حاڵدا، لایەنیکەم و زۆر «ناسرووشتی» ئەم جیهانە دیسانساز کراوەیە، خووخدەی نائاسایی جیهانی دەوروبەری ئێمە

ئاشکرا دەکات: جیهانی راستەقینەش چونکە لەگەڵ رەوتی حاڵیبوون و نیزامی پۆلێن کردنی چەمکەکان لە لایان ئێمەوە نایخوێنێتەوە، نائاساییی‌یە.

دەسا، دەبێ حەول بدرێ لە جیاتی ئەم جیهانی «دەلالەتە» (چ دەلالەتی دەروون زانستی، چ کۆمەڵایەتی یان کردەوەیی)، جیهانێکی بەردەوامتر و راستەوخۆتر سازکرێ. بەشکەم بتوانین هەبوونی شتەکان و هێما و ئاماژەکان لە یەکەم پلەدا بە هۆی هەبوونی ئەوانەوە بە بوودەی یەقین دابنێین، دیسانەکە بەڵکوو ئەم بوودەیە هەروەها بەسەر هەر جۆرە تیۆرەیەکی راڤەیی‌دا کە حەولی گەمارۆدانی ئەوی لە یاساو نەریتی حەواڵەکردنەکاندا هەیە سەرکەوتوو بێ «جا ئەم حەواڵە کردنە عاتیفی بێ، کۆمەڵ زانستی بێ، فرۆیدی یان میتافیزیکی بێ». لە جیهانی داهاتووی رۆماندا، هەبوونی شتەکان و هێما و ئاماژەکان فەخریان بەسەر دەلالەتەکانی خۆیاندا دەبێ، هەبوونیان هەروەها بەردەوام دەبێ، هەبوونێکی رەسەن، بەبێ ئاڵووگۆڕ و دائیمە حازر کە گاڵتە بە «واتاکان» دەکا، هەمان واتایەک وا بە خۆڕایی تێدەکۆشێ ئەوانە تا رادەی ئامێرێکی عەجالەتی «کاتی» راکێشێتە خوارێ کە هەوێنی بیدەوامەیی و مایەی شەرمەزاری ئەوە، بە تەنیا و بە ـ ئەنقەستە راستینەی عالی‌تری ئینسانەتی لەودا وادەرکەوتوو هەر لەودا وادەرکەوتوو هەر لەودا تێکەڵ بوو تاکوو ئەم زیادینە نەحاواوەیە، حەواداتە فەرامۆشی و تاریکانی ئانییەوە. لەمەوبەدوا، بەپێچەوانەی رابردوو، شتەکان وردە وردە لایەنی بە بێدەوامە و تەمومژاوی خۆیان لە کیس ئەدەن، بە زبانێکی دیکە، نهێنی‌یە درۆیینەکان یان ئەو هەبوونە دەروونیە جێی گومانەی وا رۆلان بارت (فەیلسوفی فەڕنسي(١٩٨٠-١٩١٥)، ناخی رۆمانسی شتەکانی، ناو لێ ناوە، حەوائەدرێتە لاوە. شتەکانی دیکە هەر رەنگدانەوەیەکی لێڵی رۆحی تەمومژاوی پاڵەوانی رۆمان یان ئاماژەیێ لە ئەو ئەشکەنجە و ئازارانەی دەیکێشێ یان سێبەری ئاواتەکانی ئەو نابێ. لە راستیدا، بێتوو شتەکان بۆکات و ساتێکش نیشاندەری هەستەکانی ئینسان بن، ئەم کارە

هەر لایەنی کاتی هەیە و شتەکان هەر بەڕواڵەت ـ دەکرێ بوترێ گاڵتە جاڕانە زاڵبوونی زاڵمانەی دەلالەتەکان قەبووڵ دەکەن، تاکوو لەم رێگەوە نامۆ بوونی خۆیان لە ئینسان باشتر نومایش بدەن.

پێرسۆناژەکانی «کەسێتی‌یەکانی» رۆمانی داهاتووش جورێک دەبن کە دەکرێ ئەوان بەچەند لەونی جیاواز لێکدەینەوە. بە سۆنگەی سەرقاڵبوونی ئەم کەسێتی‌یانەوە، لەهەر لایەنێکەوە دەکرێ ئەوان لێکدەینەوە (وەکی لایەنی دەروون زانستی، دەروون شیکاری، ئاینی یان رامیاریگەری)، بەڵام گرینگی نەدانی ئەوان بە ئاوەها «دەلاتگەلی زاتی» زۆر زوو ئاشکرا دەبێ. بە پێچەوانەی پاڵەوانی سەلەفی کە بەم لێکدانەوانە سەبارەت بەمەبەستی نووسەر، ئێمە فریو دەدا، دەکەوێتە تۆڕەوە و زایە دەبێ، بەردەوام حەواڵەی کوێندەر ـ کوێ‌یەکی غەیری ماددی و بە بێدەوامە دەکرێ و هەمیشە بەدوور لە دەست پێ‌گەیشتن و تەماوی دەنوێنی، پاڵەوانی داهاتوو هەبوونێکی بەرهەستی دەبێ. ئەم جۆرە راڤە کردنانە لە هەمبەری هەبوونی حاشا هەڵنەگریی پێرسۆناژەکانی رۆماندا، بێ کەڵکە و زیادی و تەنانەت ناشیاویش دێنە بەر نیگا و بەم لەونە، لەکوێندەر کوێ‌دا بەحاڵی خۆیاندا فڕێ ئەدرێن. بەڵگەی ئەسپاردراوی چیرۆکی پۆلیسی، بەجۆرێکی دژواز نوێنانە وێنەیەکی رووناک لەم دۆخەمان ئەداتە دەست. لە یەکەم نیگادا وا دێتە بەرچاو ئەو شایەتمانانەی بازڕەسەکان وەچنگیان کەوتووە (وەکوو ئەو شتەی لە شوێنی جینایەتدا بە جێ‌ماوە، جووڵانەوەیێ وا لەکاتی خۆیدا وێنەی لێهەلگیراوە یان رستەیێ وا لە شایەدانی چیرۆک بە هەڵکەوت بیستوویەتی ئەمانە دەبێ ئاڕاستە بکرێن، یان بە چەشنێکی دیکە، دەبێ هەبوونیان لەگەڵ دەوری ئەوان لەو بەستێنەدا وا تێیدان، پێکەوە بلکێنەوە. ئێستاش ئیدی بەرە بەرە گومانەدانراوەکان قەوارە دەگرن:

قازی دادگا تێدەکۆشێ پێوەندییەکی لۆژیکی و پێویست لە نێوان ئەم بەڵگانەدا پێک بێنێ. وادێتە بەر نیگا کە دەتوانین گشت نهێنییەکان بە شێوازی ئاسایی و بەیارمەتی کۆمەڵەیێ هۆو سۆنگەی تەماکان و هاوکاتی رووداوەکان و... بسڕێنەوە.

لەلایەکی دیکەوە، چیرۆکیش بەجۆرێکی پەرێشانکەرەوە بەربڵاو دەبێتەوە، شایەتمانەکان قسەکانی یەکدی دەشکێنێتەوە، بۆختان بۆکراو چەند هۆی جۆراوجۆر بۆ سەلماندنی ئەوەی لە شوێنی جینایەتەکەدا نەبوو دەگێڕێتەوە، چەند بەڵگەی تازە وەدەست دەکەون کە پێشتر لەبەر چاو نەگیرابوون... ئێمەش هەروەها دەگەڕێینەوە سەر ئەو بەڵگانەی لە دەوەسیەدا تۆمار کراون: کەل‌وپەلەکە و شوێنی وردی دانانەکەیان لەو ژوورەدا، قاڵبی جێ پەنجەیەک، چەند کەڕەت ئەمە دووپات بۆتەوەو ئەو وشە نادەقیقانەی کوژراوەکە لە کاتی مردندا نووسیویەتی وردە وردە ئەم هەستە لە ئێمەدا بە هێز دەبێ کە: چ شتێکی دیکە بەڕاستی نیە.

ئەو توخمانەی گاڵتە بە دام و دەزگا فیکرییەکان دەکەن، باوەکوو دەلوێ نهێنییەک ئاشکرا بکەن یان بیشارنەوە بەڵام تاقە خاوەنی تایبەتمەندییەکی هەژڵ[1] و ئاشکران و ئەویش هەبوونی هەست پێکراوی ئەوانە. ئەم بابەتە، تەواو جیهانی دەورووبەری ئێمەش دەگرێتەوە. وامان دادەنا کە واتا دانان بۆ جیهانی هەستی، بەسەر جیهاندا زاڵمان دەکات و ئاوەها دەهاتە بەرنیگا کە بەتایبەت هونەری رۆمان تەواوەن تایبەتی ئەم کارە گرینگەیە. لەحاڵێکدا ئەم بۆچوونە تاقە سادەکردنەوەیەکی تەماوییە و جیهانی هەستیش لە جیاتی ئەوەی بەبێ گرێ و گۆڵتربێ و بکەوێتە پێوەندییەکی چڕوپڕتر لەتەک ئینساندا، ئیدی هیچ گیانێکی نامێنێ بەوەیدا کە راستەقینە بوونی جیهان بەگشتی لە هەبوونی ئەودا خۆی

(۱) هةذلێ= جیددی

نیشان ئەدات ئەرکی ئێمە لەم ئاستەی ئێستادا، پێکهێنانی ئەدەبێکە وا ئەم هەبوونە لەبەر چاو بگرێ.

چما پێوەندی بەشەر لەگەڵ جیهانی هەبووندا لە ئاستی ئاڵووگۆڕدا نەبایە (ئەویش ئاڵووگۆڕێکی هەمەلایەنە و حەتمی)، ئەم قسانە زۆر تیۆرئاساو تەمومژاوی دەهاتە بەرچاو. هەربەم هۆیەوە بەرەبەرە وەڵامی ئەم پرسیارە تەوساویەمان لێ روون دەبێتەوە:«بۆچی ئێستا؟».

لە راستیدا ئەمڕۆکە هۆیەکی تازە بۆتە سۆنگەی جیابوونەوەی بنەڕەتی سەردەم و زەمانەی ئێمە لەگەڵ سەردەمی بەلزاک یان ژیددا (ئاندرێ ژید ۱۹۵۱- ۱۸۶۹ رۆماننووس و رەخنەگری فەڕەنسی) یان لەگەڵ لافیتدا، ئەویش بێ بایەخ بوونی ئۆستوورە قەدیمیەکانی «ناخ»ە. دەزانین کە بەگشتی رۆمان لەسەر ئەم ئۆستوورانە لە راستیشدا تاک هەر لەسەر ئەم ئوستووڕانە بووە. بەداب و نەریت وا دادەندرا کە دەوری نووسەر، لێکۆڵینەوە لە سروشتەو دەبێ ئەوەندە رەهۆڵە لە دڵیدا هەڵکۆڵێ تاکوو دەگاتە هەرە قووڵایی ناخی لایەنەکانی سروشت و وردکە و پردکە و پاژەکانی نهێنی یەکی سەیر و سەمەرە بدۆزێتەوە. رۆماننووس لەپاشی رۆچوونە ناو قووڵایی هەستی ئینسانەوە، پەیامی سەرکەوتوانە بۆ جیهانی بێ کەڵکەڵەی «دنیای ئەوپەڕی هەستەکانی ئینسان» دەنێرێ و لەو پەیامەدا وەسفی ئەو دیاردە تەمومژاوییانە دەکات کە بە دەستەکانی خۆی لەمسی کردوون. ئەو سەرگێژە بەهەشتییەی لەو کاتەدا خوێنەر هەستی پێ دەکات، نابێتە هۆی هیچ جۆرە حاڵەتێکی نیگەرانی یا رشانەوە لەودا، بەڵکوو متمانە ئەدا بەو کە هێزی زاڵبوون بەسەر جیهانی هەستیدا هەیە.

حەتمەن رەهۆڵەگەلێکی زۆر قووڵ هەبووە، بەڵام لە بەرەکەتی ئەم ئەشکەوتناسە ئازایانەوە قووڵایی ئەو رەهۆڵانە ئەندازەگیری کراوە. لە ئاوەها دۆخێکدا، جێگەی سەرسوڕمان نیە چما دیاردەی ئەدەبیی هەڵکەوتە هەڵقوڵێوی

ئاوەڵناوی گشتی و بێ وێنەیەک بێ کە حەولی داوە تەواوی تایبەتمەندیەکانی ناوەوە، تەواوی رۆحی حەشار دراوی شتەکان بەیەکیەتی بگەیەنێ. بەم پێیە، وشە لە حوکمی تەڵەیەکدا بوو کە نووسەر بەو تەڵەیە تەواوی کائیناتی دەخستە داوەوە تاکوو بیداتە دەست کۆمەڵگا. ئەو شۆڕشەی رووی داوە، شۆڕشێکی چۆنچۆنییە: نەگ هەر ئەم جیهانە بە ئی خۆی و مڵکی تایبەتی خۆی نازانێ کە دەتوانێ حەوجێکانی خۆی لە ڕێی ئەوەوە چارەسەر بکات و بەسانایی بەسەریدا زاڵ بێ، بەڵکوو تەنانەت ئیمانی بە «قووڵایی» ئەویش نەماوە.

لە کاتی تێدا چوونی ئایدیالۆژییە واتا خوازەکان‌دا سەبارەت بە ئینسان و لەو کاتەوە کە چەمکی «بارودۆخ» بۆتە جێگرێ «سروشت» ئیدی رووالەتی سەرەوەی شتەکان وەک دەمامکی ناوەوەی ئەوان دانانێین (ئەمەش هەمان ئەو نیگایەیە کە بۆتە هۆی هەموو چەشنە هەڵچوونێکی میتافیزیکی).

دەسا بەم پێیە، تەواوی زبانی ئەدەب دەبێ ئاڵووگۆڕی بەسەردا بێ (هەر وەکوو ئەوەتانێ ئەم ئاڵووگۆڕە دەستی پێکردوە). هەر رۆژێک کە تێپەڕ دەبێ زیاتر شایەدی بێزار بوون و بێزرانی مرۆ لەو وشانە دەبین کە خووخدەیەکی غەریزی، قیاسی (بەراورد کردن) یان ئەفسووناوی‌یان هەیە.

لەلایەکی ترەوە ئاوەڵناوی بینین (بصری)یان وەسفی، ئەو وشەیەی کە لە سەر ئەندازە گرتن، دابین کردنی شوێن، سنووردار کردن و مەعلووم و ئاشکراو عەینی کردن قنیات دەکات، دەربڕینی ڕێگەیەکی دژوار و چەتوونە بو پێداڕۆشتن، بەڵام زۆر شیاوی دەست پێگەیشتن بۆ هونەری تازەی رۆمانە.

سەرچاوە: وتاری داهاتوویەک بو رۆمان، کتێبی «نظریەی رمان» نووسەر ئالان رۆبگرێی لاپەڕەي٢٠١.٢١١

تێبینی: بۆ ئاسان کردنەوەی کاری خوێنەر ناساندن و ساڵی لە دایکبوون و مردنی ئەو هونەرمەندانەی لە نێو وتارەکەدا باسیان کراوە، هەرلە بەرانبەری خۆیاندا و لە نێو کەواندا نووسیمان.

*** کوێندەرکوێ= ناکجاآباد**

** شۆنبێرگ = ئاندرێ شۆنبێرگ بەرەگەز خەڵکی ئۆتریش «نەمسا» بوو، بەڵام لە پاشان خۆی کردە ئەمیریکی. مۆسیقاڕێکی نوێ کار و سەلەف شکێن بوو لە ساڵانی «١٩٥١.١٨٧٤»دا دەژیا.